

FÄSSINGEN

FRÅN BORÅS OCH DE SJU HÄRADERNA

1994

ÅRGÅNG 42

KULTURHISTORISKA FÖRENINGEN

FÄSSINGEN

FRÅN BORÅS OCH
DE SJU HÄRADERNA
1994

ÅRGÅNG 42

KULTURHISTORISKA FÖRENINGEN

Redaktör:
BRITT ÅSTRAND

Författarna är ensamma ansvariga
för innehållet i sina uppsatser

Från Borås och De Sju Häraderna 1994
© Kulturhistoriska Föreningen
Centraltryckeriet AB
Borås 1994

Innehåll

- INLEDNING 6
- VIKINGATIDA BLÄSTBRUK I VÄSTSVERIGE 7
Lars-Erik Englund
- SPELMÄN FRÅN KIND 39
Gunnel Johansson
- KINDSDRÄKTEN 47
Ingrid Strömvall
- EN GRUPP SKÅP FRÅN SÖDRA SJUHÄRADSBYGDEN 50
Thomas Persson och Britt Åstrand
- SPRUTMÅLADE DUKAR 58
Eva Hallström
- GÖBEL, GAUFFIN OCH SCHMIDT 69
Lilian Larsson
- MAGNUS PETTERSSON I AMBJÖRNARP – ett livsöde 90
Sten Strömqvist
- FÖRETAG I KIND – SPONSORER 95
- MINNESTAVLOR PÅ BORÅS MUSEUM 101
Britt Åstrand
- PER SJÖLANDER I MARBÄCK – en mångsysslare 104
Henrik Johansson
- ÅKERSTA – EN VIN- OCH SPIRITUOSAFÖRSÄLJNINGSLOKAL 111
Anna Lindqvist
- DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA FÖRENING 90 ÅR 114
Lars Johansson
- DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA FÖRENING 119
Årsberättelse 1993
- HEMBYGDSFÖRENINGARNA 124

Inledning

Fässingen 1994 har som tema "Kinds härad" och är den första i en serie med Sjuhäradsbygdens häradar och städer.

I "Vikingatida blästbruk i Västsverige" beskriver Lars-Erik Englund, som doktorerar vid Stockholms universitet, den gamla järnframställningen i Kind. F.d. kommunbibliotekarie Lilian Larsson i Limmared har forskat i glasblåsarsläkterna "Göbel, Gauffin och Schmidt". Intendent Eva Hallström, Textilmuseet, berättar om en numera bortglömd måleriteknik i "Sprutmålade dukar".

Två personöden, "Magnus Pettersson i Ambjörnarp" och "Per Sjölander i Marbäck" har fångats av hembygdsforskarna Sten Strömqvist, Ambjörnarp, och Henrik Johansson, Åsunden.

Kindsdräkten beskrivs av läns-hemslöjds-konsulent Ingrid Ström-vall, och "Spelmän från Kind" presenteras av Gunnel Johansson, som vid sidan av sitt yrke som musiklärare forskar i spelmansmusik.

"En grupp skåp från södra Sjuhäradsbygden" har inventerats av Thomas Persson, som arbetar med restaurering av allmogemöbler, och undertecknad. I anslutning till artikeln om Per Sjölander har undertecknad bidragit med en kort beskrivning av "Minnestavlor på Borås Museum".

Våra sponsorer presenterar sig själva i avsnittet om företag i Kind och vi vill framföra vårt varma tack till dem.

Under avsnittet "Aktuellt antikvariskt" redogör byggnadsantikvarie Anna Lindqvist för ett renoveringsarbete i Sexdrega.

Omslagsbilden föreställer ett vägghörnskåp från Älekulla socken.

Temat för nästa årsbok är planerat att bli "Gäsene härad".

Borås i augusti 1994

Britt Åstrand

redaktör

Vikingatida blästbruk i Västsverige

- med särskild hänsyn till förhållandena i Kind.

Lars-Erik Englund

Inledning

Järnframställning inom nuvarande Sveriges gränser har pågått i närmare 3000 år. Arkeologerna har numer god anledning antaga att järnframställningen började som någonting mycket exklusivt hos bronsmederna under bronsåldern, cirka 1000 år före Kristi födelse (Hjärthner-Holdar 1993). Tillverkningen av järn i små blästerugnar har huvudsakligen varit baserad på jord-, sjö- och myrmalmer. I liten utsträckning har sannolikt även bergmalmer använts men de är i första hand att förknippa med tackjärnsframställning i masugnar. Blästbruket pågick med oförminskad styrka ända in på 1700-talet i våra marginalbygder. Den sista kända kommersiella järnframställningen i blästugn gjordes omkring 1870, i Skrullblästan, tillhörig byn Nornäs i Västerdalarna.

Föreliggande artikel tar sin utgångspunkt i en speciell ugnstyp och framställningsmetod som var vanlig i Västsverige mellan 800 och 1350, det vill säga från vikingatidens inträde fram till digerdöden. Inom detta avgränsade område har det funnits andra typer av blästugnar från tider före vikingatiden (se t ex Nihlén 1932, 1939, Furingsten 1984, Särilvik 1975, Strömberg 1991, Ryberg 1993), däremot förefaller blästbruket upphöra ungefär samtidigt med digerdöden. Det finns framför allt tre stora områden där dubbelugnstekniken är företrädd. Ett område ligger i Skaraborgs län med tyngdpunkten i Lerdala och Vätö. Här har makarna Elisabet och Mac Key gjort stora insatser, främst vad gäller lokaliseringen av ett stort antal blästor (Key 1976, 1979, 1983a, 1983b, Millberg 1981). Ett par av platserna har undersökts arkeologiskt av P-O Millberg och G Magnusson (1981, 1983 samt Magnusson 1984, 1985a, 1985b, 1985c). Det andra stora området ligger i närheten av Smålands Taberg, med tyngdpunkter på Åsamon och Axamon. Omfattande inventeringar gjordes under slutet av 1970-talet av medlemmar ur "Bergstinget" (Gustavsson 1976, 1979, 1982, 1984) som följdes upp med undersökningar på ett par utvalda platser (Thålin-Bergman 1976, 1979, 1985a, 1985b). Under senare delen av 1980-talet har omfattande undersökningar företagits av Jönköpings museum på Axamon, i samband med flygplatsutbyggnaden (Varenius 1987, 1990, Björck 1991, Nordman 1994). Det tredje stora området, som också föranleder denna artikel, ligger centralt i Kind med tyngdpunkten i socknarna Tranemo och Örsås (Holmberg m fl 1984, Englund 1985, 1986, Knutsson 1987). Dubbelugnstekniken finns dessutom företrädd i några mindre områden, främst i Nissans dalgång i trakterna av Nissafors i Småland, i Tvååker-Sibbarp i norra

Halland, och i Älgårås i norra Västergötland. Veterligen finns ugnstypen inte företrädd öster om Vättern, i östra Småland eller inom svearnas huvudområden. I de områdena fanns andra ugnstyper.

Vad som utmärker dubbelugnen är den parvisa grupperingen av ugnsschakten, inte sällan i en gemensam stenkista. De har jämförelsevis små ugnsschakt, vilket hänger samman med att man med hjälp av träkol försökte uppnå så höga temperaturer att ugnarna kunde tappas på flytande slagg. Blästorna har, trots överväxningen, ett karaktäristiskt utseende som betingats av arbetsrutinerna. Arkeologerna och de inventerande hembygdsforskarna kan därför ganska säkert skilja ut denna typ av blästa från andra utan närmare undersökning. Ett säkert kännetecken är att så kallad tappslag uppträder rikligt i slaggarven, avfallshögen. Ett annat nästan lika säkert kännetecken är att det alltid finns några kolningsgropar till varje blästa.

Efter vad vi tror oss veta ersätter dubbelugnen enkelugnar som hade en underliggande uppsamlingsgrop för slagg. Dels av en typ som förekom ibland i batterier med flera ugnar i rad (Särlvik 1975), dels av en typ som brukar kallas stenramsugnar, till exempel Essungaugnen (Nihlén 1932, Johansen 1985). De drevs till en början med ved. Det var möjligen introduktionen av träkol i processen som framkallade en ny ugnstyp. Efter digerdöden märks en återgång till vedeldade ugnar i de områden där blästbruket fortsatte, i Småland, södra Halland, norra Skåne, norra Värmland, Västerdalarna, Härjedalen, södra Jämtland och västra Medelpad. Den historiska tidens vedugnar har i stort antal varit nergrävda i en slänt medan dubbelugnarna huvudsakligen var uppbyggda ovan mark. Under 3000 år har det givetvis funnits ett otal varianter av blästugnar. Om vi enbart, och förenklat, ser till huvuddragen kan vi tala om fyra större förändringar under hela blästbruksepoken. Den äldsta typen anses ha kunnat vara en så kallad gropugn där blästerluften blåstes uppifrån genom ett blästerrör av lera, utmed gropens kant, ner till botten. Gropugnen är mycket svår att belägga arkeologiskt och därför något osäker. Övriga tre typer är samtliga schaktugnar. De fick sin blästerluft genom ett hål i schaktets nedre del (fig 1).

Utvecklingen skedde inte likformigt och samtidigt överallt. Vissa ugnstyper uppträder inte alls i vissa områden. Andra blir särskilt långlivade där traditionen är obruten eller utvecklingen hindrad av andra skäl. Starkt förenklat kan vi se utvecklingen i följande fyra grundtyper. Den enkla gropen utgör ursprungsformen, eventuellt föregången av framställning i deglar över öppen härd. Efter hand insåg man nyttan med att ställa ett schakt ovanför gropen. På så sätt minskade värmeförlusterna till förmån för ett slaggfattigare järn. Genom att ändra inblåsningsvinkel kom reduktionen att ske högre upp i schaktet och gropen övergick till att bli uppsamlingsgrop för slagg. Genom att minska schaktstorleken och övergå till träkol kunde man avstå från den underliggande gropen. Man lät i stället slaggen rinna ut i en framför ugnen liggande grop eller ränna. Återgången till ved kanske

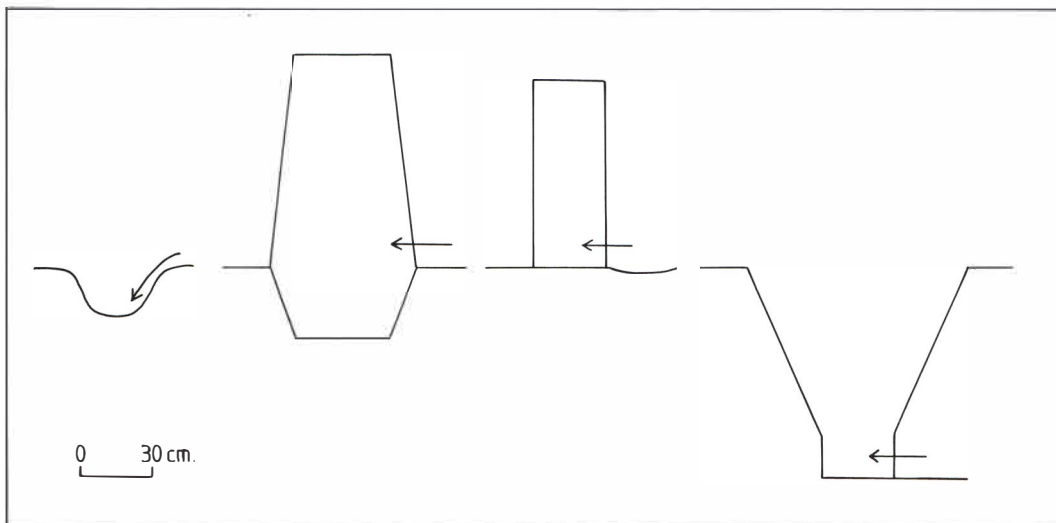

Fig 1. Principskiss över fyra grundtyper av ugnspipor. Inom ramen för varje grundtyp har det funnits flera variationer avseende byggnadsmaterial, schaktets utformning, storlek och dylikt. Typerna kallas från vänster: gropugn, schaktugn med underliggande slaggrop, schaktugn och nergrävd schaktugn. Pilarna utvisar respektive blästerintags belägenhet och riktning. Ritning Lars-Erik Englund. Renritning Annika Boklund.

var betingad av konkurrensskäl i förhållande till den träkolsbaserade masugnen, som introducerades under tidig medeltid. Kolning innebär en betydande arbetsökning och fördyring av blästjärnet och uppenbarligen var träkol ej längre nödvändigt för järnets kvalitet. Nya typer av bälgar, inte sällan vattendrivna, gav mer än tillräcklig hetta. De nya bälgtyperna gav tillsammans med träkol ett stålartat järn, även då detta inte var önskat. Dessutom blev slitaget hårdare på ugnarna med framför allt ökande risk för smältande ugnsväggar. I litteratur från 1700-talet sägs det att man ibland tvingades hälla vatten på ugnarna mellan blåsningarna så att de inte skulle bli för heta (Swedenborg 1734:139).

Fältarbeten

Som en introduktion till redovisningen av fältarbetena i Kind presenteras en kort sammanfattning i punktform. Följande har hänt inom ramen för projektet "Tidig järnframställning i Kind":

- 1982 Hembygdsföreningen inleder sina slagginventeringar.
- 1984 Fornminnesinventering i Tranemo socken.
- 1985 Fornminnesinventering i Örsås socken. Älvsborgs län ominventerades i sin helhet åren 1982-1987

- 1987 Projektet ”Tidig järnframställning i Kind” startar formellt med undersökning av Tranemo 266. Jernkontorets forskningskommitté ”Tidig järnframställning i Kind” (9037/88) bildas.
- 1988 Undersökning av Tranemo 265 inleds.
- 1989 Undersökningarna avslutas och den experimentella järnframställningen börjar.
- 1989 Riksantikvarieämbetets forsknings- och utvecklingsprojekt ”Tidig järnframställning i Kind” inleds.
- 1990 Provinsamling och experiment.
- 1991 Provinsamling och experiment.
- 1992 Undersökningen av Örsås 27 inleds. Experimenten fortsätter.
- 1993 Undersökningen i Örsås avslutas. Experimenten leder för första gången till smidbart järn.

Bilden av järnframställningen i Kind har genom fältarbetena klarnat i allt väsentligt. Inventeringarna och utgrävningarna är i stort sett avslutade, så när som på kompletteringar och provtagningar i efterhand. Däremot kommer den experimentella järnhanteringen att fortsätta ännu några år.

Obesvarade frågor

De frågor som förelåg om järnhanteringen före den första arkeologiska utgrävningen formulerades huvudsakligen redan 1984 i samband med fornminnesinventeringen. De har i någon mån diskuterats i tidigare underhandsrapporter (Englund 1985, 1986, 1991) och de tas upp här i kortform under olika rubriker.

Frågor av teknisk natur har dominerat diskussionerna och de har därmed också styrt undersökningens uppläggning. Frågorna har koncentrerats till driftsätt, råvarornas förbehandling, ugnstyp, processförlopp, teknikspridning med mera. Nästan lika stort utrymme hade frågor av organisatorisk art i fördiskussionerna. Både *organisationen* på den enskilda blästan såväl som den ute i samhället har ägnats mycket diskussionstid. Hur många människor behövdes för järnframställning vid en dubbelblästa, vilka arbetsuppgifter fanns det före och under en blåsningskampanj? Var det bönder eller andra samhällsgrupper som tillverkade järn? Var det specialiserade smeder? Producerades järn enbart för det egna behovet, för en avlgsen marknad eller för andra behov?

För att närma sig den senare frågan är det nödvändigt att skaffa sig en uppfattning om *produktionsvolymerna*. Vi är då inne på frågor som ganska enkelt besvarades för tio år sedan men som tycks bli allt mer komplicerade ju mera forskning som bedrivs. Kvantitet brukar studeras parallellt med *kvalitet*. Järnets kvalitet belyses bäst genom metallografiska undersökningar av järnets olika faser eller genom kemiska analyser av malmen som visar på förekomsten av både önskade

och oönskade ämnen i det blivande järnet. I centrum för all arkeologisk undersökningsverksamhet står *dateringarna*. I Tranemo hade vi ambitionen att datera de olika järnframställningsplatserna, skilda anläggningar och att försöka tidsbestämma hanteringens längd, både enskilt i några fall och sammantaget. Genom en dateringsserie hade vi ambitionen att försöka tidsfästa dubbelugns-teknikens introduktion, liksom dess upphörande i Kind.

Vilken betydelse hade järnet i det vikingatida samhället? Hur stor var andelen järn i förhållande till andra råvaror? Skattade man i järn? Fungerade järnet som betalningsmedel? Frågor av den här typen är vanliga, men de har förskjutits till bakgrunden eftersom en arkeologisk undersökning är fel metod att försöka besvara dem med. *Smeden och smidet* har givetvis en central roll inom järnhanteringen. Tranemo och socknarna söder därom, Mossebo och Ambjörnarp, är kända för sitt liesmide, ett hantverk som pågick ända in på 1900-talet. Järnframställningen upphörde visserligen ungefärligen i samband med digerdöden, men man kan inte låta bli att undra om inte den smidesskicklighet som fanns ännu för hundra år sedan hade sin upprinnelse i vikingatidens omfattande järnhantverk. I stället för att tillverka sitt eget järn kanske kindssmederna köpte sitt blästjärn från Småland eller kanske rent av färskat tackjärn från någon bergslag. *Handeln* med smidesprodukter från Kind till Danmark, nuvarande Halland, kan i skriftliga källor spåras till 1400-talet (Larsson 1949:58). Det är inte alldeles orimligt att anta att denna handel har mycket gamla anor. Hur gamla är oklart. Gamla anor har också krigen med danskarna. Fästet Öpensten i Södra Åsarp antas, enligt en källa (Bexell 1959:36), vara byggt under dansktiden. Vid foten av fästet finns talrika spår efter metallhantering, främst i form av smedjegrunder och smidesslagg. Detta leder in tankarna på *frågor om kontroll*, skatteuppbörd och vem som ytterst uppmuntrade eller tvingade till järnframställning (jfr Ödman 1992).

Målsättningen från början var att med olika material och metoder belysa frågorna ovan. Genom undersökningens natur har diskussionen fokuserats till frågor som arkeologiska utgrävningar kunde ge svar på, främst frågor om teknik och organisation. Denna intressefokusering underströks kraftigt när den experimentella järnhanteringen kom igång 1989.

Topografi och malmbildning

Assman utgör ett av Ätrans större biflöden vilket sannolikt är en av orsakerna till fornlämningsrikedomen utmed stränderna i Tranemo och Örsås. Sedimentmarkerna och strandängarna utmed vattenvägarna gav antagligen ett gott bete och goda betingelser för odling och bosättning. Fiske, färskt vatten och goda möjligheter till båttransporter bidrog säkert också till valet av bebyggelseplats.

Jordarterna domineras av sandig-moig morän. Blockfattigdomen är bitvis påtaglig och den måste ha gynnat det tidiga, extensiva jordbruket. Rikligt förekommande

är också torvmarker och isälvsavlagringar, de senare i huvudsak belägna i de vattenförande, större dalgångarna. Berg förekommer i talrika, men i regel små områden som sticker upp ur moräntäcket. Berget består huvudsakligen av förgnejsad granit och granodiorit (Hilldén 1988). Topografin är kuperad med höjder och bergryggar kring dalgångarna och torvmarkerna. Man brukar säga att Tranemo ligger på gränsen till det småländska höglandet. Det jämförelsevis lågt liggande Tranemo samhälle, vid Tranemosjön, ligger 162 meter över havet och den högsta punkten ligger 273 meter över havet (Bexell 1959).

Ett hastigt studium av jordartskartan förklarar inte förekomsterna av rödjord. Rödjordsbildning sker företrädesvis i mossar, kärr och på morän. I den mån rödjordsbildning har kunnat studeras är det i samband med källor där järnrikt vatten kommer upp till markytan med självtryck. Vattnet med sitt innehåll av järnföreningar rinner sedan ut över sluttningen nedanför och föreningarna sedimenterar, som mest över flera hektar stora områden. Rödjord förekommer också i lågt liggande, sumpartade partier mellan en högre och en lägre liggande torvmark. I den mån bäckar förekommer inom eller nedanför rödjordsområden brukar de vara röda av ockrautfällningar, särskilt fram på sommaren då vattenföringen inte är så hög. I detta fall, liksom då rödjord förekommer i en mosse, kan det vara svårt att avgöra om rödjorden ligger i sin bildningsmiljö eller avlagringsmiljö. Att döma av iakttagelser gjorda i Tranemotrakten förefaller järnjoner frigöras i morän, transporteras i grundvatten i morän, kommer i dagen i morän och slutligen transporteras på markytan med käll- och dagvatten till sjöar och vattendrag, mossar och kärr, eller bara till en lägre liggande punkt på samma moränsluttning. Vid några tillfällen har vi noterat att rödjord kan avsättas i en liten försumpad fördjupning i moränen.

Begreppet rödjord innebär för min del en hyggligt torr, finkornig, närmast puderaktigt järnockra som avsatts genom översilning på en gammal markyta. Där rödjordsavsättning nu pågår växer vanligen endast ett magert, långstråigt gräs. Om tillväxttakten är låg kan det växa kortare men tätare gräs ovanpå. När rödjordsavsättningen har upphört uppträder så småningom samma växter på rödjorden som på den omgivande markytan och det finns inte längre några växttecken som avslöjar rödjordens existens. Rödjord är med avseende på förekommande färger ett relativt begrepp, däremot inte med avseende på kornstorleken. Rödjord förekommer i alla färgschatteringar från blekgul över ljusröd till djupt vinröd.

Rödjordens bildningsprinciper har det mig veterligen inte forskats om under senare decennier. En fullständigt felaktig uppfattning om rödjord har figurerat i olika geologiska och arkeologiska sammanhang, nämligen att rödjord inte skulle betraktas som en verklig myrmalm utan som ett förstadium till myrmalm (Naumann 1922). Utifrån gjorda iakttagelser i Tranemo kan detta direkt avfärdas. Rödjorden är inget förstadium, det är en definitiv bildning (Wedberg 1987:25), i den

meningen att kornstorleken inte förändras över tiden. Den övergår inte till myrsmalm i form av klumpar eller kakor, den ligger där den ligger tills någon gräver upp den. Gjorda analyser visar att god rödjord ofta är järnrikare än både sjö- och myrsmalm och innehåller lägre halter av oönskade ämnen som till exempel fosfor och svavel. Det finns goda skäl att återuppta Carl Rinmans indelning av grundmalmen; bergsmalm, sjösmalm, myrsmalm och jordsmalm (1794:4f). Rödjord tillhör jordmalmen.

Att definiera malmen efter deras avsättningsmiljö förefaller enklare än att definiera utifrån bildningsmiljön, den senare kan inte alltid spåras. Mot denna bakgrund är det inte heller orimligt att tala om strandsmalm (t ex svart sand) och åsmalm (som variant av sjösmalm).

Malmenas kemiska sammansättning och kemiska indelning är mera komplicerad. En tydlig tendens är att begreppet limonitmalmen ej längre hålls för att vara adekvat. Limonit skall snarare uppfattas som ett paraplybegrepp för flera olika malmsorter. Malmer för järnframställning brukar inledningsvis rostas, det vill säga brännas på en trave med ved. Härvid bortgår humusämnen, fukt och kemiskt bundet kristallvatten. Kvar efter avslutad rostning blir föreningar med den allmänna beteckningen järnoxider. En rödjordskristall består efter rostningen av en kärna av magnetit som gör kristallen magnetisk och av ett omgivande skal av hematit som ger den intensivt röda färgen. Kvar efter rostningen blir också korn av sand, mo, mjåla och ler, huvudsakligen bestående av kvarts.

Enligt rådande uppfattningar innehåller moränen järnjoner som frigjorts genom humussyror, och eventuellt bakteriers medverkan. Transport av joner sker med hjälp av grundvattnet och de syresätts till järnoxid eller järnhydroxid när de når vatten i sjöar och vattendrag eller i mötet med luft. Därefter transporteras molekylerna till sin avsättningsplats med hjälp av sjö- eller dagvatten innan de sedimenterar. Sjömalmen bildas kring småstenar och växtdelar till böns-, ärt- eller penningmalmer. Myrsmalmen kan tillväxa kring växtdelar och så småningom bilda stora kakor eller stanna i kornstorlek motsvarande kaffesump. Röjdjorden däremot ligger där den ligger, den bildar inga klumpar.

En genomgång av litteraturen på detta område visar på stor begreppsförvirring. Gränsen mellan begreppen myrsmalm och rödjord är mycket flytande och ibland obefintlig. Det talas till exempel om myrsmalm som är så finkornig att den kan tuggas till att bli kådliknande i munnen (Schultze 1732 [1982:520], Swedenborg 1734 [1923:132f]). Uppenbarligen är rödjord ett begrepp som har sin förankring i södra Sverige. Begreppet myrsmalm tycks vara vanligt för flera slags malmen i Svealand och i Norrland. Detta oaktat att redan Swedenborg talade om ”rödaktig jord” i Ångermanland (1734 [1923:1331]).

Blästorna i Tranemo har uppenbarligen anlagts nära rödjordarna, inte sällan på närmaste moränförhöjning. I Arnås, i det som vi ibland brukar kalla industriområdet, där blästorna ligger som tätast, pågår malmbildning fortfarande och vi

nyttjar malmen till våra egna experimentella försök. Skogen, som användes till bränsle, har inte utgjort någon lokalisering faktor. Ved fanns i obegränsad mängd nära malmplatserna. Sten till ugnarna bör inte ha varit ett problem, även om vi, när vi byggde experimentugnarna, hade svårigheter att finna de "rätta" stenarna. Vi blev själva snabbt kräsna i valet av sten. Stenar med en konkav sida, av lämplig storlek, är att föredra till ugnsschaktets insida. Å andra sidan är nog våra experimentugnar mer omsorgsfullt byggda än de vi haft tillfälle att undersöka, med reservation för att de undersökta ugnarna kan ha skadats i samband med att man kanske flyttat en blästa och då tagit material med sig. En bra fällsten, till exempel, är definitivt något man tagit med sig vid flyttning. Lerhaltiga material, naturligt magrade, lämpliga för uppmurning av stenkista och infodring av ugnen, tycks finnas i anslutning till bäckarna i skogen. Även rödjord kan eventuellt ha ingått i "leran" för att göra den mera plastisk. Lera, enligt den geologiska definitionen, förekommer bland annat i den stora huvuddalgången, utmed Jälmån och Assman.

När järnhanteringen introducerades i Kind vet vi inte med säkerhet. Inom (det nuvarande) Sverige torde detta ha skett redan under bronsåldern (Hjärthner-Holdar 1993). Gravfynden av järn i Tranemo börjar uppträda under äldre järnålder (Furingsten 1984:135). De äldsta järnframställningsplatserna dateras med C14 till tiden omkring Kristi födelse. I samband med de kulturgeografiska undersökningarna i Röstorp, Örsås, från den äldre järnåldern, påträffades enstaka slaggbitar i anslutning till härdar, skärvstenshögar och andra bosättningsspår (Connelid m fl 1993). Slaggbitarna kan preliminärt bedömas vara järnslag från smide. De absolut äldsta spåren av järnhantverk i Västergötland härrör från fynd gjorda i Varnhem, Långared och Seglora. I de båda förra fallen rör det sig om järnslag som hittats i fyndsammanhang vilka daterar järnhanteringen till ca 1000 - 800 före Kristus (Hjärthner-Holdar 1993:35). I det senare fallet gjordes dateringen på träkol som fanns inneslutet i en större slagglump. Det använda bränslet, som bestod av tall, ask, ek och al (eventuellt björk, Karin Ullberg-Loh, muntlig information), kommer med ganska stor säkerhet från 800-talet före Kristus. Om detta århundrade sammanfaller med det då järnframställningen bedrevs är svårare att bedöma. Dateringen avser inte tiden för järnframställningen i första hand utan tiden då träden, som senare användes till bränsle, dog. Dessa tidpunkter kan givetvis sammanfalla, men om en torraka eller nedfallna grenar användes kan skillnaden ha varit flera hundra år. Det skulle knappast förvåna, med tanke på att Ätran-Assman måste ha tillhört de verkligt stora och tidiga innovationsvägarna, om Tranemotrakten så småningom kan beläggas ha någon form av järnhantverk redan under bronsåldern. Jag tror att detta i någon mån är ett generellt problem som handlar om att vi arkeologer måste börja lita på våra ögon och inte avfärda små rostbitar i bronsålderssammanhang som recenta störningar. Vi måste, i högre grad än tidigare, tänka i nya banor och inte fastna i gamla kunskaper. Järnhanteringen i Sverige är definitivt äldre än vad vi hittills har trott.

Arkeologisk bakgrund

I Tranemo börjar gravar uppträda mot stenålderns slut, dels i form av hållkistor och dels som rösen med stora stenkistor i markplanet. Stenålderns boplatser är ytterst fåtaliga men detta har sannolikt att göra med att så liten yta överhuvud taget har varit inventeringsbar. Egentligen har vi samma inventeringsproblem med senare perioder. Trots en markant ökning av gravfrekvensen under bronsåldern och den äldre järnåldern har inventerarna haft svårt att återfinna boplatserna. Om bilden, eller tendensen, från kulturgeografernas undersökning i Röstorp är riktig, det vill säga om boplatserna skall sökas i nuvarande utmark/skogsmark, så är fosfatkartering av stora arealer den enda någorlunda säkra metoden för boplatserlokalisering (jfr Jönsson m fl 1991). Den yngre järnålderns boplatser är också obekanta. Här är dock inventeringsproblemen ännu större eftersom vi dessutom saknar för tiden relevanta gravtyper. Traditionellt brukar den yngre järnåldern avsätta högar och övertorvade stensättningar. Dessa gravtyper är dock helt okända i Tranemo. Vi vet således inte ens var vi skall börja leta. Ett pollendiagram från Tranemosjön antyder att området inte avfolkades under yngre järnålder (Dennegård genom Furingsten 1985). De talrika blästorna antyder heller inte någon avfolkning, tvärtom. Kyrktätheten vid ingången av medeltiden antyder däremot att det bodde ganska många människor i trakten mot den yngre järnålderns slut.

Den stora omläggningen mellan äldre och yngre järnålder, ett ingrepp i livsbetingelserna, som antagligen var större än laga skiftet på 1800-talet, innebar kanske att en tidigare rörlig bebyggelsestruktur kom att få en fastare form med fasta bosättningar nere i dalgångarna som följd. Kulturgeograferna menar att detta kanske hängde samman med en privatisering av jordbruksmarken (jfr Mascher 1993:85ff). Denna privatisering kanske i sin tur var en följd av omläggningen från extensivt till intensivt jordbruk, till små men gödslade åkrar. I samband med denna omläggning sker också en förändring i gravskicket. På många håll övergår man från gravar byggda av sten till jordmantlade och övertorvade gravar. Vad Tranemo anbelangar så vet vi inte med säkerhet vilka gravtyper som ersätter stengravarna (här samlingsnamn för resta stenar, domarringar, fyllda stensättningar och rösen). Möjligen har stengravarna dröjt sig kvar längre här eller också har ett kristet gravskick gjort sig gällande tidigare här än i andra områden. Högar och övertorvade stensättningar, som kan förknippas med en stark hednisk tro, är över huvud taget lågfrekvent förekommande i Västergötland, åtminstone delvis beroende på kristna impulser (jfr Furingsten 1985). Nuvarande England kristnades på 600-talet vilket antagligen inte gick spårlöst förbi i Västergötland. Kontinentala kontakter fanns med säkerhet redan före vikingatiden. Ansgar försökte kristna hedningarna i Mälardalen i början av 800-talet. Det tredje alternativet, då det gäller den yngre järnålderns gravtyper i Tranemo, är att det skulle finnas någon gravtyp som vi inte känner till eller att begravningsformen var sådan att den inte avsatte synliga spår på markytan i form av någon överbyggnad. Vi vet att en möjlighet var likbränning på

båt i vatten. Under sådana omständigheter finns inget för arkeologerna att inventera eller undersöka, 1000 år efteråt.

Det förefaller inte osannolikt att den yngre järnålderns människor började bebo holmar och impediment nära åarna i dalgångarnas bottnar, det vill säga på platser där folk har bott sedan dess. Antalet potentiella boplatslägen har varit förhållandevis få jämfört med en slättsocken. Följaktligen har slitaget på äldre boplatser varit omfattande och numer är de huvudsakligen dolda under nuvarande bebyggelse.

Under de arkeologiska tidsperioderna har skogens sammansättning växlat kraftigt. Efter istidens slut, för omkring 10000 år sedan, inträdde en kort period med tundravegetation, följd av en period med subarktisk björkskogsvegetation. Strax därefter invandrade tallen. En kall period återskapade tundravegetationen men därefter återkom björk och tall tillsammans med bland annat hassel. För cirka 8000 år sedan inträffade ett klimatoptimum som kom att bli den varmaste perioden efter istiden. Då dominerade ädellövs skogen, bestående av hassel, ask, lind, lönn och ek. På hällmarkerna dominerade tall. Efter svängningar i klimatet, mellan varmare/torrare och kallare/fuktigare perioder, invandrade granen från norr och boken från söder. Detta skedde för cirka 3000 år sedan. Mot slutet av bronsåldern, för omkring 2000 år sedan, gick ekblandskogarna tillbaka kraftigt. Efterhand fick skogen den sammansättning vi ser idag (Hildén & Larsson 1988:52).

Redogörelse för inventeringarna

Fornminnesinventeringar kan bedrivas med olika målsättningar och metoder. Hembygdsföreningens inventering koncentrerades i huvudsak till en enda fornlämningskategori, blästan och dess kringanläggningar. Inventeringen utfördes av flera personer, under två säsonger, med redskap och huvudsakligen inom ett litet begränsat område. Det är egentligen så inventeringar borde bedrivas för ett maximalt resultat. Den statliga inventeringen bedrivs med andra mål, medel och metoder. Här handlar det om en närmast total inventering av fornlämningskategorier som Riksantikvarieämbetet (RAÄ) av tradition ansett skyddsvärda, i princip alla förhistoriska typer samt ett urval medeltida och historiska. Av hävd har dock alltid RAÄ prioriterat gravar. Man kan påstå att den första inventeringsomgången mellan 1938 och 1978 i princip var en gravinventering (Hyenstrand 1978:71). Även den andra inventeringsomgången av Sverige har kommit att till stor del handla om gravarna, eftersom de blivit föremål för omräkning. Ökade resurser under 1970- och åtminstone inledningsvis 1980-talet innebar dock att fornlämningsbegreppet utökades, det vill säga att det efterhand blev allt flera fornlämningskategorier kvalificerade för inventering och registrering.

Hembygdsföreningens inventeringar

Innan man kan finna en järnframställningsplats måste man ha en uppfattning om hur den kan ha sett ut, i vilken miljö den kan tänkas uppträda och vad som kan tänkas vara kvar 1000 år efter övergivandet. När den första fornlämningen av en viss typ är funnen brukar man raskt kunna hitta flera. Så snart hembygdsföreningen konstaterat att groparna i skogen hade använts till att göra träkol i kunde ny kunskap börja byggas. Det visade sig således att traditionen om groparna, ”danskgravarna”, det vill säga skyttegravar efter krigen med danskarna, inte stämde. I och med att den första kolningsgropen och det första slagghvarpet var funnet och sambandet dem emellan klarlagt tog det Östen Knutsson och hans vänner, Rune Holmberg, Tore Pettersson och Inger Stark, två somrar att återfinna 91 platser med järnslag inom Kind, varav de flesta inom Tranemo socken.

Deras inventeringar omfattade i princip två mindre områden. Det ena ligger sydöst om Tranemo samhälle, begränsat av Assman i väster, Musån i söder, sockengränsen i öster och Jälmån i norr. Det andra området följde linjen Svenljunga – Örsås – Röstorp i huvudsakligen Örsås socken. Därutöver bedrevs vissa efterforskningar inom områden med orienteringskartor. Uppgifter ur Ahlströms brevbok (1970) kontrollerades och enstaka tips följdes upp vad Kind som helhet anbelangar. En viktig roll spelade Göte Johanssons orienteringskartor. På dessa fanns kolningsgropar registrerade, det vill säga man visste inte att ”liten grävd grop” var kolningsgropar, men Johansson ansåg dessa gropar vara så tydliga att de kunde tas med på orienteringskartorna, i synnerhet som de emellanåt uppträdde två, tre eller till och med fyra på rad. Johansson har i samband med fortsatta rekognosceringar för orienteringskartor bidragit med nya fynd av blästor och kolningsgropar. Avrapporteringen gjordes föredömligt snabbt, till och med innan inventeringen var avslutad. Anledningen var att man ville informera RAÄ om de nyfunna fornlämningarna inför den förestående fornminnesinventeringen i Tranemo och Svenljunga kommuner (Holmberg m fl 1984). Inventeringarna 1982-1983 resulterade i 76 nyupptäckta järnframställningsplatser varav 34 befanns ha kolningsgropar alldeles invid sig. Med Ahlströms 15 platser uppgick därmed antalet registrerade platser till 91 för hela Kind.

Den viktigaste förutsättningen för järnframställning är malm. Hembygdsföreningen antecknade därför uppgifter om malmförekomster. Sjömalm finns i sjöarna Karken och Holsjön i Holsljunga, Marjebosjön i Mossebo, Hagasjön i Södra Åsarp, Gräskan i Sjötofta och Lagmanshagasjön i Ljungsarp. Myrmalm noterades i Örsås, utmed Sämån och vid Gastek i Månstad. Rödjord påträffades i Långe mosse och i Gnipebobäcken, Ullasjö vid Storemossens östra sida, cirka 3 km öster om Örsås samt på ett flertal platser öster om Tranemo (Holmberg m fl 1984:5, Holmberg m fl 1985:191).

Ibland kan naturnamn och ortnamn indikera en verksamhet. Hembygdsföreningen noterade därför alla namn som de ansåg på ett eller annat sätt kunde

förknippas med framställning av järn. I Mossebo socken, i byn *Jämhestra* har det tidigare funnits en plats med namnet *Järnbärarsvedjan* (se också Ahlström 1970:22). Begreppet järnbärare, och vad det kan stå för, sätter verkligen fantasin i rörelse. Det förekommer i Olav den heliges saga från medeltiden i formen Järnbärland (Sturluson 1200-talet [1992:206]). Vid den sjömalmsrika Marjebosjön i Mossebo finns namnen *Smedjemossen* och *Jämkärrret*. Strax öster om Algutstorp i Tranemo flyter *Jämbäcken*. Nära Ekåsen i Örsås finns *Järnberget*. Vid *Källebacken* i Holsljunga finns *Järnvadet*, där det enligt uppgift skall ha hämtats råmaterial. Hembygdsföreningen noterade också namn vari leden ”-käll-” ingick. Anledningen var ett gammalt svenskt ord för blästerugn: ”källing”. ”Käll” kan dock också syfta på ”källa”, varför det finns anledning att vara försiktig. Vid ytterligare två ”käll”-platser påträffades slagg. Dels vid *Källsvedjan* och dels vid *Källhult* (Källäng), båda i Tranemo. I *Fällingsryd*, Tranemo och i *Fällhult*, Örsås påträffades också slagg. Ett gammalt svenskt ord för blästerjärn är ”fälla”. En städsten kallas också för ”fällsten”, därav redovisningen av namnen i detta sammanhang. En av gårdarna i Röstorp hette tidigare *Rödstorp* (rödjord?). I närheten ligger dessutom *Smedsgården*. I Örsås ligger också Vallen, tidigare *Smedsvallen*. I byn Gisslarp, Nittorp, finns en åker med slagg som kallas *Smedslyckan*.

Bakom dessa namn döljer sig både malmtag, blästor och smedjor. Namnen indikerar en verksamhet som vi nu, genom arkeologiska källor, vet fanns. Rikedomen på blästor, samt det in på 1900-talet omfattande smidet, tyder dock på att många namn har gått förlorade genom århundradena. Detta är särskilt anmärkningsvärt med tanke på alla smedjor som vi genom trädning vet har funnits. Liesmidet lär ha varit mycket omfattande i Tranemo, Mossebo och Ambjörnarp.

Riksantikvarieämbetets inventering

Ett par år senare (1984) kom Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering till Tranemo kommun. Omfattande kompletteringar av fornminnesregistret gjordes, inte minst när det gäller fornlämningar i nuvarande utmark, en vid den äldre inventeringen förbisedd miljö. Därutöver lades mycket tid på omregistrering och nyinventering av gravar, liksom på fossil åkermark och torp.

När det gäller spåren efter den gamla järntillverkningen i Kind kan nämnas att antalet kartlagda platser i fornminnesregistret ökade mellan åren 1982 och 1987 från några få till 197 (fig 2). Av dessa ligger 89 i Tranemo socken. Med all sannolikhet utgjorde Tranemo kärnan i ett omfattande järnframställningsområde. Antagligen är många järnframställningsplatser fortfarande ännu oupptäckta. De många platserna i Tranemo kan vara en frukt av hembygdsföreningens intensiva arbete men de kan också återgå på reella skillnader mellan olika delar av Kind. Finns ingen malm finns heller inga järnframställningsplatser. Den tätaste koncen-

trationen av blästor ligger i det så kallade industriområdet, inom byn Arnäs ägofigur, i Tranemo (fig 3).

Ambjörnarp	5	Dalstorp	0
Dannike	2	Finnekumla	0
Grönahög	2	Gällstad	0
Hillared	0	Holsljunga	5
Hulared	0	Håcksvik	1
Kalv	9	Ljungsarp	3
Ljushult	0	Långhem	0
Marbäck	0	Mjöbäck	1
Mossebo	12	Månstad	1
Mårdaklev	2	Nittorp	7
Redslared	3	Revesjö	3
Roasjö	0	Sexdrega	4
Sjötofta	7	Svenljunga	4
Södra Säm	2	Södra Åsarp	1
Tranemo	87	Tvärred	2
Ullasjö	9	Älvsered	0
Ölsremma	0	Örsås	20
Östra Frölunda	0		

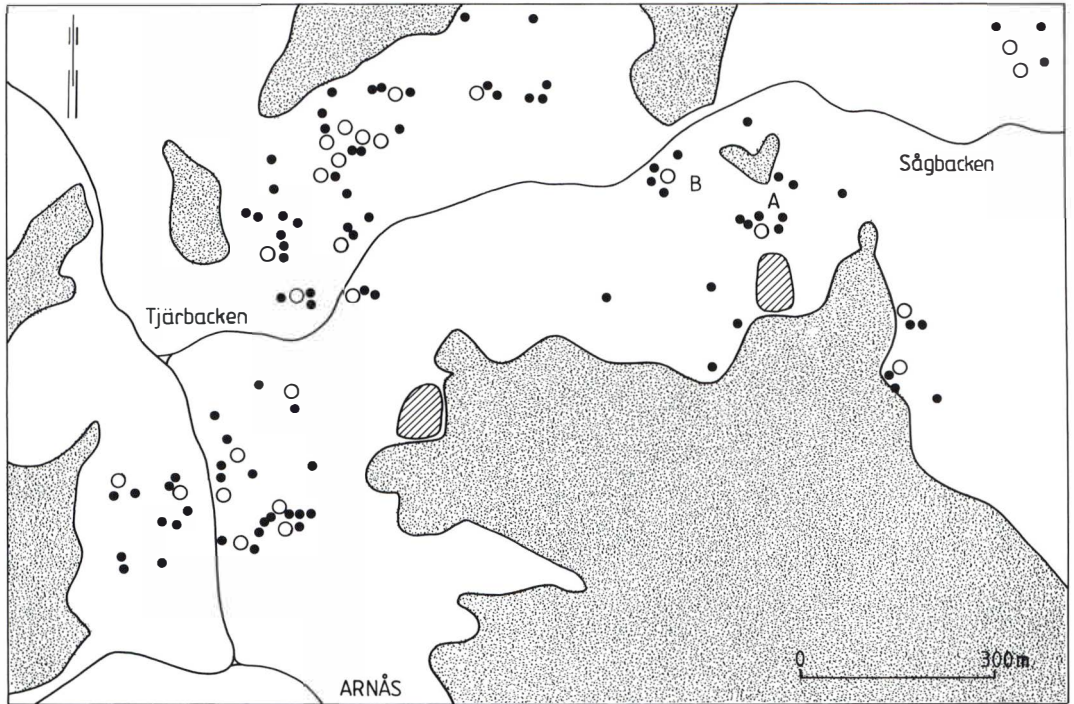
Tillkommer 5 lokaler med förmodad smidesslagg
Tranemo 2, Kalv 1 och Månstad 2.

Fig 2. Sockenvis sammanställning över platser med slag i fornminnesregistret efter avslutad inventering i Kind 1987. Totalt registrerades 197 platser varav 192 blästor och 5 smidesplatser. Av 192 blästor är minst tre äldre än dubbelugnarna.

Nedan följer en genomgång av de inventeringsbara anläggningar som tillhör blästbruket och som RAÄ eftersökte i samband med inventeringen 1984 i Tranemo. Det bör understrykas att min inventering inte hade blivit så bra som den blev utan hembygdsföreningens hjälp. Inte sällan lämnade jag eftersökningen av blästor till hembygdsföreningen då jag funnit kolningsgropar och inte omedelbart hittat blästan. Vid sidan av min inventering fortsatte hembygdsföreningen med sina efterforskningar. Slutresultatet är således en frukt av ett nära samarbete. RAÄ:s resurser är för knappa för att tillåta inventeringar med en intensitet motsvarande hembygdsföreningens.

Kolningsgropar uppträder alltid i närheten av blästorna. De utgör nästan utan undantag den första indikationen på en dubbelblästa i Kind. Kolningsgroparna kan vara upp till 4 - 5 m i övre tvärmått, ofta kvadratiska och intill meterdjupa (fig 4). Kolningsgropar med tvärmått på någon meter kan förekomma på tallhedar.

Rosningsplatser avslöjas endast med jordsondning, genom ett intensivt rött, magnetiskt, tunt lager malm. Färgen avviker skarpt mot naturliga färger i jorden.

Järnframställningsplatser i det s. k. industriområdet.

○ Ugnar och järnslag	▭ A Nutida väg
● Kolningsgrop	▭ A Undersökt 1987-1989
▨ Omfattande rödjordsområde	▭ B Undersökt 1988-1989
▨ Myr eller kärr	

Fig 3. Blästor och kolningsgropar i det s k industriområdet i Arnås, Tranemo.

A och B avser de två först undersökta platserna i Tranemo 266 och 265. Ritning Lars-Erik Englund, renritning Annika Boklund.

Fig 4. Kolningsgrop i närheten av Tranemo 265.

Foto Lars-Erik Englund.

Slaggvarp är svåra att upptäcka. De framstår som avlånga, lätt böjda, croissantformade förhöjningar på markytan. Inte sällan sticker det upp stenar ur ytan vilka med all säkerhet ingått, eller ingår, i ugnarna. Under torven finns slagg och rostad, röd malm.

Blästerugnar är i regel aldrig synliga före en undersökning. Deras läge kan anas genom uppstickande stenar.

Smidesgropar finns nära fällstenar. De brukar på sin höjd vara meterstora och någon decimeter djupa. De kan lätt förväxlas med stubbrytningsgropar

Fällstenar finns, om de lämnats kvar vid blästen, inom några meter från varpets kant. De är vanligen halvmeterstora och har en plan översida. Runt fällstenarna påträffas små magnetiska slaggstycken, så kallad fällslag.

Specialinventeringen i ”industriområdet”

Anledningen till specialinventeringen var i första hand att försöka lokalisera rödjordsförekomster och rödjordsindikationer, det vill säga brytvärda malmkroppar och platser där det förekom rödjord i små, icke brytvärda mängder. Noteringar gjordes också med avseende på spår efter mänsklig verksamhet av en typ som normalt inte ingår bland de kulturlämningar som RAÄ inventerar.

Enligt uppgifter som går tillbaka till 1700-talet (se Heed 1965-1972:117, Pettersson 1982:41) undersöktes malmens kvalitet genom studium av:

1. Färgen.
2. Vikten.
3. Smaken.
4. Konsistensen.

I Arnäs, i samband med malminventeringen, kontrollerades malmen genom:

1. Färgen.
2. Konsistensen.
3. Rostningsprov.

Färgen på industriområdets rödjordar varierar i nyanser från blekgul över gul och ljusröd till mörkröd. Det är företrädesvis bara ytliga, solexponerade (eller rostade), malmer som är djupröda. Konsistensen skall vara ungefär som lera och rödjorden skall kunna klibbas ihop mellan fingrarna till små hållfasta kulor. En ökande halt av kännbara korn innebär en ökande halt av kvarts. Vid rostningsprovet djupnar färgen till intensivt röd och malmen övergår från att vara omagnetisk till att bli magnetisk. Genom bättre kontrastverkan kan järnhalten (kvartshalten) uppskattas alternativt mätas genom magnetavskiljning.

Rödjordsindikationer är ganska vanligt förekommande inom industriområdet, vilket framgår bäst i dikesskärningar och bäckraviner. De nu synliga brytvärda rödjordsförekomsterna är fåtaliga men troligt är att ett mera aktivt letande skulle avslöja flera överväxta områden. Lämpliga lägen tycks vara i sumpiga partier mellan kärr, i mosshalsar och nära järnförande källor. Både Tranemo 266 och 265

ansluter till ett av flera sumpiga, nu utdikade områden, mellan ett högre liggande kärr (Råhultakärret) och en lägre liggande mad (Långbro mader).

Brytvärda rödjordsförekomster finns också vid Sjöryd i Tranemo, där en jämhaltig källa har avsatt rödjord på sluttningarna nedanför. I Store mosse i Gnipebo, Ullasjö socken, finns rödjord i stora mängder, liksom, enligt uppgift, i den i Örsås belägna Åstarpamossens västra del. Blästor finns i närheten av dessa rödjordsförekomster. I Tranemo tycks rödjordsförekomster finnas eller ha funnits i stråk som löper från sydväst till nordöst genom hela socknen, i skogen söder om den stora huvuddalgången med Assman/Jälman. Norr om dalgången är blästorna mycket ovanliga vilket sannolikt har att göra med den därstädes sämre malm-tillgången.

I samband med malminventeringen i industriområdet noterades också spår efter mänsklig verksamhet, som endast i obetydlig utsträckning registrerades vid den ordinarie fornminnesinventeringen, till exempel tjärframställningsplatser, becksokerier, kolningsplatser, stenbrott, kvarnplatser med mera. Denna del av skogen har ännu inte utsatts för ingrepp av det moderna skogsbruket, varför den vaksamme fortfarande kan se många av de mer eller mindre tydliga lämningarna efter arbetande människor. Du som är intresserad av "levande" kulturhistoria skall passa på att gå i skogarna nu. Med nuvarande skogspolitik kommer få kulturminnen att finnas kvar efter det att den nuvarande skogsgenerationen blivit avverkad och marken beredd för nya plantor.

Tjärhanteringslämningar är relativt talrika i Tranemo, inte minst i industriområdet där tre tjärrännor återfinns på Tjärbacken. Nära den ena av de undersökta järnframställningsplatserna ligger en tjärränna som daterats till mitten av 1400-talet. Ungefär två km öster om Sågbacken ligger Moghults naturreservat med ett bevarat bestånd av vecketallar. Deras nuvarande utseende är en följd av människans anrikning av tjärämnet i det levande trädets stam inför tjärframställningen.

Lera, tillräckligt duglig för infodring i ugnarna, har utpekats av markägarna, bröderna Johansson i Algutstorp, i bäckbotten mellan Tranemo 266 och 265. Det bör dock vara lättare att påträffa lera nere i Jälmans dalgång, där brytvärda förekomster finns vid Plogarna i Nittorp och vid Ljungsnäs i Tranemo. Lera till våra experimentugnar hämtades till en början i Länghem. I Örsås ligger det gamla lertaget inte mer än 600 meter från Enekullen. Genom kemiska analyser kan vi visa att leran vid ugnarna på Enekullen kom från lertaget.

Stenar till ugnbygget bör det ha funnits gott om förr i tiden. I dag skulle vi kanske beskriva skogarna i industriområdet som stenfattiga, men cirka 30 blästor har givetvis dragit till sig mycket sten. Genom täktgropar och borrhål i stenblock ser vi att stentäkt bedrivits även under senare tid. Vi hade vissa problem med att hitta lämplig sten till experimentugnarna. Inte vilka stenar som helst duger nämligen. De skall vara av en viss storlek och se ut på ett visst sätt, gärna med någon konkav sida.

Redogörelse för undersökningarna

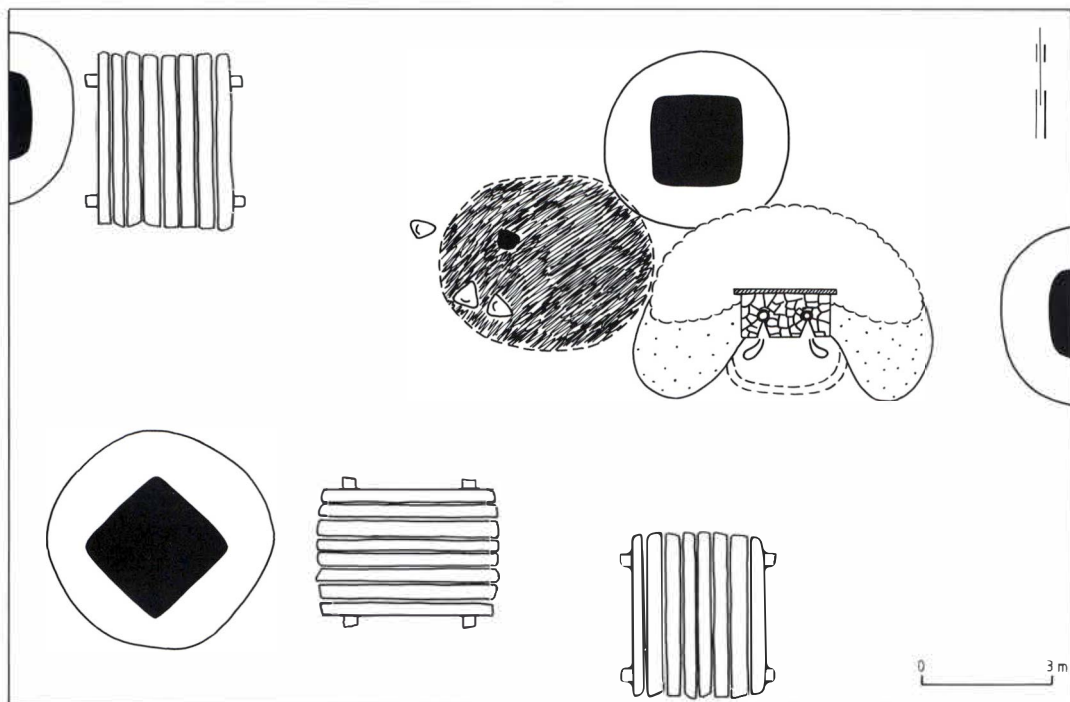
De arkeologiska undersökningarna i Tranemo startade 1987 på hembygdsföreningens initiativ. Den första platsen, Tranemo 266, undersöktes under tre år och den intill liggande platsen Tranemo 265 under två. Båda undersökningarna avslutades officiellt 1989 men en del kompletteringsarbeten utfördes under de följande åren. Undersökningen av blästplatsen på Enekullen, Örsås 27, påbörjades 1992 och avslutades 1993. Undersökningarna har bedrivits tillsammans med frivilliga och mycket intresserade amatörarkeologer med hembygdsföreningen som bas. Vi rekonstruerade en dubbelblästa 1989, på en naturskön plats vid Alguts-torpasjön i Tranemo, och påbörjade en serie experimentblåsningar.

Före undersökningen av Tranemo 266 kände vi till slagghvarpet med fällsten och förmodad framförliggande arbetsgrop samt två kolningsgropar. Slagghvarpet visade sig innehålla en mindre mängd slagg än förväntat. Det som fanns låg koncentrerat i anläggningens båda ändar. Blandat med dessa slagger fanns också brända lerstycken från ugnsinfodringar. Centralt och utmed varpets södra långsida påträffades efter avtorvning en kraftig stenram med två ugnar. Bakom stenramen stod en plank mot vilken man lagt den rostade rödjorden, som utgjorde malmråvaran. Huvuddelen av innehållet i varpet visade sig alltså vara oförbrukad malm och inte slagg som vi från början antog.

Rikligt med slagg påträffades däremot vid fällstenen. Fällslaggen består huvudsakligen av små sönderslagna stycken, ibland starkt magnetiska. Antagligen har processen inte varit helt bra, i varje fall sett mot bakgrund av vår tids kunskaper. Slaggens utseende och spridning tyder på dålig separation mellan slagg och järn. Ett omfattande efterarbete har utförts för att smälta och bulta ut järnet ur den sannolikt slaggrika järnsmältan.

I samband med att vi drog ett schakt genom den ena av kolningsgroparna framkom två rostningsplatser, båda belägna under kolningsgropens vall. Rostningsplatserna är 3 - 5 m i diameter och består av ett några cm tjockt lager av rostad, magnetisk rödjord med inslag av kolsmular. Ytterligare två kolningsgropar kom till vår kännedom vid undersökningstillfället, båda helt eller delvis ifyllda. Den ena, intill och öster om varpet, fylldes igen för några år sedan i samband med byggandet av en tillfällig väg för virkeskörning. Den andra gropen var den som vi tidigare trott vara arbetsgrop, eftersom den låg alldeles intill varpet. Vid undersökningen visade sig även denna grop vara en kolningsgrop, delvis fylld med slagg och därför svagt synlig i markytan före avtorvningen. Sydöst om varp och stenkonstruktion fanns dock en annan försänkning i markytan vilken tolkades som arbetsgrop (fig 5 och 6).

När undersökningarna fortsatte under 1988 kunde vi konstatera att ugnarna sannolikt varit försedda med slaggtappningskanal. Något direkt bevis för detta kunde vi inte finna i ugnsväggen, men framför båda ugnarna på den gamla markytan, i arbetsgropen, fanns rännor som ledde bort från ugnen till en mindre grop.

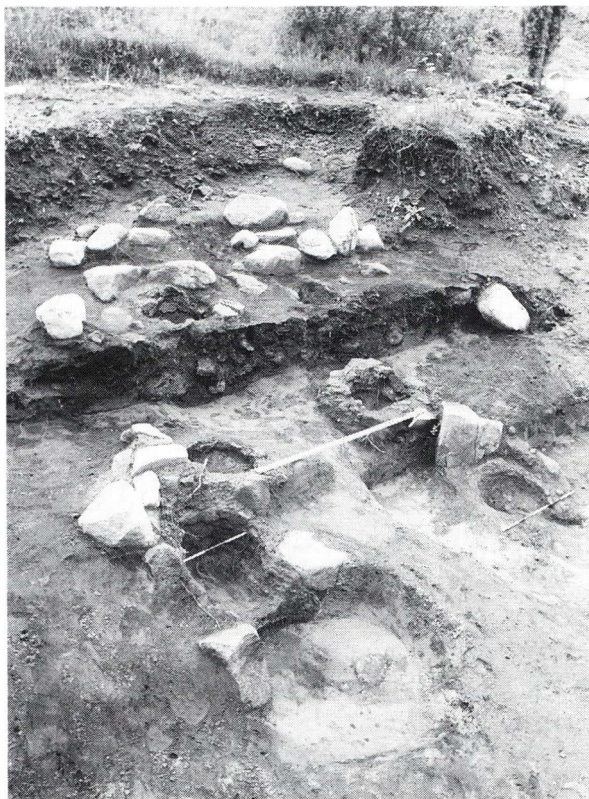
Principskiss av en järnframställningsplats.

	Rostningsplats		Slaggtappningsränna
	Kolningsgrop		Fällsten
	Rostad malm i upplag		Fällslag
	Planka		Ässjegrop
	Reduktionslagg		Bälg- och rensningsgrop
	Blästerugn i stenkista		

Fig 5. Principskiss av dubbelblästa. Skissen stämmer väl överens med förhållandena vid Tranemo 266 men anläggningarna har ritats närmare varandra för tydlighetens skull. Ritning Lars-Erik Englund. Renritning Annika Boklund.

Fig 6. Blästan Tranemo 266 under pågående undersökning. Ugnspipan i stenkistans södra del är cirka 25 cm i tvärmått. Observera den bakre, på högkant ställda stenen. Foto Lars-Erik Englund.

*Fig 7. Bevarade undersökta ugnrester på Enekullen i Örsås. Framför de två nedre ugnrestererna kan man se slaggtappningsrännor som mörkfärgningar i form av rännor. Det övre, äldsta ugnsparet, hade 0.5 m djupa, bevarade, förslaggade schakt. Deras övre delar påträffades cirka 1 m under slaggvarpets yta.
Foto Lars-Erik Englund.*

Även slaggens struktur talar för att ugnarna varit avsedda att tappas på slag.

1988 påbörjades även undersökningen av ytterligare ett slaggvarp av rödjordskaraktär (Tranemo 265). Denna blästa ligger drygt 100 meter från 266. Anledningen var att vi ville kontrollera tolkningarna från den första undersökningen. Det skulle visa sig att de båda järnframställningsplatserna var byggda efter samma mall, de var praktiskt taget identiska, dock bevarade i olika grad.

1992 påbörjades undersökningen av järnframställningsplatsen Örsås 27. Här fanns en av flera blästerplatser i Örsåstrakten (Knutsson 1987) med från början innehållande förmodad annorlunda teknik och organisation jämfört med de båda undersökta platserna i Tranemo. Det skulle dock visa sig att skillnaderna jämfört med Tranemo var marginella. Ugnarna, ett par, visade sig vara av samma typ som de i Tranemo. De kan beräknas ha varit ca 80 cm höga med 50 cm bevarade schakt närmast botten. Ugnarnas inbördes avstånd, räknat mellan centralpunkterna, är ca 90 cm. Innerväggarna är lerklenade och förslaggade. Den norra ugnens form, i schaktets horizontalsnitt, kan beskrivas som päronformad med den smalnande delen mot formsidan. Det kan inte med säkerhet avgöras om päronformen är primär eller sekundär. Den södra ugnens form är närmast oval med en smal sida mot formväggen. Med tanke på alla år som gått sedan verksamheten avslutades, med

tanke på rötters inverkan, jordtryck och dylikt, kan det inte fastslås om ugnarna anlagts olika. Det kan heller inte uteslutas. Schaktsidorna kan bäst beskrivas som raka, närmast lodräta, det vill säga ugnarna kan ursprungligen ha varit troligen elliptiska eller möjligen cylindriska. Eventuellt kan en svagt omvänt konisk form diskuteras för det vertikala schaktsnittet. Den norra ugnens innermått är 36 - 37 cm mellan form- och blåsvägg och 32 - 33 cm mellan sidoväggarna. Den södra ugnens innermått är 35 - 38 cm mellan form- och blåsvägg och 28 - 30 cm mellan sidoväggarna. Det kan särskilt noteras att den förslaggade ugnsinfodringen är mycket slät i båda ugnarna och att ugnarnas bottnar lutar svagt neråt mot formsidan, där hål för slaggtappning bör ha funnits. Det finns inga synliga rester av vare sig slaggtappningshål eller blästermunstycken i ugnarnas formsidor (fig 7).

I varpet kan vi konstatera att andelen tappslag är större än för de undersökta Tranemovarpen. Bottenskällor är också tämligen vanliga, den som är störst har måtten 32 x 30 x 5 - 10 cm, indikerande att den nästan täckt hela ugnens botten. Fällslag uppträder främst i området kring den förmodade fällstenen i varpets södra kant. Andelen lera och lerinfodring är större än i Tranemo. Intill och öster om ugnarna låg en meterstor lerkaka vars innehåll antagligen användes till reparationer och dylikt. Det finns anmärkningsvärt stora mängder lera mellan stenarna i den omgivande stenkistan. Då undersökningen fortsatte sommaren 1993 påträffades ytterligare fyra, men betydligt sämre bevarade, ugnrester. Även de var parvis grupperade.

Diskussion av ugnarna

Samtliga undersökta ugnar har varit av samma typ. Schaktet var relativt trångt, ungefär 25 - 40 cm stort i horisontalplanet och det hade runt-ovalt plansnitt. Ingen ugn hade hela ursprungliga höjden bevarad. Bevarad höjd har varierat mellan 10 och 70 cm. De bäst bevarade ugnarna, de vid Tranemo 266, kan med hjälp av stenarna i kistan och deras belägenhet beräknas ha varit 80 cm höga, det vill säga så höga att man med någon möda når med handen ner till botten uppifrån. Det vertikala snittet var, i bedömbara fall, cylindriskt eller lätt omvänt koniskt, det vill säga de var något större vid kransen än vid botten, men knappast mer än några få centimeter. Ugnarnas bottnar var plana eller något kupiga samt svagt lutande mot en öppning i ugnens främre kant. Denna öppning kunde arkeologiskt inte med säkerhet beläggas men den måste ha funnits där med tanke på slaggtappningsrännorna och tappslagen i varpet. Denna del av ugnen brukar ibland uppfattas som utriven. Enligt min mening är det mera sannolikt att den rasat ihop på grund av att den utgör ugnens svagaste del. Vid undersökningen av Tranemo 266 uppfattades denna del enbart innehålla rasmassor. Dels bör det ha funnits en rensnings- och tappningsöppning, gissningsvis minst så stor att det gick att få in handen, förmodligen ännu större, och dels fanns en anordning för blästerintaget, en öppning för forman eller blästermunstycket. Det säger sig självt

att denna del av ugnen var mycket svag, i synnerhet som den inte kunde stötts från utsidan. I de undersökta fallen var stenkistan öppen bara åt detta håll. Stadga till stenkistan erhöles genom på ömse sidor om blästeröppningen stående portalstenar (bröststenar). Stenkistan på Tranemo 266 var mycket välbevarad, endast något utrasad i framkant. Tranemo 265 hade sannolikt skadats i samband med dragning av en mindre skogskörväg och stenarna som hade ingått i kistan låg spridda över ett cirka 8 x 5 m stort område. Ugnarnas bevarade höjd var endast en decimeter. I Örsås komplicerades bilden av att det fanns flera generationer med ugnspar och rester från minst tre stenkistor som grep in i varandra och där smeden med all sannolikhet återanvänt stenar från äldre stenkistor till yngre. Bilden komplicerades ytterligare av att ugnar och stenkistor låg i en ganska markerad slänt, på Enekullens nordvästra sida.

Ugnarnas lerinfodring var, i Tranemo 266 och de två bäst bevarade i Örsås, bevarad och förslaggad upp till 50 cm ovanför respektive botten. Det spörjs om lerschakten bevarats på grund av förslaggningen och om denna skadats högre upp genom senare tiders verksamhet eller genom rotsprängning. En förslaggad ugnsvägg är under alla omständigheter starkare än en oslaggad dito. Förslaggningen antyder att man nådde mycket höga temperaturer i ugnarna. Som jämförelse kan nämnas att vi vid våra experiment endast lyckats få förslaggning i närheten av blästerintaget på formväggen. I de undersökta ugnarna fanns förslaggningen lika högt på alla väggarna: formväggen, blåsväggen och de båda sidoväggarna. Det är måhända fel att tala om fyra väggar i en rund eller oval ugn men det underlättar diskussionen. Med formvägg avses framväggen vari forman eller blästermunstycket satt. Med blåsvägg avses den vägg varemot blästerluften blåses, bakväggen. Den jämnt fördelade förslaggningen visar inte bara på hög värme utan också på jämn värmespridning. Ett av våra problem vid experimenten har varit kallgång efter blåsväggen vilket medför att träkolen sjunker ojämnt, egentligen endast utmed formväggen, med påföljd att de förflyttar sig från centrum in mot formväggen. Malmen å andra sidan kan ta vägen efter den kalla blåsväggen och nå ugnsbotten oreducerad.

Vi kan inte med säkerhet avgöra hur blästergången var utformad. Med blästergång avses här det öppna utrymme i ugnsväggen vari forman eller blästermunstycket inpassades. Vi kan inte heller arkeologiskt avgöra huruvida forman eller blästermunstycket var det dominerande blästerintaget. Vi påträffade endast ett fragment av ett blästermunstycke på Tranemo 265, inget på Tranemo 266. Vi kan hävda att blästermunstycken av lera har använts men inte i vilken utsträckning. Det borde ha varit betydligt flera för en entydig tolkning. Vi kan således inte utesluta att en metallforma kan ha använts. I Örsås är situationen något annorlunda enär ganska många lerfragment av blästermunstycken påträffades.

Både vid Tranemo 266 och 265 påträffades rester efter plankor som stått på högkant och stöttat stenkistan bakifrån. Båda dessa stenkistor var anlagda på plan

mark. I Örsås var behovet av en planka mindre eftersom sluttningen antagligen gav tillräcklig stöttning. I Örsås påträffades heller inga plankrester. När vi anlade våra experimentugnar vid Algutstorpasjön, på plan mark, skulle det visa sig att en plank, förankrad med pålar i marken, definitivt underlättade ugnarnas byggande. Nästa steg var att gräva små gropar vari bakstenarna ställdes. Dessa förankrades med småsten och jord mot plankan. Övriga i stenkistan ingående stenar anlades på marken eller ovanpå andra stenar, utom bröststenarna som också nergrävdes en aning i marken. Bakstenar och bröststenar påträffades in situ på Tranemo 266 och förmodade sådana bland de kringdragna stenarna på Tranemo 265. I Örsås kunde de inte beläggas, sannolikt på grund av överodling och stenplockning. Före undersökningen i Örsås låg ett odlingsröse i innerböjen till det croissant-liknande varpet.

En mycket intressant konstruktionsdetalj som framkom vid undersökningarna på Åsamon, Småland, var att ugnarna var mulltimrade (Thålin-Bergman 1985:38), något som man i första hand förknippar med hyttor från den bergshistoriska epoken. Mulltimret, liksom plankan, tjänade samma syfte; de gav stabilitet åt anläggningen. I Småland, där andelen sten som byggnadsmaterial var lägre än i Tranemo, var det också ett sätt att hålla mulljorden, värmeisoleringen, på plats.

Vi påträffade inga spår som kunde berätta något om bälgarnas upphängning. Vid våra experiment har det visat sig lämpligt att hänga upp bälgen på fyra stolpar. Den måste förankras stadigt eftersom det är stora krafter som överförs. Vi påträffade heller inga säkra spår av regn- eller ljusskydd. Det är av flera skäl ganska svårt att blåsa järn när det regnar. Det kan också vara svårt att se färgerna på lågan från ugnen under dagsljus, särskilt om solen skiner, men detta kanske är något man kan lära sig, något som har med rutin att göra. För blästor i skogsmark kan man tänka sig att befintliga träd bar upp eventuella regnskydd. I Mac Key's område har man, i samband med arkeologiska undersökningar av några väl bevarade järnframställningsplatser, även funnit rester av övernattningskojor och rastplatser. Vid Lilla Korssjön undersöktes också resterna av en förmodad smedja. I samma undersökningsområde fanns smidesgropar, vilka visade sig innehålla redskap som mejslar, punsar, knivar och spett. Även ett ämnesjärn påträffades (Millberg 1985:27).

Vi kan med någorlunda säkerhet hävda att det har funnits slaggtappningskanaler eller gropar framför ugnarna i samtliga fall. Rännorna var decimeterbreda närmast ugnarna, vilket stämmer väl med tappslaggenas storlek och utseende i slaggvaret, för att, åtminstone i Tranemo, utvidgas till större gropar. Varför denna utvidgning gjordes vet vi inte. Antagligen räknade man med att slaggen skulle rinna ända dit och formera sig där. Att döma av slaggen i varpen nådde slaggen aldrig ända fram utan den måste ha stelnat i rännans smalare del. I Örsås synes rännan inte ha utvidgat sig i förekommande fall.

Problemet med klassificering av slagg

Det är inte utan svårigheter som man kan klassificera slagg och ugnsväggar. Detta är ett gigantiskt problem om man ser det mot bakgrund av blästbrukets utveckling under 3000 år. Det är svårt redan då man försöker diskutera en enda blästa. I våra interna diskussioner har vi talat om blästslag som en slags huvudgrupp som kan indelas i två undergrupper; reduktionsslag och smidesslag. Reduktionsslagen bildas i blästerugnen då man reducerar järnoxid till järn. Smidesslag bildas vid efterföljande bearbetning av blästerjärnet. Reduktionsslagen kan indelas i två huvudtyper: renesslagg och tappslag. Rennesslagg rensas för hand eller med verktyg och tappslag rinner av egen kraft till en position utanför ugnen, det vill säga den kan tappas. Rennesslagg kan således se ut lite hur som helst medan tappslagen har ett mycket karaktäristiskt utseende. Den är plankonvex i vertikalsnittet efter att ha stelnat i en ränna. I vertikalsnittet kan man se en tudelning av strukturen i slaggen. Den undre halvan är alltid kompakt och saknar i det närmaste porer, i varje fall större. Den övre halvan är porig och porerna blir större och större högre upp i slaggen. Detta beror på att gasblåsor stiger i en het flytande massa. Stelningen sker dessutom från alla håll samtidigt vilket ibland ger ett grönskimrande brott med från centrum radiellt utgående fayalitnålar. Tappslagen har i regel en sandig undersida, ibland även ovansida. Den förekommer i slaggarvet i avbrutna strängar på som mest upp till ett par decimeters längd, då med brott i båda ändar. Rennesslagger är delar av bottensållor, trasiga ruskronor eller trasiga, förslaggade ugnsväggar.

Smidet kan indelas i primärsmide och sekundärsmide. Definitionen av begreppen kan göras lite olika (jfr Crew 1991) men här används primärsmide i betydelsen inledande blästerjärnsmede som utfördes vid blästan, förmodligen omedelbart efter avslutad blåsning. Primärsmidet utfördes på en fällsten, ett städ av sten, varomkring det avsattes fällslag. Syftet med det inledande smidet var att göra järnet slaggfritt och smidbart. Blästerjärn är så orent när det kommer ur ugnen att det inte omedelbart kan smidas till redskap. Frånvaron av hammarskal, så kallade glödskal, tolkar vi så att senare delar av smidet inte utfördes vid blästorna utan i hemsmedjan. Trots vattensållning har vi inte påträffat glödskal. Glödskal uppträder inte förrän järnet är så pass rent från slagg att det kan bearbetas med full muskelstyrka. Det bildas i kontaktytan mellan järnet och slaggan.

Den detaljkunskap vi fick om anläggningarna genom undersökningarna utgjorde i nästa led grunden för antaganden om järnframställningens process. Att undersöka anläggningarna gav oss kunskap om ugnarnas storlek och uppbyggnad, om ingående råvaror och deras förbehandling, om arbetets organisation på den enskilda järnframställningsplatsen och dylikt. En arkeologisk undersökning ger dock begränsad kunskap om processen, det vill säga den säger inget om temperatur, gasblandning, luftmängd, kolstorlek och så vidare. Den enda vägen till kunskap om processen går genom experiment som baseras på de gjorda iakttagelserna.

Experimentell järnframställning

Idéerna till hur ugnarna kan ha drivits erhölls från kollegor både hemma och utomlands. Inte minst kom också den rikliga nordiska litteraturen på detta område att spela en stor roll. Från slutet av 1600-talet och framåt finns flera nedteckningar över samtida järnframställning och allmogesmede (t ex Milander 1682, Schultze 1732, Evenstad 1790, Busch 1851).

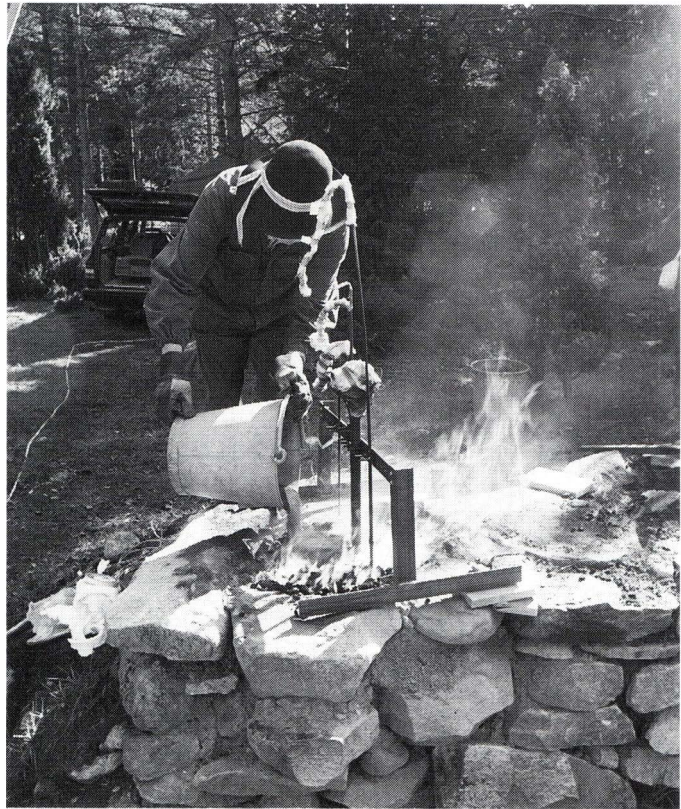
Den beskrivning som 1989 influerat mig mest var den från Nornäs. Blåsningarna i Nornäs gjordes efter begäran av J.A.W. Busch från Jernkontoret som ville undersöka om det skulle vara möjligt att återuppliva det gamla blästbruket igen. Blåsningarna utfördes av några bönder i Nornäs vilka haft järntillverkning och smide som bisyssla men som egentligen slutat med denna verksamhet flera år tidigare på grund av dålig lönsamhet. Vid detta tillfälle, den 6 augusti 1851, gjordes fyra blåsningar i den för trakten vanliga ugnstypen. Samtliga blåsningar dokumenterades i detalj (Busch 1851, Heed 1965 - 1972:106) och protokollet hade från början stor betydelse i diskussionerna rörande våra egna försök att framställa järn.

Torkeldning och förvärmning inleds normalt dagen före en blåsningsskampanj, liksom rostning av malmen på en vedlave. För enkelhetens skull rostas malm fortlöpande även på en plåt. Det förefaller inte vara någon större skillnad i slutresultat mellan att rosta på plåt eller på lave. Nyrostad malm är lätt. Den väger ca 0.7 - 0.8 kg/l. Mängden malm per blåsning uppgår till mellan 8 och 12 kg. Att tillverka träkol i en kolningsgrop tar ungefär tre dygn för själva kolningen och ytterligare minst tre dygn för svalningen innan kolen kan rakas ut och användas. Träkolens bokas och siktas till storlekar på omkring 3 - 4 cm.

Malm kan ges på många olika sätt. Allt i en enda giva. Allt i tre, fyra eller fem givor eller ett flertal gånger varvvis med träkol. Det hittills vanligast förekommande sättet är tre givor med träkolsgivor emellan plus en extra halv hink träkol mot blåsningens slut. Blåsningen sker vanligen med fyra slag per minut, det vill säga 300 l/min. Vi har också provat med att blåsa både mindre och mera, liksom med varierande luftmängd och intermittert, det vill säga med ett uppehåll på 15 minuter varje timme. Vid försök att tappa slag har bälgen fått arbeta på absolut maximum, i vårt fall lika med 900 l/min. Rensningar företas vid behov igenom blästermunstycket när flytande slag uppifrån har tenderat att sätta för blästermynningen och utmed ugnsschaktets formvägg när det inte hjälpt att rensa genom blästermunstycket. I övrigt måste man vara observant på lågans höjd och färg samt på ugnens mottryck som känns i bälgen (fig 8).

Tillverkning av järn kan beskrivas i termer av att ha kontroll över ett antal samverkande parametrar som till exempel träkolsstorlek, malmgivornas antal och innehåll, luftmängd, lufttryck och så vidare. Helst bör man bara ändra på en parameter i taget mellan två blåsningar. En viss ivrighet har dock för vår del inneburit att både två och tre parametrar kommit att ändras samtidigt. Följden blir

*Fig 8. Den ena experimentugnen under drift. Rune Holmberg sätter upp rostad rödjord. Vid detta blåsningsstillfälle avlästes temperaturerna på tio olika punkter i ugnen för att vi skulle få en uppfattning om värmespridning, hur mycket temperaturen sjönk vid tillfälliga blåsningsuppehåll och så vidare.
Foto Lars-Erik Englund.*

att man efteråt inte vet vilken eller vilka parametrar som orsakat en förändring i resultatet. Denna efterkloka erfarenhet har även gjorts av andra (t ex Crew & Salter 1991:15). Vissa försök har också haft en, redan i utgångsläget, lite märklig utformning. Syftet har då varit att söka en parameters eventuella yttre begränsning. Till exempel när det gällde att finna inom vilka gränser träkolens styckestorlek kunde tillåtas variera för den malm som det var fråga om. Med tanke på detta är det kanske inte helt oväntat att järnet uteblivit i många av försöken. Det har på det hela taget varit stor spännvidd i sättet att ge malm, i kolstorlekar och i blåsningsintensitet.

Ibland har vi fått små klumpar av järn som låg inneslutet i slaggen. Vid tre tillfällena har vi fått järn sammanhållet i en kaka i slaggklumpens övre del. Kanske ett drygt kilo järn som bäst under de tidiga försöken. Det är tveksamt om denna produkt kan kallas för en smälta, en väldigt liten och dålig i så fall. Grynigt och okonsoliderat järn förekommer ibland i en ruskrona, fästad i smältans kant. Vi har inte funnit det mödan värt att försöka smida ihop dessa klumpar till någonting mera homogent. Vi kan således inte uttala någon välgrundad åsikt om det framställda järnets kvalitet, före experiment 25 (XP 25).

Inför experiment 24 byggdes den ena ugnen om radikalt. En misstanke om att

alltför stora värmeförluster genom ugnsväggarna, i kombination med en forma som gav en turbulent luftström, var orsaken till 1992 års dåliga resultat skulle komma att besannas. Ugnen lerklenades i sin helhet och dessutom mycket noggrant. Forman byttes mot ett 3 dm långt blästerrör med en inre diameter av 1,5 cm och ugnen började uppföra sig annorlunda. Vi kunde både se och höra att processen förlöpte bättre. Kallgång mot blåsväggen kunde nu undvikas genom att luftstrålen lättare kunde nå blåsväggen. Vid den första blåsningen efter ugnsombyggnaden (XP 24) fick vi hjälp med mätning av temperaturen i ugnen. Mätningarna utfördes i tio punkter. Av temperaturkurvorna framgick tydligt att temperaturen i reduktionszonen varit för låg, mellan 1100° och 1200° C. Vid det påföljande försöket ökades luftmängden från fyra till fem bälgslag per minut, det vill säga till 375 l/min. Detta resulterade i att temperaturen i reduktionszonen steg cirka 100° C till att pendla inom intervallet 1200° - 1300° C. Resultatet blev en slaggbemängd järnsmälta som efter sex återuppvärmningar i blästan och lika många ihopbankningar vägde 1,5 kg. Järnblocket var då ca 10 x 9 x 5 cm stort och någorlunda homogent. Smeden vid tillfället, Christer Johansson från Alvesta, smidde en kniv (fig 9) av järn som låg inneslutet i slag och som därför inte kom att följa det övriga järnet till luppen. Detta i slagglumpar inneslutna järn uppskattades totalt väga ca 0,5 kg. Järnet var lågkolhaltigt och inte hårdbart men ganska gott att smida. En bidragande orsak till

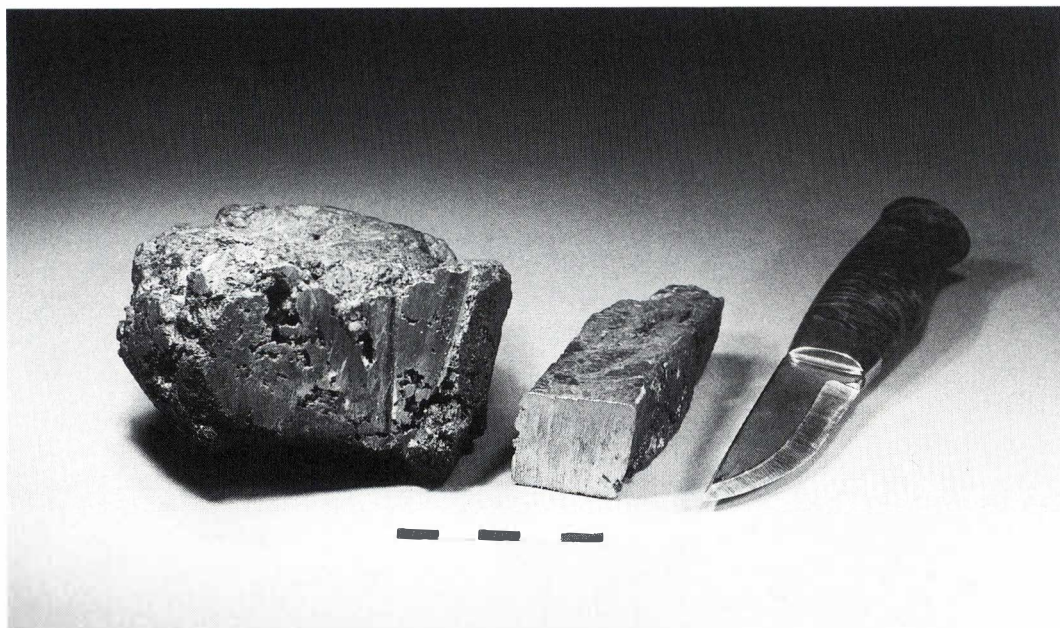

Fig 9. Resultat av våra ansträngningar. Från vänster: En smälta så som den ser ut efter cirka fem återuppvärmningar och ihopbankningar. Efter ytterligare någon timmes smide erhålls en ten (smidd av Peter Crew). Vårt rödjordsjärndugerbraf för tillverkning av knivar (smidd av Christer Johansson). Foto Lars-Erik Englund.

denna framgång var givetvis att vi för första gången hade hjälp av en smideskunnig person som dessutom rätt förstod att handskas med det slagrika järnet. Vid de tidigare försöken har vi nöjt oss med att såga itu smältan för att se vad den innehöll.

Slaggen har, när vi fått järn, inte sett ut som den på undersökningsplatserna. Däremot har vi fått slagg som i någon mån liknar den gamla när vi inte fått järn. Rostad, oducerad malm och lertätning har påträffats i botten av ugnen efter avslutad blåsning. Detta problem upphörde nästan helt från och med den 24:e blåsningen. Försöken att tappa slagg gav också resultat efter ombyggnaden. Vid de två senaste blåsningarna (XP 26 - 27) lyckades vi få slagg att rinna ut i en grop framför ugnen. I sammanhanget bör nämnas att vi inte längre sneglar så mycket på vare sig Busch eller andras beskrivningar av blästbruk. De egna förutsättningarna har hamnat i fokus och jag tror att detta är en nödvändig utveckling för framgång.

De historiska källorna

Det är inte mer än 90 år sedan den siste liesmeden avled i Tranemo. Hans namn var Anders Andersson och han bodde i Kopparhemmet vid Musån. De centrala delarna av Kind, Tranemo och de angränsande socknarna i söder, är kända för sitt liesmide. I Mossebo och Ambjörnarp pågick liesmidet ända in på 1940-talet (Svensson m fl 1948:121f). I till exempel Toarp och Länghem låg specialiseringen på knivar och i Fristad på länkar och kedjor (Schröderstierna 1925:29). Smederna från Mark och Kind var så pass bekanta att Gustaf Wasa kallade några till Älvsborgs fästning som läromästare (Sternier 1970) och några till Stockholm för att lära mera om smideskonsten:

”Till herr Gustaf Olsson (Stenbock) angående anskaffandet af några smeder för Kongl. Maj:ts behof. Vår synnerlighe gunst etc. Vij haffve förstått, käre her Göstaff, att ther udi Marck och Kindt någre unge karle vare skole, som kunne väll medt smide arbete umgå och ther till benägne äre...”
(Riksregistraturen 1549, I, fol. 1.).

Västgötaknallarna var, liksom Dalarnas herrarbetare, bekanta i stora områden men vi vet inte hur långt tillbaka i tiden vi kan söka ursprunget till deras verksamhet. Det finns skrivna uppgifter som tyder på att gårdfarihandeln existerade vid mitten av 1400-talet (Larsson 1949:58). Även gränshandeln med Danmark, det vill säga nuvarande Halland, kan beläggas från medeltiden. Kindsborna exporterade huvudsakligen produkter från boskapsskötsel och hemslöjd (oxar, lärft, hudar, skinn och smidesprodukter) och importerade spannmål, salt och fisk (Larsson 1949).

Veterligen finns den äldsta skriftliga uppgiften om handel med västgötajärn i Lydekini excerpter i den Yngre Västgöotalagen från omkring år 1300:

”Den järnblåsare, som säljer dåligt järn, böte sexton örtugar tre gånger, och har han ej särskilt märke, böte han också sexton örtugar tre gånger”
(Holmbäck, A. & Wessén, E. 1979).

Det vore intressant att veta den etymologiska betydelsen av begreppet ”järnblåsare”. Det ger onekligen associationer till begreppet ”blästersmed”. Den Äldre Västgöotalagen omtalar danskar, norrmän, tyskar och engelsmän vilket kan tolkas så att en internationell handel förekommit redan på 1200- och 1300-talen (Andersson Palm 1990).

I brist på källmaterial är det svårt att veta om smidesverksamheten i Kind skall betecknas som hemslöjd eller yrkeshantverk. Kanske skillnaden mellan en avancerad, specialiserad hemslöjd och yrkeshantverk var obetydlig vid den här tiden. Hantverkare vandrade omkring på säsongsmässig bas, ibland över mycket stora områden, ibland enbart inom hembygden (Lindberg 1947). Både varor och tjänster bör ha varit mycket rörliga inom producentledet, även efter det att köpmännen bosatt sig i de framväxande tidiga stadsbildningarna.

En intressant uppgift i detta sammanhang förekommer i Västgöotalagens tjuvbalk. Det gäller begreppet ”svärd däckervis” och vad det kan tänkas stå för. Ordet ”däcker” går tillbaka på latinets *decuria*, ’tial’ (Holmbäck, A. & Wessén, E. 1979:182). Av sammanhanget, om torgköp, förefaller tolkningen ”tiotics svärdformade ämnesjärn” inte helt orimlig.

En annan spännande fråga rör kommunikationslederna. Vilket var skälet till att två viktiga medeltida vägar korsade varandra i Örsås? Det gäller dels den uråldriga Ätrastigen som förbinder Falbygden med västerhavet, dels vägen från Varberg som över Öxabäck och Örsås går till Jönköping (Linge 1986). Ätrastigen har alltid varit en av huvudlederna in i Sverige. Inte minst märks detta på hur danskarna färdats i ofredstider. Den danska hären på väg till slaget vid Kungslena 1208 antas ha färdats på Ätrastigen, liksom hären 1306 under Erik Menveds härjningar. Traditioner gör gällande att danskarna 1520 använde Tranemo kyrka som stall när de var på väg till Bogesund och slaget på Åsundens is. Danskarna följde då en östlig sträckning av Ätrastigen liksom 1611 då de brände Limmareds kyrka. Denna östliga väg följde Assman från Örsås till Tranemo och sedan norrut utmed Månstadån, bland annat förbi det medeltida fästet Opensten.

Under perioden 1366 - 1386 skall Mark och Kind ha tillhört Danmark. Frånvaro av äldre skriftliga belägg, från tiden före 1366, har tolkats så att Opensten byggdes under den danska perioden (Bexell 1959).

En fråga av utomordentligt stor betydelse rör det eventuella förädlingssmide som

utfördes i de tidigmedeltidastäderna. Smidesslagg finns i stora mängder i Visby (Nihlén 1927, Magnusson 1989) och i Kalmar (Selling 1984, Larsson 1990). Smidesslagg finns också i Gamla Lödöse (Carlsson & Ekre 1980), Kungahälla (Carlsson 1989) och i Varberg (Bengt-Arne Persson, muntlig uppgift). Det vore inte förvånande om det finns smidesslagg även i Getakärr, Gamla Falkenberg, Ätraby, Halmstad och övriga tidigmedeltida städer inom det dåvarande danska riket. Var det i städerna som betydande delar av böndernas blåster- och fälljärn omvandlades till ämnesjärn och smidesprodukter?

En stor del av blåstjärnet torde bönderna direkt ha omsatt i föremål, redskap och dylikt. Kindsbornas specialsmide utvecklades mycket tidigt, kanske redan under vikingatiden. Deras produkter var sannolikt av hög kvalitet och därför lätta att avyttra.

Referenser

- Ahlström, G. 1970. Studier om järnutvinning och allmogesmede i Västergötland. Borås.
- Andersson Palm, L. 1990. Sjuhäradsbygdens medeltida ekonomi. *Känn Sjuhäradsbygden*. Del 5. Medeltiden. Borås.
- Bexell, J. 1959. Tranemo. Gammalt och nytt. Lund.
- Björck, N. 1991. Den lågtekniska järnhanteringen i södra Vätterbygden. En studie av en regions vikingatida och tidigmedeltida järnhantering. Umeå Universitet. (Opublicerad seminarieuppsats.
- Busch, J. A. W. 1851. Protocoll (över blåsingarna i Fänjäsblästan. Nornäs, den 6 augusti 1851). Publicerad av Ture Heed. 1965-1972. Bondejärn i Dalarna. *Blad för bergshanteringens vänner*.
- Carlsson, K. & Ekre, R. 1980. Gamla Lödöse. *Medeltidsstaden* 21. Stockholm.
- Carlsson, K. 1989. Spår av det tidigmedeltida Kungahälla. Kungahälla arkeologi 1989. *Kulturhistorisk rapport* 22. Göteborg.
- Connelid, P. & Mascher, C. & Weiler, E. 1993. Röstorp – ett västsvenskt röjningsröseområde i skogsmark. *Arkeologi i Sverige* 2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Crew, P. & Salter, C. 1991. Comparative Data from Iron Smelting and Smithing Experiments. *Materialy Archeologiczne* XXVI. Krakow.
- Crew, P. 1991. The Experimental Production of Prehistoric Bar Iron. *Historical Metallurgy. The Journal of the Historical Metallurgy Society: Volume 25, Number 1*. London.
- Dennegård, B. 1985. Paleovegetational Development as Revealed through Biostratigraphic Investigations in Lakes Dalstorpasjön and Tranemosjön in South-Western Sweden. In: A. Furingsten, 1985, Samhällsförändringar i ett långtidsperspektiv. *Series B. Gothenburg Archaeological Thesis* No 1. Göteborg.
- Englund, L-E. 1985. Inventory of Iron Production Sites. In *Honorem Evert Baudou. Archaeology and Environment* 4. Umeå.
- Englund, L-E. 1986. Lämningar efter lågteknisk järnframställning i södra Älvsborgs län. I *Arkeologi i Sverige*, 1985:67-90. Stockholm 1987.
- Englund, L-E. 1989. Early Ironmaking in Kind. "From Bloom to Knife". Ed. E. Nosek Proceedings of the Symposium of the Comité pour la Siderurgie Ancienne of the UISSP. *Materialy Archeologiczne* XXVI. Krakow 1991.
- Evenstad, O. 1790. Fra myr-malm til jern og staa. Ny utgåva i Arne Esepelund 1992: Ole Evenstad - Liv og virke. Trondheim.
- Furingsten, A. 1984. Järnframställning i Västsverige. Problem och möjligheter. *Från flintverkstad till processindustri*. Kungsbacka.
- Furingsten, A. 1985. Samhällsförändringar i ett långtidsperspektiv. Ett exempel från södra Västergötland 1500 f - 1000 e Kr. *Series B. Gothenburg Archaeological Thesis* No 1. Göteborg.
- Gustavsson, L. 1976. Bergstinget och forskningen. *Tabergs Bergslag* XI. Taberg.
- Gustavsson, L. 1979. Rapport från bergstinget. *Tabergs Bergslag* XII. Taberg.
- Gustavsson, L. 1982. Bergstinget, antikvarien och kolningsgroparna. *Tabergs Bergslag* XIII. Taberg.
- Gustavsson, L. 1984. Rödjord och myrmalm. *Populär Arkeologi*, Årg. 2, Nr 2. Lund.
- Heed, T. 1965 - 1972. Bondejärn i Dalarna. *Blad för bergshanteringens vänner*. Stockholm.
- Hilldén, A. & Larsson, S-Å. 1988. Geologi. *Känn Sjuhäradsbygden*. Borås.
- Hilldén, A. 1988. Beskrivning till jordartskartan Gislaved NV. *Sveriges Geologiska Undersökning. Serie Ae*, Nr 75. Uppsala.
- Hjärthner-Holder, E. 1993. Järnets och järnmetallurgins introduktion i Sverige. *AUN* 16. Uppsala.

- Holmberg, R. & Knutsson, Ö. & Stark, I. 1984. Tidig järnframställning i Kind. Opublicerad rapport.
- Holmberg, R. & Knutsson, Ö. & Stark, I. 1985. Tidig järnframställning i Kind. *Polhem. Tidskrift för teknikhistoria*. Stockholm.
- Holmbäck, A. & Wessén, E. 1979. Yngre Västgötalagen. *Svenska landskapslagar*. Femte serien. Uppsala.
- Hyenstrand, Å. 1978. Fornminnesinventering, kulturminnesvård och arkeologisk samhällsforskning. *Fornvännen* 1978:2. Stockholm.
- Johansen, B. 1985. Essungaugnen. *Arkeologisk järnforskning 1980-1983. Jernkontorets Bergshistoriska Utskott*, H 38. Stockholm.
- Jönsson, B. & Pedersen, E. A. & Tollin, C. & Varenius, L. 1991. Hackerören i Järparyd – undersökningar i ett småländskt röjningsröseområde. *Arkeologi i Sverige*. Stockholm.
- Key, M. 1976. Dvärgasmide. Något om äldre järnhantering i Götene kommun. *Kinnekullebygd*. Skövde.
- Key, M. 1979. Äldre järnhantering - ett forskningsmål. *Tabergs Bergslag XII*. Taberg.
- Key, M. 1983a. Funderingar kring en bortglömd teknik. *Järn på gammalt vis*. Institutet för förhistorisk teknologi. Nr 7. Östersund.
- Key, M. 1983b. Hur kunde dom? En amatörstudie i fornhistorisk järnhantering. *Västergötlands äldre historia. Fakta och hypoteser*. Vänersborg.
- Knutsson, Ö. 1987. Mer om tidigt västgötajärn. *Populär Arkeologi*. Årg. 5 Nr 1. Lund.
- Larsson, A. 1949. Näringslivet i Svenljunga under 1500- och 1600-talen. *Från Borås och de sju häraderna*. Borås.
- Larsson, C. 1990. Rapport över arkeologisk undersökning på fast. Björken 19, Kalmar stad och kommun, Småland. Opublicerad undersökningsrapport från läns museet i Kalmar.
- Lindberg, F. 1947. Hantverkarna. *Den svenska arbetarklassens historia*. Stockholm.
- Linge, L. 1986. Det äldre Västergötlands handelsprofil. *Västergötlands äldre historia. Fakta och hypoteser*. Vänersborg.
- Magnusson, G. & Millberg, P-O. 1981. Lågteknisk järnframställning i Skaraborgs län. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1981 - 1982. Skara.
- Magnusson, G. & Millberg, P-O. 1983. Lågteknisk järnframställning i Skaraborgs län. Rapport från de fortsatta undersökningarna. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1983 - 1984. Skara.
- Magnusson, G. 1984. Iron-production in Västergötland. *Sachsen Symposium Skara 1983*. Skara.
- Magnusson, G. 1985a. Järnhantering i Västergötland. *Jernkontorets Bergshistoriska Utskott*, H 38. Stockholm.
- Magnusson, G. 1985b. Järnutvinning i Västergötland. *Populär Arkeologi*, Årg. 3, Nr 2. Lund.
- Magnusson, G. 1985c. Essunga kommuns förhistoria. Nossebro.
- Magnusson, G. 1989. Visby – medeltidens Bofors? *Mänsklighet genom millenier*. Stockholm.
- Mascher, C. 1993. Förhistoriska markindelningar och röjningsröseområden i Västsveriges skogsbygder. *Kulturgeografiskt seminarium 2/93*. Stockholm.
- Milander, D. 1682. Relation, huru såsom Lijma sochens allmoge i Westerdahlarna tillwërka sitt myrejærn. Handskrift tolkad av Tæpp John-Erik Pettersson. Publicerad i *Lima och Transtrand. Ur två socknars historia*. Ed. S. Björklund. Malung 1982.
- Millberg, P-O. 1981. Jærn och samhälle. *En undersökning om jærnets roll i det vikingatida Skaraborg*. Opublicerad seminarieuppsats. Göteborg.
- Millberg, P-O. 1985. Lågteknisk järnframställning i Älgårås-området. *Jernkontorets Bergshistoriska Utskott*, H 38. Stockholm.

- Naumann, E. 1922. Södra och mellersta Sveriges sjö- och myrmalmer. *SGU Ser. C*, N:o 297. Årsbok 13 (1919) N:o 6. Stockholm.
- Nihlén, J. 1927. Äldre järnhantering på Gotland. *Jernkontorets annaler*. 12:te häftet. Stockholm.
- Nihlén, J. 1932. Studier rörande äldre svensk järntillverkning med särskild hänsyn till Småland. *Jernkontorets Bergshistoriska Skriftserie*, N:r 2. Stockholm.
- Nihlén, J. 1939. Äldre järntillverkning i Sydsverige. Studier rörande den primitiva järnhanteringen i Halland och Skåne. *Jernkontorets Bergshistoriska Skriftserie*, N:r 9. Stockholm.
- Nordman, A-M. 1994. Dubbelugnar i Axamo. *Jernkontorets Bergshistoriska Utskott*, H 55. Stockholm.
- Persson, B. A. 1993. Muntlig uppgift.
- Pettersson, T. J-E. 1982. Blästan och blåsnigen. I: Björklund, S. (red.), *Lima och Transtrand. Ur två socknars historia*. 1. Myrjärn och smide. Malung.
- Riksregistraturen 1549, I, fol. 1. Riksarkivet.
- Rinman, C. 1794. Korrt underrättelse om sättet att smälta Sjö- och Myrmalmer uti Blästerugnar. Stockholm.
- Ryberg, E. 1993. Vad gjorde man i Kullings Skövde på vikingatiden. Kungsbacka.
- Schröderstierna, S. 1925. Berättelser över de finare järnstål- och metallfabrikerna i Sverige åren 1754-1759, I, II. *Föreningen för svensk kulturhistoria. Böcker* N:o 5. Stockholm.
- Schultze, L. T. 1732. Kort berättelse, om myr=ugnar eller så kallade bläster=wärk, uti östra= och västra Dahle=orterne brukelige. I: Björklund, S. (red.), *Lima och Transtrand. Ur två socknars historia*. 1. Myrjärn och smide. Malung.
- Selling, D. 1984. Kalmar. *Medeltidsstaden* 61. Stockholm.
- Sterner, B. 1970. Bygdeknallar och stadsköpmän. Stockholm.
- Strömberg, B. 1991. Järnhantering på boplatser i Halland under äldre järnålder. *Nya bidrag till Hallands äldsta historia*. Nr 4. Kungsbacka.
- Sturluson, S. (1992). Olav den heliges saga. *Nordiska kungasagor*. Stockholm.
- Svensson, H. m fl. 1948. Ambjörnarpes sockenbok. Halmstad.
- Swedenborg, E. 1734. Om järnet. Stockholm 1923.
- Särlvik, I. 1975. Järnframställning i Ryd. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1975-1976. Skara.
- Thålin-Bergman, L. 1976. Primitiv järnhantering på Åsamon i Tabergs bergslag. *Tabergs Bergslag* XI. Taberg.
- Thålin-Bergman, L. 1979. Förhistorisk järnhantering i Tabergsområdet. *Tabergs Bergslag* XII. Taberg.
- Thålin-Bergman, L. 1985a. Den äldsta järnhanteringen inom Tabergs bergslag. *Småländska kulturbilder*. Jönköping.
- Thålin-Bergman, L. 1985b. Äldre järnframställning i Tabergs bergslag. *Jernkontorets Bergshistoriska utskott*, H 38. Stockholm.
- Ullberg-Loh, K. 1994. Muntlig uppgift.
- Varenius, B. 1987. Lågteknisk järnhantering i Tabergsområdet. Jönköpings läns historia. *Småländska kulturbilder*. Jönköping.
- Varenius, B. 1990. Lågteknisk järnhantering i södra Vätterbygden. *Jernkontorets Bergshistoriska utskott*, H 46. Stockholm.
- Wedberg, V. 1987. Rödjord och järn. Stockholms Universitet. Opublicerad seminarieuppsats.
- Ödman, A. 1992. Iron and castles in Scania. *Bloomery ironmaking during 2000 years*. Volume II. Ed. A. Espelund. Trondheim.

Spelmän i Kinds härad

Gunnel Johansson

”Långt bort i Kind, där reda de skinn och smörja med tran och det biter in.” Så sjöng spelmannen Johan Helgo Andersson (1862 - 1937), Seglered, Seglora. Citatet får symbolisera att Ätradalen med ”Kinds huvudstad”, Svenljunga, under lång tid var centrum för skinnberedning. Svenljunga är fören försköning av det ursprungliga namnet Svinaljunga, som på ett ungefär kan översättas med ”svinens ljunghedar”. I gammal tid var trakten hedmark.

Skinnberedning, textilindustri och träsvärving sysselsatte huvuddelen av befolkningen. Idag är Elmo Calf med tillverkning av möbel- och bilskinn Svenljungas största industri. Så nog håller Johan Helgos ramsa än idag...

”Folkmusiken är en spegel av det samhälle och den miljö i vilka den skapas.” I Ätradalen i Kinds härad har funnits en uppsjö av skickliga spelmän. I det här avsnittet vill jag lyfta fram några av de mycket färgstarka personligheter som varit med om att ge Kind dess personliga prägel genom musiken.

Finns det något som är speciellt för kindbomusiken?

Kindbopolska och kindbovals

Kindbopolskorna är typiska polskor för den här delen av landskapet. De går ofta i moll och är av åttondelstyp. De spelas i ett lugnt tempo, vilket också passar väl ihop med de ofta vackra melodierna. De innehåller också mycket legatobågar, vilket ger en lugn men ändå rytmisk karaktär, då det förekommer mycket punkteringar. De är av ålderdomlig karaktär.

Det berättas att flickorna förr i tiden, när man dansade kindbopolska, hade ett knep, dvs de flickor som hade råd till det. Dessa gick till skomakaren och fick sina klackar framflyttade till ungefär mitt under skorna. På detta sätt kunde de dansa vackrare och liksom flyta fram i polskedansen.

Med kindbovalserna är det likadant. De är oftast mycket vackra och har ett långsamt, men ändå flytande tempo.

Men nu till spelmännen.

Blinne-Petter i Kalv (1806-1868)

”Fattigt folk i världen vandra
lider mycken brist på snus
måste söka hjälp hos andra

komma till den rikes hus
den som är riker
satan är liker
frågan hon väckes
och svaret blir så:
Han bör ej gödas
nog skall han födas
jag vill ej se dig
gack genast härifrån.”

Vandrandet var Petters lott i livet. Det var stadfäst i sockenprotokoll av år 1834 att han skulle gå ”fyra dagar på hwart 1/4 dels mantal i hela Kalfs socken.” Versen ovan är hämtad ur Petters visa ”Att bliva nekad snus på Erikslund.” Erikslunds gård var den största och rikaste gården i Kalv under denna tid. Idag används Erikslund som vandrarhem.

Vem var egentligen Blinne-Petter? Många myter och föreställningar kring honom har levt kvar ända in i våra dagar. Men egentligen vet vi mer om hans samtid och livet i Kalv än om honom själv.

”Ett dåtida geni på fiol, född blind. Hans vapen var felan och levnadsbefläckade ordlekar.”

”En okristlig människa som kunde svärta ned vem som helst ändå sas det att en hjälpepräst skulle varit far te´n.”

”Det var ett rysansvärt snöoväder den natten, då hjälpeprästen skulle färdas till Håcksviks nyårsotta. Redan i Ågårds gårde var han helt insnöad. I denna svåra belägenhet sökte han skydd i en synlig backstuga, där pigan Annica gav hus. Yrvädret höll i, och över backstugan bredde snön sitt tystnadens täcke – och prästen låg över.”

Hur mycket sanning det är i dessa berättelser är svårt att säga, men i unga år diktade Petter en visa, vars sista vers lyder:

”Om någon önskar veta
vem visan dektat har
så var det Johan Petter
å prästen var hans far.”

Pontus Leander, Holsljunga, professor i semitiska språk, gjorde många uppteckningar av Petters visor och dikter. Dessa är skrivna fonetiskt och på folkmål. Här står skrivet en liten anteckning i marginalen: ”var oäkta son till en hjälppräst.” Men sanningen torde vara denna: Johan Petters far Pehr gick under öknamnet ”Prästen” – ett faktum som kom till den blinde sonens öron.

Jean Petter Persson föddes den 4 oktober 1806 – född blind enligt anteckning i kyrkoboken. Fadern var Pehr Jönsson och modern hette Catharina, och de var

åbor på Ågården i Kalv. Petter kallades ibland också "Ågårdspojken". Familjen hade tre barn, Annica, Anders och Jean Petter. De båda äldsta barnen tog tjänst medan den blinde Petter fick förbli hemma. Fadern Pehr undervisade sin son så gott han kunde. På fiol visade Petter goda anlag och ett klockrent gehör. Ett gott minne hade han också. Vad han hade hört det kom han ihåg.

Året 1831 kom att bli Petters öde. Difteri utbröt i Ågården och båda föräldrarna dog. Petter, som nu var 25 år, flyttade hem till systemen Annica, men trivdes ej där. Han tog sin fiol och gick.

Det är inte gott att va hos andra,
si söster likaså.
Han ger sig ut att vandra
men vart ska den blinne gå?"

Från denna tid finner vi Petter i Kalvs sockenprotokoll, första gången den 22 maj 1834: "Blinde Johan Petter Persson ifrån Ågården, kommer att socknen kringgå för sin bärgning, och dröjer 4 dagar på hwart mantal."

"Han ger sig ut att vandra, men vart ska den blinne gå?..."

Teckningar av Stig Sverneskog.

"Och prosten tog fiolen ifrån honom".

"Den hos vilken nämnde Johan Petter Persson vistas skall om sön- och helgdagar taga fiolen ifrån honom, och icke tillåta honom att då spela, ej heller hvid lekstugor. Skulle någon person häremot bryta, plikte den 1 Rd banko, hwilka penningar användas till den blindes beklädnad. Bortsläpper någon karlen ifrån sig,

och han kommer på rymmen statt, skall den som låtit honom gå bort, gällda alla de kostnader som möjligtvis uppstå.”

Stämman anslog vidare 15 riksdaler, för anskaffande av nödiga kläder åt den kringgående.

Ett påhäng var han som fattighjon. Och kvinnfolken drog sig för att ha Petter i sin närhet – han var ju så grov i mun. Snart kom man på, att det var behändigare att ge Petter ett par supar och följepersonen en dusör, för att vid förflyttning få honom att gå nästgårds förbi.

Det där med böter togs inte så allvarligt. Och visst var det spännande att höra Petters nya nidvisor och hans berättelser – drängarna flockades kring honom.

Men vem kunde ha ständig uppsikt över Blinne-Petter? Och vem tordes ta fiolen ifrån honom på söndagar och helgdagar? Nesan kunde ju komma i form av en nidvisa, det hade många fått erfara! Självaste prosten Cornelius Rahm fick sig en nidvisa med många verser förärad. Prosten hade en söndag uppmanat länsman Bånge att ta Petters fiol ifrån honom. Första versen av nio lyder:

”Prästerskapet är oss väl bekant
lären rätt men levnaden är skraler
de älskar sina pengar det är visst och sant
de har satt en blind på två riksdaler.”

Sista versen är mer vemodig:

”Min fiol han klingar aldrig mer
han är säkert lagder på arresten
ja den har roat mig och många mer därtill
men nu ligger han hos den snåle prästen.”

Tack vare Pontus Leanders uppteckningar från 1897 så vet vi idag mycket om livet i Kalv under 1800-talet. Petter dog 1868. Märkligt är att texter och melodier levtt vidare i muntlig tradition in i vår tid. Man frapperas av Petters fullständiga avsaknad av återhållsamhet, då det gäller hatiska nidskrivier och vulgära påhopp. Men den som riktigt sätter sig in i hans tillvaro förstår honom. Visan var hans vapen och fruktan hade han varken för prästen eller djävulen, för i hans sinne vara dessa samma person.

Petter var en skicklig spelman. Han spelade både fiol och klarinett. Han sjöng och diktade om sitt Kalv och behärskade sitt språk på ett för tiden ovanligt sätt. Petter hade ett mycket mjukt sinne, trots allt. Från julen 1861, vilken Petter tillbringade på Boda i Mårdaklev, är följande visa:

”Det luktar pors och eneris
i Boda brygghus på eget vis.
På slaktebänken står gröt med supen
spel upp – glöm den tid som är förlupen.
Du blinne, nu ren och med tanken klar.
Du har badat i Petronellas bykekar.

— — —

Skål för Magnus och hans unga mora
som ännu gråter lill-Anna dom förlora.
Med denna ton, en tacksamhetens lisa.
I juletid, hör den blinnes visa.”

En liten visa tillägnades pigan Johanna som var ansvarig för brännvinstillverkningen på Erikslunds gård i Kalv, Johanna Fredsas visa:

”Goda Johanna förlåt jag dig störer
till mina hälsningar låna ditt öra
hör på momang, men förlåt med min sång.

Lycka dig önskas till höger och vänster
Lycka till dina övriga tjänster
Lycka och frid önskas dig all din tid.

Lycka dig önskas om du skall tillverka
brännvin som våra krafter skall stärka
Väl om jag får utav dig en god tår.”

Anders Josef Pettersson (1847 - 1924), Hulared

Anders Josef Pettersson föddes 1847 i Hulareds socken. Han var verksam som skomakare. De flesta låtarna hade han efter sin far, Lars Petter Andersson (1817 - 1880), som gick under namnet Spele-Petter. Spele-Petter spelade både fiol och klarinett och var, tillsammans med Anders Josef och en bror till honom, ofta anlitad som brölloppspelman.

Anders Josef uppger själv att han spelat på över tvåhundra bröllop. Mest spelades vals, polska, som dansades ”mitt på golvet”, och hamburska, vilken dansades runt väggarna. Anders Josef spelade ibland tillsammans med August Gabrielsson Medin, kallad Necken, på olika tillställningar. Låtarna i Pettersons repertoar är mycket ålderdomliga.

Henning Rosenkvist, Sexdrega

Rosenkvist blev tidigt intresserad av musik. Hans mor var känd för sin vackra sångröst och hans morbror, Johan Konrad Ölander, var en av Kinds mera kända

spelmän. Ölander spelade ofta tillsammans med "Necken" från Svenljunga på julkalas, bröllop, lekstugor, "hopaläggen", slädpartier och andra tillställningar. Ölander var vida berömd för sitt fiolspel.

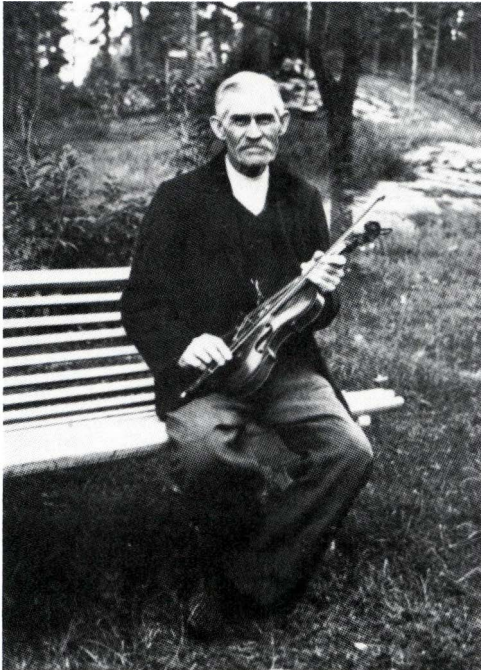
Av sin morbror fick Rosenkvist en del impulser och när han var 15 år köpte han sin första fiol.

Många av hans melodier finns bevarade i Torsten Edlunds "Folkmusik från Sjuhäradsbygden".

August Gabrielsson Medin, "Necken" (1834 - 1897), Svenljunga

"Stugan var inte stor, den bestod endast av rum och kök. En öppen spis var enda eldstaden. Här skulle rymmas inte bara familjens tio medlemmar utan också en väv samt en huggkubb. Den senare använde Medin för sitt arbete som lästmakare. Han var också målare, tapetsör och träskomakare, i viss mån också skomakare. Han tillverkade sigill samt ritade minnestavlor efter avlidna personer som den tidens sed var."

Necken var i första hand spelman och som sådan var han känd vida omkring. Ett bröllop utan Necken var inget riktigt bröllop, ansågs det. Namnet fick han efter Necka-torpet, där hans mor växte upp. En annan teori är att han fick namnet för att

*Henning Rosenkvist.
Foto Borås Museum.*

*August Gabrielsson Medin, "Necken"
Foto Svenljunga hembygdsförening*

han markerade takten med huvudet, när han spelade, han nickade. Så småningom kom namnet att förknippas med poesins "Näcken".

Han var fattig men alltid ren och snygg. Spelmanspengarna kom väl till pass. Det berättas, att var gång han kom från en spelning, kastade han in pengarna i en nisch över den öppna spisen. "Nu har du pengar mor", sa han, "nu är inte kassaskåpet tomt på länge."

Det fanns ingen bestämd avgift till spelmannen. Ett par kronor skulle brudens föräldrar och brudparet lägga, sedan gick någon omkring bland gästerna och tog upp spelmanspengar. Detta kunde ge ytterligare några kronor. Ett bröllop på den tiden kunde vara i tre dagar. Dagslönen var 75 öre, så inkomsten för spelmannen var jämförelsevis mycket god. Necken var dessutom skötsam med sin ekonomi.

Det berättas att Necken redan som mycket ung tillverkade en egen fiol. Musiken han spelade bestod delvis av gamla låtar han lärt sig, men de flesta var låtar han själv komponerat. Melodierna är tekniskt avancerade, har många repris och går mycket högt upp i lägena på fiolen. Valserna är till karaktären lika herrgårdsvalser och många melodier är av högreståndskaraktär. Necken spelade kadriljer, polonäser, valser, schottisch, polskor, hambo-polskor, polska-mazurka, polka och galopp.

Många av låtarna kom till under sömnlösa nätter. Han skrev på ett omslagspapper eller vad som fanns till hands. Noterna fick fabriker Emerik Bäckman vid garveriet i Svenljunga överta. De gavs sedan ut i tryck i två häften för violin och piano på det välkända nottryckeriet Elkan & Schildknecht i Stockholm. Dessa båda häften omfattar endast en del av Neckens rika repertoar.

Necken var också en stor humorist. Många av historierna kring honom har levt vidare.

"En dag kom prästen till Neckens stuga och förebrådde honom för hans spelning. Det påstods till och med att Neckens fru hade bett honom komma. Prästen undrade om han inte kunde slå det usla instrumentet i en stenmur och skaffa sig ett annat arbete. Jovisst, sa Necken, men på ett villkor, att pastorn underhåller min familj."

"Necken spelade på en bal på hotellet i Svenljunga. Det blev ganska sent på natten och som det inte fanns någon belysning i samhället var det svårt att ta sig fram i mörkret. Av hotellet fick han låna en lykta men på villkor att den återställdes i samma skick som den var när han lånade den. Detta lovade Necken att göra samt tog lyktan och gick hem. Dagen därpå var en strålande solskensdag. Fram på dagen tände Necken lyktan samt gick till hotellet med lyktan brinnande. Folk som han mötte trodde att han blivit konstig på något sätt. På hotellet frågade man varför han inte släckte lyktan. Nää, sa Necken, ja fick så stränga order att lämna tillbaka lökta i samma skick som ja låna henne, så dä har ja inte vågat göra. Har Ni haft lyktan brinnande hela natten då? Jaha, ja satte henne på bordet, å där har ho fått stå tess ja bar tebaka henne, ja vell allti hålla va ja lövat."

Necken var fattig, liksom många andra vid den här tiden, men hans goda humör hjälpte honom säkert många gånger. ”När han en gång gick till ett grannställe för att låna en kaka bröd avslutade han det hela med att: ja bryr la mej inte omet men mor velle hat så, och så följde ett av hans hjärtliga skratt.”

Bara en gång tappade han modet riktigt. Det var då han en mörk vinternatt på hemväg från en danstillställning i byn halkade omkull och slog sin fiol i spillror. Men vänliga människor satte igång en insamling till en ny fiol.

Och så spelade Necken vidare.

*Kalas i Svenljunga. Spelmannen bör vara August Gabrielsson Medin, "Necken".
Foto Svenljunga hembygdsförening.*

Källor och uppgiftslämnare

Andersson, Nils och Olof. Svenska låtar. Västergötland. Avesta. 1978.

Edlund, Torsten. Folkmusik i Sjuhäradsbygden. Borås 1977.

Leander, Pontus. Blinne-Peters visor i fonetisk skrift. *ULMA*.

Simonsson, Georg. Borås och Sjuhäradsbygden - En hembygdsbok. Borås 1953.

Ett stort tack till:

Andersson, Ingrid och Åke, Fjärås.

Klemming, Gösta, Göteborg.

Pettersson, Johan, Mårdaklev.

Sverneskog, Stig, Huskvarna.

Alla citat i avsnittet om Necken är hämtade ur Torsten Edlunds "Folkmusik i Sjuhäradsbygden" och meddelade av Axel Hjelte, Svenljunga, gift med en dotter till Medin.

Kindsdräkten

Ingrid Strömvall

Kvinnodräkt

Dräkten från Kinds härad är kopierad efter kläder som burits av Ellika Pers Dotter från Kopparhemmet i Tranemo socken. Ellika Pers Dotter föddes 1762. Hon gifte sig 1790 med Sven Davidsson (1762 - 1833) och de fick fyra barn. Makarna bodde hela sitt liv på Kopparhemmet. Ellika avled 1836.

År 1873 inlämnades en serie plagg till Nordiska museet av brukspatron Fr. Brusewitz, Limmared. Det var Ellika Pers Dotters kläder som senare ägts av hennes dotter Evelina Andersson, Kopparhemmet. Klädsamlingen bestod av:

- NM nr 708. Kyrkkjol, enl. uppgift begagnad 1790 - 1800.
- 713. Långhandskar, begagnade under Karl XI:s tid som brudvantar "om vigseln skedde vintertiden".
- 714. Bindmössa, begagnad i början av 1800-talet.
- 715. Ungmorsmössa. Bindmössa.
- 716. Lifstycke.
- 717. Stycke.
- 718. Band.
- 719. Förkläde.
- 720. Duk 1784. Linet till denna och 721 är vuxet därstädes, de äro väfda och sydda enligt årtalen på desamma 1780 och 1784.
- 721. Duk.

Ellika Pers Dotters kläder utgör stommen i Kindsdräkten. Kjolen är tillverkad av randigt halvylletyg i blått, rött, grönt och gult. Den äv vävd i kypert på tre skaft. Livstycket är av rött kläde med små skört i ryggen och det knäpps omlott med hakar och hyskor. Förklädet är sytt av linne med invävt mönster och med en bård av två röda ränder i sidorna och i nederkanten. Halskläden finns det 3 stycken att variera med. Alla är broderade med små korsstyggn på vitt tätt linne. Ett halskläde är i privat ägo och två finns på Nordiska museet. De har broderier i blått, blått och rött, resp rött.

Ellika Pers Dotters kläder har sedan kompletterats med dräktdelar från andra socknar i Sjuhäradsbygden.

Från Toarps socken kommer överdelen, särken. Den har en smal halslinning och tätt rynkad ärm, men de ursprungliga mönsterdetaljerna har tagits bort. Originalen finns på Textilmuseet, Borås (BM 2306).

Även originalet till den mjuka bindmössan finns på Textilmuseet (BM 3127).

Den kommer från Grönahögs socken och är tillverkad av blåblommig sidenbrokad. Till den används ett stycke av trädd tyll eller knypplad spets. Originalen till tyllspetsen finns på Nordiska museet (NM 37915). Ellika Persdotters hårda bindmössa (NM 714) och stycket (NM 717) har också kopierats och används till dräkten.

Till dräkten hör vita yllestrumpor och svarta skor. Skorna kommer från Toarps socken och finns i original på Textilmuseet (BM 2747). Som smycken används runda och hjärtformiga bröstsoljor av silver.

Ett ytterplagg finns också bevarat från Kopparhemmet, i privat ägo. Det är en randig yllesjal med frans. Sjalen är svart med ränder i flera färger.

Kindsdräkten kopierades första gången 1940 av några kvinnor i Månstads socken med hjälp av hemslöjdskonsulent Vera Diurson och intendent Ingegärd Vallin och i samråd med Gunnel Hazelius-Berg, Nordiska museet.

Mansdräkt

Originalplaggen till mansdräkten från Kinds härad finns på Textilmuseet i Borås.

Byxorna är tillverkade av skinn och har mässingsknappar. De bars av ägaren när han gifte sig 1795 (BM 3164).

Västen av halvlinne är rutig i vitt, rött och blått. Den är dubbelknäppt med mässingsknappar. Originalen kommer från Grönahögs socken (BM 3161). Utanpå västen bars en mörkblå, kort jacka av ylle. Även originalen till denna är från Grönahögs socken (BM 3158).

Som huvudbonad används en kaskett av brunt skinn (BM 3122).

Mansdräkten kompletteras med en skjorta från Häglared i Toarps socken. Originalen, som finns i privat ägo, är av bomull och har rak ståkrage. Kopian sys i bomull eller linne. Till skjortan används en halsduk av siden eller bomull.

Till dräkten hör vita yllestrumpor med strumpeband och svarta skor. Skorna kommer från Grönahögs socken och finns i original på Textilmuseet (BM 3160).

Mary-Ann och Stig-Arne Hansson, Svenljunga, i dräkter från Kinds härad. Foto Helena Törnqvist.

En grupp skåp från södra Sjuhäradsbygden

En inventering.

Thomas Persson och Britt Åstrand

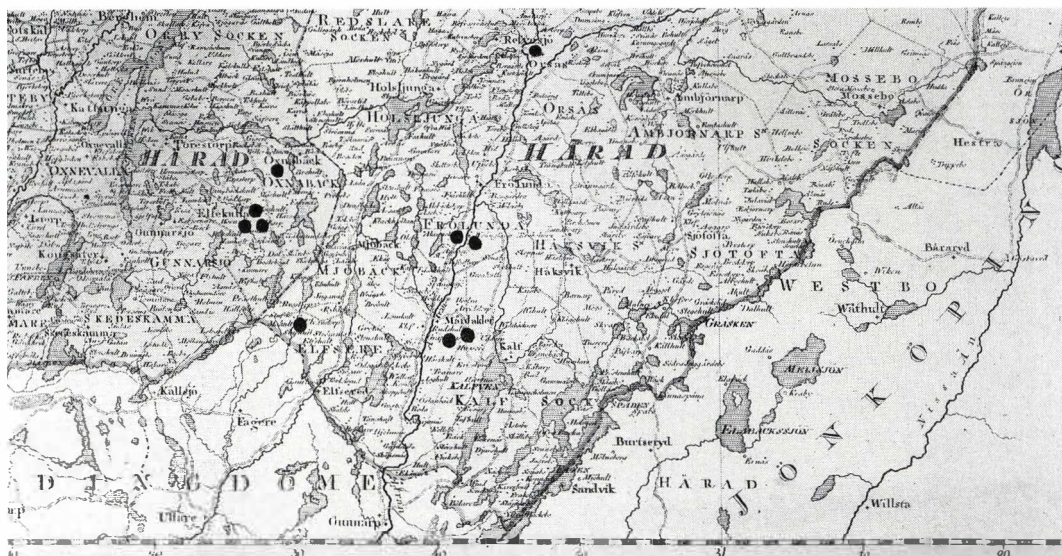
Bakgrund

Allt sedan Thomas Persson uppmärksammade Borås Museum på en grupp märkliga hörnväggskåp från södra Sjuhäradsbygden har det funnits önskemål om att dokumentera dessa skåp. Under våren och sommaren 1994 gjorde artikel-författarna en preliminär inventering, ett detektivarbete som gav följande resultat.

Ett tiotal skåp var kända, och som så många andra allmogeföremål hade flera av dem lämnat hembygden. Ett skåp fanns på Nordiska museet, ett på Gotland, tre i Göteborgstrakten och tre i Borås. Det var alltså bråttom att inventera vad som fanns kvar i bygden. Tack vare hjälp från hembygdsföreningar och privatpersoner i södra Kind känner vi nu till nitton skåp, men vi hoppas att genom denna presentation komma i kontakt med ägare till ännu fler.

Skåpen är knutna till ett ganska litet område, i huvudsak begränsat av socknarna Revesjö – Håcksvik – Älvsered – Älekulla. Trots att området är så litet fanns idag inte någon kunskap kvar om vem som har tillverkat skåpen eller vilken tillverkningsorten var.

Södra Sjuhäradsbygden var fram till freden i Roskilde 1658 ett gränsland. Kontakterna över gränsen till grannen Danmark gick utmed de gamla vägarna i Viskans

Karta öfver Elfsborgs höfdingdöme. 1808. Prickarna betecknar kända skåp som finns eller har funnits inom de olika socknarna.

och Ätrands dalgångar. Handeln över gränsen var livlig, och man bytte bl a smör, hudar, tjära och skeppsvirke mot salt och fisk. Träslöjden blomstrade i hela området, och i östra Kind fanns skickliga liesmeder.

Kontakter av mindre fredlig art utgjorde de många krigen med danskarna från medeltiden och fram till 1600-talets mitt.

På 1700-talet ökade handeln med hantverksprodukter. Under detta århundrade införs också förläggarsystemet. Rika bönder och handelsmän lämnade ut råvaror till fattigt folk och betalade för spinning och vävning. I detta område, med livlig handel och kontakt med grannlandet Danmark, uppträder på 1700-talet en grupp skåp, som har ett utseende som markant skiljer sig från andra möbler i våra delar av landet.

Skåpen

Skåpen är hängskåp, ca 1 meter höga, med tresidig fasad och krönlist av varierande bredd. Ett renässansdrag är de nedsänkta, rektangulära eller profilerade sidofälten och de profilerade dörrspeglarna. Ett barockdrag är de små balusterformerna nedanför krönlisten, på det tidigaste skåpet platta, på senare skåp rundsvarvade. Mellan sidofälten och dörrspeglarna finns en mycket speciell dekor, som återfinns på allmogemöbler i Nordtyskland och i Danmark: små prismor. Balusterformer och prismor uppträder ibland tillsammans, ibland var för sig.

Skåpen är ådringsmålade, och målningen är sirlig. Blomstermålningarna i de nedsänkta fälten föreställer huvudsakligen tulpaner med taggiga linjer på bladen. De flesta skåpen är bruna, ett enda är blått. Fältet nedanför krönlisten har utnyttjats för initialer och årtal.

Tyvär har flera skåp som finns kvar i området målats om, varvid ursprungsfärgen ändrats och motiven i de nedsänkta fälten nytolkats.

Skåpen är daterade 1722 - 1786, och de flesta är mycket anonyma.

*Ano LSS 1782". Skåp från
Karkashult Mellangården,
Revesjö socken.
Foto i Nordiska Museets arkiv.*

"17. JAS 22.". Från ryggåsstuga mellan Ålekulla och Älvsred. Privat ägo.

"B:N:S: 1752". Okänd proveniens. Privat ägo.

"1764". Okänd proveniens. Privat ägo.

"D:S:S: 1765". Okänd proveniens. Privat ägo.
Foton Helena Törnqvist.

"ANO G:E:S 1765". Okänd proveniens.
Privat ägo.

"A:P:S 1770". Rössås, Älekulla socken.
Privat ägo.

"ANO: ASS: 1778". Okänd proveniens.
Privat ägo.

"17 JSS 82". Öxabäcks socken. Privat ägo.
Foton Helena Törnqvist.

Ett skåp från Älekulla

Ett av skåpen från Älekulla socken, daterat 1775, kunde följas tillbaka till den förste ägaren. Initialerna "EAS" tillhörde Erik Andersson, Brastorp Nedregården. Denna gård hade varit kronogård sedan 1500-talet och friköptes 1819 av "Åboen Anders Ericsson", en son till Erik Andersson. I köpebrevet står skrivet:

"Wi afhände förthenskul Hans Kongl. Maj:t samt Sveriges Krono förbemälte Ett Åttandedels Mantal Krono af hemmanet Brastorp No 3 Nedregården Ett Fjerdedels Mantal i Ellekulla Socken, Marks Härad af Elfsborgs Län, och tillägne detsamma Åboen Anders Ericsson, dess hustru, barn och arvingar, arfvinge efter arfvinge med hus, jord, åker, äng, skog, mark, Fiske och Fiskevatten, Qvarn och Qvarn-ställe, Torp och Torpställe, samt alle andre tillägor, som under hemmanets Ränta äro inbegripne."

Just så har skåpet sedan gått i arv till äldste sonen i varje generation. Efter Erik Andersson har skåpet ägts av Anders Magnus Eriksson, Johan Andersson, Artur Andersson och nu av den senares son.

Nuvarande ägare, sonsonson till Erik Andersson, var av den bestämda åsikten att "EAS" hade tillverkat sitt eget skåp. På Brastorp Nedregården hade det funnits en gammal svarv och ett antal hyvlar, vilket skulle tyda på snickeriverksamhet

"E:A:S 1775". Skåp som tillhört Erik Andersson i Brastorp Nedregården, Älekulla socken. Privat ägo.

Navare för timmerarbete med Erik Anderssons initialer. Privat ägo. Foton Helena Törnqvist.

Brastorp Nedregården, Älekulla socken. Foto Helena Törnqvist.

Väggmålning i boningshuset ovan. Foto Helena Törnqvist.

vid sidan av jordbruket. Med Erik Anderssons sonsonsonson som guide åkte vi till gården för att leta efter svarven. Gårdens boningshus stod nu öde och avklätt sin panel. Inne fanns vackra spisar och väggarna i bottenvåningen var dekormålade direkt på timret. I ett litet rum var målningen mycket välbevarad. Det var alltså i detta hus som Erik Anderssons skåp hängt från början. I uthusen fanns ingen svarv och inga snickarverktyg. Allt hade sålts på auktion, svarven hade kommit till en gård i Torestorps socken. Vid ett senare besök fann vi den isärtagen på ett ränne på denna gård. Det var en trampsvarv med ett stort tungt hjul och den kunde mycket väl vara en 1700-talssvarv. Kanske låg det något i att det var Erik Andersson som tillverkat skåpet.

När vi nu har konstaterat att snickeriarbeten utförts på Brastorp Nedregården, följer frågan: Om Erik Andersson själv gjort sitt skåp, av vem hade han lärt sig att snickra?

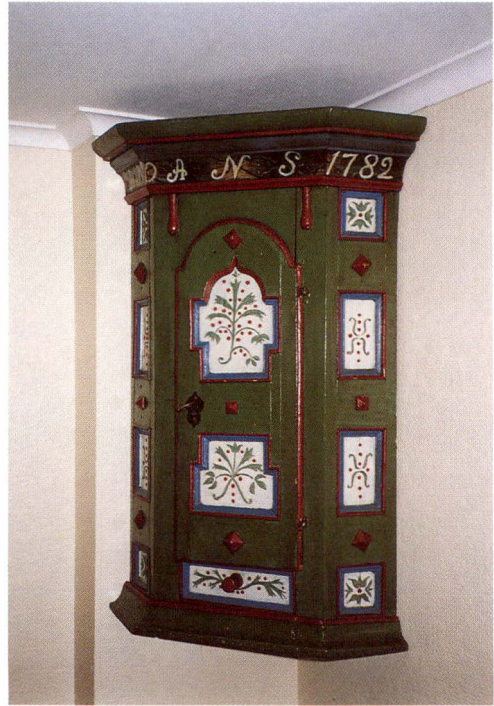
Teorier om tillverkaren

Vägghörnskaåpen uppvisar alla ett mycket drivet snickeriarbete och är av så hög kvalitet att de uppmärksammas av allmogekännare i hela landet. Målningen är också mycket skickligt gjord. Då skåpens dateringar sträcker sig över en period på sextiotvå år måste det ha varit flera snickare inblandade, kanske flera generationer inom en familj. Målningarna är synbarligen utförda av olika målare. Eftersom alla skåp i denna exklusiva grupp visar nordtyska drag kan man sätta upp olika hypoteser om varifrån påverkan har kommit:

- Kunskapen kan ha kommit från någon snickare som gjort arbeten i kyrkorna i området.
- En utländsk snickare kan ha bosatt sig i området och börjat tillverka skåp. Med tanke på kontakterna med Danmark kan han kommit därifrån

En släkting till Älekullaskåpets ägare har lämnat uppgiften att det på Brastorp Nedregården bott en man vid namn Larsson, som tillverkat en altartavla i Älekulla kyrka. På baksidan av den nu använda altartavlan i kyrkan står: ”Johannes Larsson har gjort denna altartavla och med omsorg och flit sökt få detta Guds hus väl beprytt 1796.” Kan denne Johannes Larsson ha något samband med skåpen? Har han bott länge i bygden?

Så långt har vi kommit i våra efterforskningar idag. Vi kommer att gå vidare med arbetet och söka i de källor vi fått fram för att på så sätt kanske lösa frågan om vem eller vilka som var skåpens tillverkare.

Två ommålade skåp från Östra Frölunda socken. Observera de spetsiga prismorna på skåpet till vänster. Foto Britt Åstrand.

Tryckta källor

Fredlund, Jane. Allmogemöbler. Falköping 1977.

Schöpp, Alexander. Alte volkstümliche Möbel und Raumkunst aus Norddeutschland. Elberfeld 1921.

Steensberg, Axel. Danske bonde møbler. København 1964.

Muntliga källor

Vi tackar ägarna till skåpen för all hjälp.

Sprutmålade dukar

Eva Hallström

Överlida, ett mindre samhälle i Svenljunga kommun, ligger omgivet av berg och skog intill sjöarna Övre och Yttre Hallången. Närmaste större orter är Kinna och Svenljunga.

Bomullsväveriet Halla Textil AB lades ned 1975. Idag finns bara en liten textil tillverkning kvar i Överlida. Väveriets historia byggde på förläggartadition som utvecklades till en textilindustri med unik karaktär.

Grundaren Fritz Sterner (1875 - 1958) var en mångsidig man. Uppfinnaren och konstruktören i honom var parad med en konstnärlig ådra. Han konstruerade en damastjacquard och sålde patenträtten till Dalsjöfors Fabriker. Dessutom byggde han under första världskriget en halvmekanisk vävstol för hemväverskorna i Överlidabygden. På Textilmuseet är en sådan vävstol bevarad. Här finns också en samling vävda och sprutmålade tygprover från Halla Textil AB:s produktion och förläggarfirman Allmogeslöjden. Stora delar av fabriksarkivet återfinns på Borås Museum.

Bakgrund

Fritz Sterners fader, Johannes Johansson, Hagalyckan, Kärnsjö, var Toarpsknalle. Modern Cajsa dog ung och Fritz kom till en morbror i Gånghester som hade hemvävning.

Fritz Sterner var elev på Väfskolan i Borås hösten 1892 och for sedan på studieresa till Tyskland, England och Irland för att skaffa sig kunskaper om bomulls- och linneindustrin. Han blev sedan undervävmästare på Almedahl – Sveriges äldsta linneväveri, grundat 1846.

Därefter fick Fritz Sterner tjänst som vävmästare på J. F. Barker i Åbo. Han gifte sig med Agnes Rehn, som han hade träffat på Väfskolan. Hon var dotter till Johan Rehn, vävmästare på Mölnlycke. Paret flyttade till Åbo och där föddes fyra av de åtta barnen, sju pojkar och en flicka.

När Barkers efter några år lade ner sin linnetillverkning, startade Fritz Sterner ett handväveri för mönstrade bomullsvaror i Piikiö utanför Åbo. Det politiskt oroliga läget i Finland gjorde dock att familjen 1904 sålde handväveriet och flyttade till Kinna.

I Kinna skulle vävnadsförläggare Ludvig Svensson bygga Kinnamarks Mekaniska Väfveri. Fritz Sterner kom att leda fabriksbygget. Han blev sedan vävmästare på Kinnamark och Lilla Sandens Jacquardväfveri.

Allmogeslöjden 1910 - 1920

I Överlida vid sjön Yttre Hallången köpte Fritz Sterner 1910 den röda uthuslängan Sjövik, som fortfarande finns kvar. Huset byggdes om till bostad om tre rum och kök samt arbetslokaler till förläggarverksamhet. Här startade Fritz Sterner firman Allmogeslöjden. Den nykonstruerade halvmekaniska vävstolen gav arbete åt hemväverskor i Överlidatrakten. I den vävdes dukar i dräll och dubbelväv på upp till 150 cm bredd. Vävboken visar för 1912 att sammanlagt 85 vävstolar, de flesta av vanlig modell, var i gång. Tillverkningen bestod huvudsakligen av gardiner, dukar och näsdukar. Ett hundratal hemväverskor och några vävare arbetade åt Allmogeslöjden under tio års tid. 1921 kunde Fritz Sterner starta fabrikstillverkningen Halla Textil AB. Allmogeslöjdens vävnader såldes via en av Borås grosshandelsfirmor, Linne Industri.

På Textilmuseet finns en provbok från Allmogeslöjden, daterad 1916 -, med trådgardiner i gula, orange, gröna och blå färger. Bomullsgarnet till hemväverskornas varpflätor färgades med indanthrenfärger, som efter anilinfärgerna hade kommit som en positiv nyhet inom färgeritekniken.

Vad innebar indanthrenfärger? Det första indanthrenfärgämnet var blått och uppfanns 1901 av tysken R. Bohn. Indanthrenfärgerna tillhör gruppen kypfärger, är olösliga i vatten och måste först lösas upp i ett reduktionsmedel för att sedan oxideras efter att färgämnet sugits upp. Kypfärger är mycket hållfasta, ”sol- och tvättäkta”, som det hette på den tiden. Indanthrenfärger började användas mera allmänt i Sverige på 20-talet och är fortfarande i bruk under namnet kypfärger.

När första världskriget bröt ut, blev det brist på råmaterial. Konkurrensen från fabrikenas maskinvävda tillverkning hårdnade. Det var under krigets krisår, som Fritz Sterner tog upp hantverksmässig tillverkning av sprutmålade dukar – en ny tryckteknik.

Idé

Det finns i arkivet från Halla Textil AB en färgreceptbok, som kan ha givit Fritz Sterner impulsen till sprut-trycket. Den har titeln ”Farbwerke vormals L. Durand Huguenin & Cie, Basel (Schweiz), Huningen (Elsass)”, tryckår okänt. Durand var ett företag inom färgindustrin som köptes upp 1969 av Sandoz i Basel.¹⁾ På första sidan i boken har en person skrivit sitt namn, ort och datum med bläck: Farrington, Mölnlycke 1912.

I tidskriften ”Färgeriteknik” 1924 - 1926 informeras om att en av landets äldsta färgmästare Th. Farrington, Mölndal, fyller 70 år. Han var verksam vid Claes Johansson & Co Väveri AB sedan 1902. Han hade varit i Amerika som färgeritekniker. Det nuvarande Mölnlycke uppstod genom sammanslagning av Claes Johansson & Co:s Väveri och Mölnlycke Väveri AB. Fabriken låg i Krokslätt och byggde eget appreturverk 1911 - 1914, under ledning av denne färgmästare.

Det fanns för familjen Sterner i Överlida naturliga kontakter med Mölnlycke, som vid första världskrigets utbrott, var landets mest moderna och största bomulls-företag. Både fader och broder till Agnes Sterner, Fritz Sterners hustru, arbetade på Mölnlycke. Inte underligt att nya färgrecept kunde komma därifrån.

Boken innehåller recept skrivna på franska, tyska och engelska. Indanthren-färger förekommer inte. Det överraskande är att den också innehåller exempel på tryckta tygprover med blommönster, framställda med spruttryck och inte med den gängse blocktryckstekniken. Karaktäristiskt för spruttrycket är mjuka övergångar från lätta till kraftiga färgnyanser. De tryckta småproverna i färgreceptboken liknar de sprutmålade textilier som skulle bli Allmogeslöjdens och Halla Textil AB:s specialitet under perioden 1913 till omkring 1930.

*Spruttryck ur färgreceptbok,
L Durand Huguenin & Cie, Basel,
ca 1912.
Textilmuseet, Borås.*

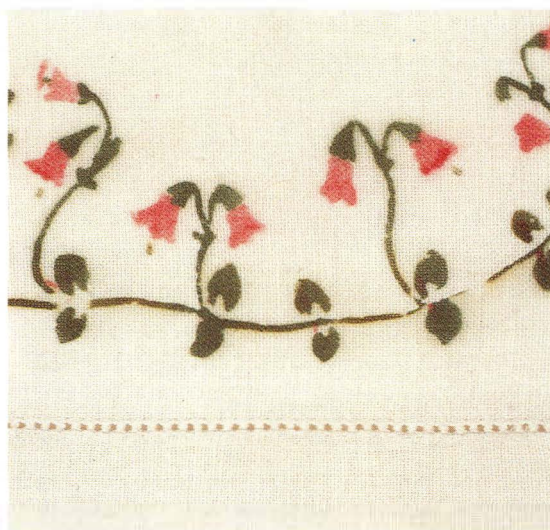
*Sprutmålad duk, bomull, "Rosenmönstret",
detalj. Ritad av Fritz Sterner, Allmogeslöjden,
1910-talet.
Textilmuseet, Borås.
Foton Jan Berg.*

Mönster

Fritz Sterner ritade själv mönstren till de sprutmålade textilierna. Det låg nära till hands, utbildad som han var vid Borås Tekniska Väfskola och med erfarenhet från Almedahls och Barkers. Hans konstnärliga anlag framträder i blommönster som utstrålar sommar – violer och nyponrosor. Dukarna med de sirliga blommorna blev omtyckta. Kan Fritz Sterner ha påverkats av Carl Larssons naturalistiska motiv från Sundbornshemmet eller av textilställningarna i Stockholm, vilka bevakades av dagspressen?

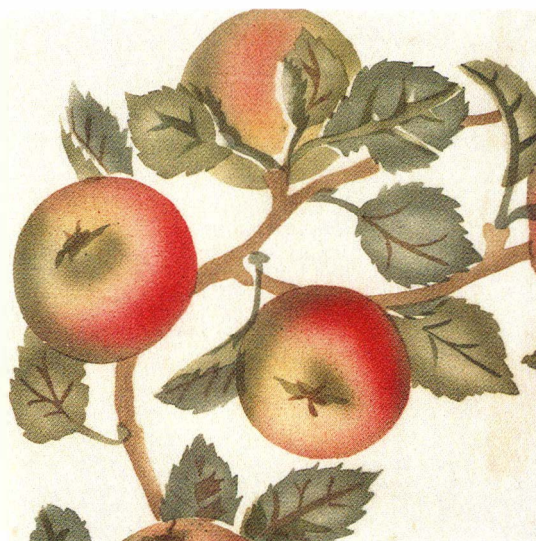
*Sprutmålad duk, bomull, "Viol", detalj.
Ritad av Fritz Sterner, Allmogeslöjden,
1910-talet.
Textilmuseet, Borås.*

*Sprutmålad duk, bomull, "Linnea", detalj.
Ritad av Fritz Sterner, Allmogeslöjden,
1910-talet.
Textilmuseet, Borås.*

*Sprutmålad duk, bomull, "Penséer", detalj.
Allmogeslöjden, 1910-talet.
Textilmuseet, Borås.*

*Sprutmålad duk, bomull, "Äpplemönster",
detalj. Ritad av Olof Sterner,
Halla Textil AB, ca 1925.
Textilmuseet, Borås.
Foton Jan Berg.*

Det var en nyhet i heminredningen 1913 med dukar, som hade tryckta mönster i klara, starka färger. I postorderkatalog från Allmänna Handelskompaniet i Borås

1922 säljs vävda och maskinbroderade dukar, handgjorda spetsdukar från Holland, vitbroderade lysdukar från Schweiz och uppritade handarbeten på helblekt angolaväv eller hellinne. Vita dukar under fotogenlampan återgav ljuset, därav namnet lysdukar. Angolaväv var en vit bomullsväv i bruten kypert med något kornig yta. 1925 annonseras om ”Tryckta Borddukar, garanteras sol- och tvättäkta, nyhet för sommaren 1925, av präktig, tjock, blekt vävnad, tryckt i blått, vackert eklövsmönster med trevlig bård i annan färg.” En av varorna benämns ”engelsk nyhet”. Halla Textil AB:s specialitet från 1913 hade fått konkurrens.

En av sönerna i familjen, Olof (1897 - 1972), ärvde den konstnärliga ådran och började också göra mönster till sprutmålade dukar och överkast. Olof Sterner hade fått utbildning vid Slöjdföreningens Skola i Göteborg och vid Konstakademien i Stockholm 1925 - 1926. Det vackra och nästan tredimensionella äpplemönstret har Olof Sterner gjort.

I provboken från Allmogeslöjden från 1916 - slutår okänt, finns sortimentet av handmålade varor antecknat. Alla mönster, i flera färgställningar, gick under kvalitetsbeteckningen ”Iris”.

Vita blomklasar	Rosenmönster
Nyponmönster	Ärtblomman
Wallmomönster	Witsippor
Fr. Kjellbergs mönster	Äpplemönster
Linnea	Stil. Plommon
Kräftduk	Rönnbär
Blåsippa	Pingstlilja

Dessutom fanns gardiner och gardinsatser, löpare, kuddar, draperier, bonader, sängöverkast, serveringsförkläden och kragar med sprutmålade mönster.

Schablon

Hur schablonmålningen gick till har Bo Sterner (1904 - 1993), en av sönerna, berättat i en intervju 1989.

När mönstret var uppritat på tunt papper, skulle det överföras till en schablon – inte skäras ut i en tryckstock av trä, vilket var brukligt för handtryckare.

Schablonen gjordes av zinkplåt. Storleken var i regel densamma som en fjärdedel av duken. Schablonen täcktes över med ett tunt lager paraffin. I ytterkanterna skrapades paraffinet upp i en vall, så att saltsyran som slogs på senare, inte skulle kunna komma längre än till vallen. Sedan spikades en trälist av ungefär en tums tjocklek på schablonen.

Zinkschablon, en av fem, tillverkad av Olof Sterner, Halla Textil AB, 1920-talets början. Textilmuseet, Borås.

Sprutmålad reklamduk, bomull. Ritad av Olof Sterner, Halla Textil AB, 1920-talets början. Textilmuseet, Borås. Foton Jan Berg.

Ett blåpapper lades på schablonen och mönstret ritades över på paraffinet – inte hela mönstret utan bara det som ex skulle vara grönt. För varje färg gjordes en schablon. Därefter skrapades paraffinet bort i mönsterteckningen.

Bo Sterner berättar:

”Sedan hade dom en skarp syra. Jag minns inte riktigt vad det var för grej. En skarp penna eller vad det var, som de skrapade bort paraffinet med efter mönstret.”

Den som hade gjort mönstret, tillverkade också schablonen. Bo Sterner säger: ”Det skulle legat nära till hands, att jag hade hjälpt till, men det var det aldrig tal om, att jag skulle göra. Dom anförtrodde inte nån annan än dom själva.”

Sedan slog man saltsyra i schablonen. De partier som skulle bilda mönster frättes bort. Mönsterkanterna putsades tills de blev jämna. Nu var schablonen färdig.

Målning

Högst upp på Halla Textil fanns det ett rum med tre tryckbord, som var ca 3 meter långa och 2 meter breda. Här stod flickorna som skötte sprutmålningen.

Bo Sterner berättar om spruttrycket:

”Den komprimerade luften leddes upp i ungefär halvtums järnrör, som satt mitt ovanför tryckborden. Där satt en fördelare för 4 eller 5 gummislangar, som gick ner så de räckte till att sträcka sig över hela bordet – åtminstone en bra bit över

bordet. Sen satt kompressorn i den där fördelaren där uppe och sen satt målarapparaten i den andra ändan av slangen och så var det en apparat för varje färg.”

Schablonen lades sedan i kant med stadkanten på tyget varefter det målades med en färg i taget. Så flyttades schablonen till nästa hörn på duken och sedan över på andra sidan. Så var en duk färdig.

Färgsprutan hölls på ungefär 1,5 dm avstånd. Den fick inte vara för långt ifrån schablonen.

Bo Sterner jämför med 1980-talet:

”Nu är de ju så väldigt duktiga att spruta med sprayfärger på gatan – men det var ju likadant, fast dom hade komprimerad luft, för det fanns inga andra sprayflaskor på den tiden.”

Den första färgsprutan köpte Fritz Sterner från Tyskland. ”Den var dyr”, berättar Bo Sterner.

I brev till Wilhelm Bosse i Malmö av den 20 mars 1913 köpte Fritz Sterner utrustning till sprutfärgning, och den 18 maj samma år beställde han kolsyra från Limhamns Kolsyrefabrik. Fritz och Olof Sterner gjorde en egen färgspruta. De lät Limmareds Glasbruk göra flaskan och en mekanisk verkstad några delar.

”Det talades om att de skulle ta patent på det där, men det gjordes nog aldrig. Jag vill minnas, att det så kom apparater som man kunde köpa, som var billigare och bättre”, berättar Bo Sterner.

I början av 1920-talet var det Bo Sterner som gjorde i ordning färgen åt målarflickorna i 3 - 5 liters glasflaskor. Indanthrenfärgen köptes i pulverform. Det var mycket viktigt att det inte fanns något grums i färgsprutan. Vissa kemikalier blandades i färgen och även lite gummi arabicum så att konsistensen blev lagom – ”så att flickorna inte spillde.”

Färgflaskorna skulle ha tydliga etiketter. Det var samma brunaktiga ton på nästan alla färger, men lite nyans kunde urskiljas på grönt och rött. Konsten att sprutmåla fina färgövergångar måste de lära sig. Se på äppleduken! Den ritade Olof Sterner någon gång omkring 1925. Den duken tillverkades inte i så många exemplar, menade Bo Sterner, kanske just för att den var så krävande att måla.

Dukarna från 1910-talet är målade på handvävda, täta bomullskvaliteter i tuskafvbindning och även på maskinvävda tyger i kypert och crêpe. Fritz Sterner köpte tyg från Mölnlycke, vilket framgår av kalkylboken från 1917. Kvaliteten vit och grå kongressväv och extra kraftig vit angola var vanligast.

”Just detaljen målningen, målarborden och det där – det skötte jag aldrig om”, avrundar Bo Sterner. Han menade då omedvetet att, det som faktiskt var en skön konst, nämligen att hantera målarsprutan med känsla och skicklighet, det behärskade inte den unge mannen – det gjorde flickorna!

Framkallning

3 - 4 färdigmålade och ihopsydda tyglängder lades på en bänk. Vid framkallningsproceduren gick tyget först ner i en träbalja som var ca 1,50 x 2,50 meter stor.

”I den fanns natronlut, natriumhydrosulfit och glaubersalt”, berättar Bo Sterner. Dessa kemikalier fordrades vid framkallning av indanthrenfärger.²⁾

”Det var noga med att det var rätt temperatur och rätt styrka på luten.”

Sedan gick tyget upp ur luten och ner i en sköljbalja med vatten. Så fortsatte stycket upp och sedan ner i ett svagt bad med svavelsyra. Luten skulle neutraliseras. Tyget låg i badet ca 20 - 30 minuter. Det var först nu som färgerna kom fram genom oxidering. Sedan gick tyget upp och pressades mellan två valsar och gick ner i ett stort träkar med vatten. Därefter gick det ner i ett kokande såpbad. Sedan fick det en ny sköljning.

Slutligen gick vissa tyger, de som skulle bli dukar, igenom ett klisterbad. Det skulle vara svagt.

”Det fick inte bli styvt, bara att man fick en känsla, en liten aning”, säger Bo Sterner om dukarna. Sedan bars tygstyckena till torkrummet.

Syflickorna tog hand om tygstyckena, klippte till dukar, fällade och sydde hålsöm. Det fanns 2 Singer hålsömsmaskiner och 3 - 4 vanliga symaskiner på Halla Textil AB.

Framkallningsanläggningen på Halla Textil hade Fritz Sterner byggt. På Allmogeslöjden fanns en liknande fast i mindre skala. Där hade uppvärmningen skett via två kaminer.

I inventarieboken från Allmogeslöjden för 1917 finns upptaget:

Framkallningsmaskin	100 kr
Diverse målapparater	10 kr
1 Kolsyrereduceringsventil	10 kr
2 Klaffpumpar	5 kr
1 Luftkompressor	100 kr
2 Hålsömsmaskiner	1.000 kr
2 Kaminer (en för ved, en för fotogen)	40 kr
1 Balja för schablontvätt	10 kr
1 Färgkvarn	25 kr
1 Fotogenmotor	1.000 kr

Fotogenmotorn användes till att pumpa upp den komprimerade luften till kompressorn i ”målrummet” på andra våningen.

Försäljning

Allmogeslöjden och Halla Textil AB var ensamma i landet om sprutmålade dukar i början av 1920-talet och bland de allra första som använde indanthrenfärger, enligt

Bo Sterner. Tillverkningen bestod 1915 av fönsterborddukar i olika storlekar, byrådukar, löpare och borddukar 130 x 130 cm.

Kostnaderna för en fönsterbordduk 55 x 55 cm var fördelade på: tyg, målning, framkallning & torkning, söm & tråd, press & vikning, reklam och paketering.

Försäljningspriset för smådukarna 55 x 55 cm var 15:60/dussin, vilket framgår i tryckt reklam någon gång på 1920-talet från Halla Textil AB. Under rubriken ”Handmålade DUKAR” står den viktiga upplysningen: ”Alla färger garanteras absolut sol- och tvättäkta.”

Apropå försäljning minns Bo Sterner en episod:

”Det var på Allmogeslördagens tid och det var på den tiden som Andersson i Knapasjö var riksdagsman i Stockholm. Pappa och han umgicks och kanske ännu mer hans äldste son Edvin, som var bankkamrer. Edvin hade varit och hälsat på sin far i Stockholm. Allmogeslördagen sålde ju till Nordiska Kompaniet. När Edvin kom hem så ringde han till pappa och talade om, att han hade sett, att det stod Kunglig Hovleverantör på pappas dukar på Nordiska Kompaniet i deras fönster. Det var nånting som man liksom sträckte på sig åt.”

Bo Sterner var 16 år när han började arbeta på Halla Textil AB och han höll på tills han var 21 (1921 - 1925). Sedan utbildade han sig till jägmästare och ”lämnade textilen”.

Målerskan

Vid intervjun med Bo Sterner erinrade han sig några av flickorna som hade sprutmålat. En av dem var Karin Larsson (1913 - 1990), bosatt i Kinna, som i en intervju 1989 berättade, att hon varit med om att sprutmåla äppleduken.

”Vi var ju lite bekymrade, när vi fick se de här äpplena – hur vi skulle kunna göra dom – och det är klart att det var besvärligt många gånger – men att det gick i alla fall. Dom var hemskt roliga att göra. Det var mycket mera arbete, som var mera litet (småmönstrat) som var värre att komma åt med schablonerna men denna var stor och rejäl.”

”Att göra de här skuggningarna det var lite värre. Det mer enfärgade var lättare.” Färgsprutan var en lätt apparat.

”Man hällde färg i den å sen fick en då trycka till. En kunde inte ha en färg till allt. För det mesta fick vi ju byta apparater. Vid bordskanten hade vi apparater hängande med olika färg på. Det var ju hemskt bra egentligen med dom där.”

Fritz och Olof Sterner var mycket noga med att alla dukar inte blev likadana. Det var ju handtryck och inte maskintryckt massvara. Om anledningen till framkallningen har Karin Larsson en egen förklaring:

”Detkrävdes framkallning men framkallade gjorde vi för att färgen skulle stå sig och klara tvätt.”

Av dukarna från Allmogeslördagen på Textilmuseet, är flera fortfarande försedda med

etiketten ”sol- och tvättakta”, i sirlig variant formgiven av Fritz Sterner.

Karin var 13 år när hon började sprutmåla på Halla Textil. Året var 1926. Hon höll på i 4 - 5 år. Karin var den sista målarskan på Halla.

”Jag tyckte det var hemskt roligt att spruta.”

Arbetstiden var 7 - 18. ”Det var ju bara därför att det skulle fram”, förklarade Karin. Det var efterfrågan på de handmålade dukarna. Karin tyckte inte att hon tjänade bra på målningen.

”Alla arbeten var väldigt dåligt betalda. Det var det, att en bodde hemma, annars hade en nog inte kunnat klara sig själv.” I avlöningsboken från augusti - september 1927 finns Karin med flicknamnet Jakobsson med längst ned på anställningslistan. Hon vara då 14 år och tjänade 30 kronor i veckan. Övrig personal hade inkomster mellan 36 och 55 kronor i veckan.

Karins far var jordbrukare. Han var i Amerika en tid. Familjen hade sju barn. Modern gick till Fritsla (sammanlagt 4 mil) och arbetade för att få ihop till mat åt barnen. Fadern var med i ett suparelag.

”Det var mycket supande på den tiden”, avslutade Karin Larsson.

Spruttrycket – ny teknik

Halla Textil AB blev, i enlighet med Fritz Sterners målsättning, ett väveri känt för sina kvalitetsgardiner och överkast i bomull under 1950 - 1970-talen. Företaget samarbetade med arkitekten Carl Malmsten i många år och sedan med textilformgivaren Margaretha Åkerberg. Tygerna från Halla Textil AB ingick i bilden av god svensk inredningstextil, som bl a spreds via tidskriften Form. De sprutmålade textilierna var blott en episod i väveriets tidigaste historia.

Tekomuseum fick under 1980 - talet besök från Musée de l'Impression sur Étoffes i Mulhouse i Frankrike, känt för sina tygtryckssamlingar.³⁾ Här finns kunskap om tygtryckets utveckling i Europa. Där kände man inte till några bevarade belägg för spruttrycket annat än i litteraturen. Textilforskningscentrat Abegg-Stiftung i Riggisberg, Schweiz, har ej något exempel på spruttryck. Samlingen från Allmogeslöjden och Halla Textil framstår i det perspektivet som än mer unik.

Under 1910 - 1920-talen fanns det i Djursholm en grupp med bl a textilkonstnären Märta Gahn, som gjorde tapeter i blocktrycksteknik. Greta Jenner-Ehrnberg (1897 - 1990) tryckte med tryckstockar på siden 1924 och visade sina tygtryck på världsutställningen i Paris 1925.⁴⁾

Filmtrycket introducerades i Sverige först 1935 av Elsa Gullberg och medarbetaren Richard Künzl. Firman Jobs Handtryck började sin verksamhet 1943.

De sprutmålade dukarna med sina blommor och bär från Allmogeslöjden och Halla Textil AB var ett uttryck inte bara för en ny teknik utan också för en skönhetslängtan i den tunga vardagen under första världskriget och kristiden efteråt.

Det är möjligt att Halla Textil AB var ensamma om att använda spruttryck och indanthrenfärger i Sverige under 1910 - talet. Indanthrenfärgerna krävde en omständlig framkallningsprocedur. Vid schablontillverkningen använde man sig av stark syra. Spruttrycket krävde avancerad utrustning. Ett litet handtryckeri var förmodligen inte intresserat av tekniken även om man kände till den, eftersom den var både dyr och krävande. Satsade man på sprutmålningen kunde endast en större tillverkning vara lönsam.

Nytänkaren Fritz Sterner lanserade sina unika sprutmålade textilier under en period när användningen av blocktryckstekniken minskade, maskintryckt massproduktion ökade och filmtrycket ännu inte kommit till Sverige.

Noter

1. Uppgift från Erik Andersson, Ciba Geigy, Göteborg.
2. Granskat av Orvar Ragnander, Högsolan i Borås.
3. Uppgift från Monique Drousson, Musée de l'Impression sur Étoffes, Mulhouse.
4. Uppgift från Hans Krondahl, Högsolan för design och konsthantverk, Göteborg.

Tryckta källor

Färgeriteknik 1924 - 26.

Farbwerke vormals. L. Durand Huguenin & Cie, Basel, Schweiz, Huningen, Elsass.

"Greta Jenner-Ehrnberg". Katalog, Kulturhuset Valfisken. Simrishamn 1992.

HandBuch des Zeugdrucks, Band 1. 1930.

Holmström, Maria. Återbruk av äldre textilfabrik. Halla Textil AB i Överlida. Examensarbete i arkitektur, Chalmers Tekniska Högskola, vt 1994.

Stavenow-Hidemark, Elisabet. Svensk Jugend. Stockholm 1964.

Sterner, Björn. Textil hemindustri i Sjuhäradsbygden. 1973.

Sterner, Björn. Fritz Sterner mångsidig textilman 1875 - 1958, Halla Textil AB. *Från Borås och De Sju Häraderna* 1968.

Otryckta källor

Borås Museum: Halla Textil AB:s arkiv.

Textilmuseet: Intervjuer med Bo Sterner och Karin Larsson, 1989, utförda av Eva Hallström-Goliger.

Tygprovssamlingar från Allmogeslöjden och Halla Textil AB.

Göbel, Gauffin och Schmidt

Släktforskning om tre glasblåsarsläkter i Limmared.

Lilian Larsson

De första glasblåsarna

I litteraturen om de äldre svenska glasbruken är ofta omvittnat hur svårt det var att skaffa kompetent arbetskraft. Någon inhemsk sådan fanns knappast på 1700-talet, och de flesta glasbruken måste importera yrkesmän från utlandet. I alla arkivalier rörande glasbruken möter man därför ständigt utländska namn, oftast tyska. Det är ofta samma familjenamn som kommer igen och dessutom är många gånger familjerna ingifta i varandra. Glasblåsarna i Sverige utgjorde ett synnerligen rörligt släkte. De flyttade från det ena bruket till det andra och ibland också över gränserna till Norge och Finland.

År 1740 fick överste Ruthensparre privilegiebrev för glasblåsning i Limmared. När verksamheten kom igång omkring 1743, tycks inte några glasarbetare ha kommit direkt från utlandet till Limmared. Överste Ruthensparre lyckades rekrytera folk från både Kungsholms glasbruk och Kosta. Det sistnämnda glasbruket är visserligen två år yngre än Limmared men kom igång med verksamheten först. Från Björknäs glasbruk i Stockholms län kommer 1744 en stor familj med namnet Bertling.

Tyvärr finns inga bruksböcker bevarade för de första 40 åren, men i mantalslängden för Tranemo 1744 - 1750 är glasbruket med personal nämnt för första gången i samband med Limmareds säteri, som ju ligger i Tranemo socken och ägdes och beboddes av familjen Ruthensparre.

De allra första glasarbetarna bör ha bott någonstans i närheten av säteriet, men efter ett par år fanns säkert bostäder i omedelbar närhet till glasbruket, som ligger i Södra Åsarps socken.

En pionjär

Den kände glasforskaren Heribert Seitz skärskådade redan för 50 år sedan ovan nämnda mantalslängd. Han konstaterar att glassliparen och ritaren Johan Wentzel Gubbe måste vara identisk med den Johan Wentzel Goba som arbetade på Kungsholms glasbruk under åren 1735 - 1740. Seitz tror att han direkt därefter begivit sig till Limmared och tycks ha lagt ner mycken möda på att kartlägga Gobas liv i Stockholm. Han berättar i "Äldre svenska glas med graverad dekor" att Goba (enligt mantalslängden för Norrmalm 1740) är fattig och att han "håller litet Krögerie för Parmmätare Enckan Anna Törn". Efter 1750 är Goba borta ur bilden och man kan inte låta bli att undra vart denne duktige ritare tog vägen.

SLÄKTEN GÖBEL (GIÖBEL)

Ett märkligt dokument finns bevarat bland Länghems flyttningsattester. Det är dock inget flyttningsbevis i egentlig mening, utan ett vigselbevis som berättar att "ein Glasmacher" från Lauterbach, Hans Adam Göbel, har gift sig med Margaretha Martinin i Bontenbach den 30 september 1732. Detta intygas av Anton Heinrich Koch, "Evangelisch-Lutherischer Pfarrer daselbst".

Det är detta par som i sinom tid skall ge upphov till "dynastin" Göbel på Limmareds glasbruk. Fyra generationer kommer att verka här och ättlingar kommer att sprida sig till en rad andra glasbruk.

Adam Göbel hörde inte till de första glasblåsarna som kom till Limmared, vilket ibland har hävdats. Han tycks först ha sökt sig till Ettarps glasbruk i Enslöv (Hallands län). Där finner man paret Adam och Margaretha i födelseboken när de fått sonen Johan Lorentz den 30 augusti 1743. Året därpå dyker en mästare Johan "Gebel" upp som fadder på Kosta, liksom också hustrun Anna Maria. Dessa namn stämmer nu inte riktigt, men troligen är det ändå Adam och Margaretha som åsyftas. De får sonen Johannes den 2 juli 1746, men han dör redan följande år. Då lämnar familjen Kosta och återvänder till Ettarp. Den 6 december samma år föds dottern Maria Catharina. Hur länge familjen sedan stannar på Ettarps glasbruk är oklart, men helt säkert är att den kommer till Limmared 1751. Nu ser man plötsligt namnet Adam Göbel lite varstans - i mantalslängden, i födelseboken i egenskap av fadder eller i kyrkoräkenskaperna. Första gången han är i kyrkan och skänker en daler, har han en annan mästare Göbel (utan förnamn) med sig. Denne okände Göbel dör samma år och sägs vara 57 år gammal. Vem var han? Så är det då dags att redovisa kärnfamiljen.

Glasblåsaren Adam Göbel	f ca 1710 i Tyskland	d 20/10 1773 i S.Åsarp
Hustru: Margaretha Martinin	f ca 1716 i Tyskland	d 17/11 1778 i S.Åsarp
Barn:		
Johan Martin (Hammartin)	f ca 1730 trol. i Tyskland	
Simon	f ca 1732 trol. i Tyskland	
Johan Georg	f ca 1738 trol. i Tyskland	
Anna Greta		
Lorentz	f 30/8 1743 i Enslöv	
Johannes	f 2/7 1746 i Ekeberga	d 20/3 1747 i Ekeberga
Maria Catharina	f 6/12 1747 i Enslöv	

De fyra sönerna kom alla - med smärre avbrott och med olika framgång att arbeta på Limmareds glasbruk. Dottern Anna Greta gifte sig 1762 med sadelmakaren Olof Blomstedt från Ulricehamn. Maria Catharina hamnade också i Ulricehamn genom giftermål 1780 med skräddarmästaren Elias Hamström.

Andra generationen

Glasblåsaren

Hammartin Göbel f ca 1730 trol. i Tyskland d 23/3 1790 i S. Åsarp
Hustru: Agneta Ryberg f ca 1725 d 14/2 1798 i S. Åsarp
Barn:
Paulus f 15/10 1758 i S. Åsarp trol. död som barn
Johan Adam f 8/10 1762 i S. Åsarp

Glasblåsaren Simon Göbel f ca 1732 trol. i Tyskland d 11/6 1788 i S. Åsarp
Hustru i 1:a giftet: Annika Eriksdotter f ca 1735 i Hjo d 15/2 1777 i S. Åsarp
Barn:
Christina f 20/2 1757 i S. Åsarp d 15/1 1758 i S. Åsarp
Paulus f 26/1 1759 i S. Åsarp
Carl Friedrich f 6/9 1761 i S. Åsarp d 6/12 1762 i S. Åsarp
Carl Eric f 29/5 1764 i Hjo
Johan Friedrich f 14/9 1769 i S. Åsarp
Anna (döpt Maria) Margareta f 26/6 1772 i Botilsäter
Britta Stina f 1774 trol. i Bro trol. död som barn
Hustru i 2:a giftet:
Maria Beata Olsdotter f ca 1755

Barn:
Britta Stina f 11/7 1780 i Bro
Sara Maria f 31/10 1782 i S. Åsarp
Lovisa Ulrica f 24/11 1784 i S. Åsarp
Agneta f 31/5 1787 i S. Åsarp död efter några dagar
Gustaf Magnus f 16/5 1788 i S. Åsarp

Simon Göbel var borta från Limmared under ett tiotal år. Familjen flyttade till det värmländska glasbruket Anneberg i Botilsäters socken 1771 och stannade där till 1774, då Anneberg upphörde och ersattes med Liljedal I i Bro sn. Simon följde med dit och stannade möjligtvis till 1780. Därefter bör han ha kommit hem till Limmared. Sonen Paulus däremot stannade kvar i Värmland. Han började på Liljedal II i Eds sn 1782 och blev med tiden hyttmästare där. Också bröderna Carl Eric och Johan Friedrich kom att arbeta på detta glasbruk.

Simon blev änklings 1777. Han gifte om sig, troligtvis i Bro och fick som synes fem nya barn, varav ett dog kort efter födseln. Själv avled han 1788.

Tre år senare gifte änkan Maria Beata om sig med nyblivne änklings, glasblåsaren Torsten Håkansson, som kommit till Limmared från Norge 1788 och som hade fyra barn med sig. Maria och Torsten fick sonen Olof 1791 och flyttade samma år med den stora familjen till Liljedals glasbruk.

Hyttmästaren

Johan Georg Göbel

f ca 1738 trol. i Tyskland d 25/5 1803 i S. Åsarp

Hustru i 1:a giftet:

Maria Christ. Juhlberg

f ca 1740 d 14/1 1790 i S. Åsarp

Barn:

Carl Fredrik

f ca 1764 i S. Åsarp

Anna Magdalena

f ca 1768 i S. Åsarp

Sara Cathrina

f 27/8 1770 i S. Åsarp d 5/8 1771 i S. Åsarp

Johan Christopher

f 18/9 1772 i S. Åsarp d 20/3 1777 i S. Åsarp

Sara Christina

f 11/5 1775 i S. Åsarp

Agneta Elisabeth

f 5/11 1776 i S. Åsarp d 2/3 1777 i S. Åsarp

Agneta Elisabeth

f 19/6 1778 i S. Åsarp

Johan Christopher

f 27/3 1780 i S. Åsarp

Maria Johanna

f 17/1 1782 i S. Åsarp

Gustaf Adolph

f 3/2 1785 i S. Åsarp d 9/5 1790 i S. Åsarp

Hustru i 2:a giftet:

Sara Maria Friberg

Barn:

Anna Maria

f 6/6 1794 i S. Åsarp d 28/2 1795 i S. Åsarp

Alla de döttrar som nådde vuxen ålder blev gifta: Anna Magdalena med inspektor Lars Broman 1792, Sara Christina med glashandlaren Simon Högberg 1793, Agneta Elisabeth med glasritaren Carl Gauffin 1802 och Maria Johanna med sergeanten Abraham Ridderbielke 1804.

Efter Johan Georg Göbels död blev äldste sonen Carl Fredrik hyttmästare, och efter hans död fick den yngre brodern Johan Christopher ta över, men mera om dem nedan.

Glasblåsaren

Lorentz Göbel

f 30/8 1743 i Enslöv d 27/10 1788 i S.Åsarp
(Ettarps glasbruk)

Hustru: Elisabeth Lidell

f 17/1 1736 i S. Åsarp d 9/1 1816 i S. Åsarp

Barn:

Carl Friedrich

f 9/9 1769 i Länghem d 7/8 1834 i Malmö

Christopher

f 13/1 1772 i S. Åsarp d 8/1 1845 i S. Åsarp

Johannes

f 28/10 1774 i S. Åsarp d 3/5 1775 i S. Åsarp

Anna Caisa

f 4/8 1776 i S. Åsarp d 13/8 1783 i S. Åsarp

Johannes

f 27/7 1779 i S. Åsarp d 24/10 1793 i S. Åsarp

Att en ung glasblåsare av utländsk härkomst gifter sig med prästens dotter på 1760-talet låter väl nästan som en saga. Familjens vidare öden blir dock allt annat än

sagolika.

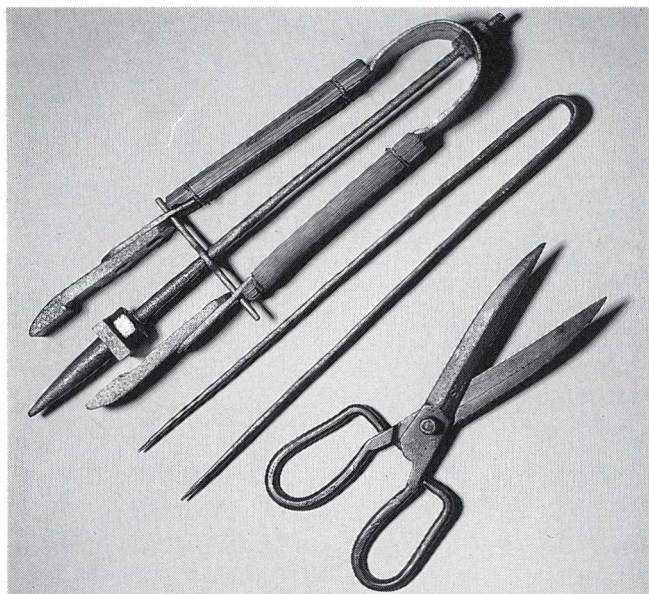
Lorentz hustru Elisabeth var dotter till komminister Sven Lidell och själv född i den tredjedel av Skårtebo (3/4 mantal kronohemman) som utgjorde komministerboställe. Omkring 1745 flyttade familjen till Länghem, till gården Sjørred (1/2 mtl frälse) som Sven Lidell var, eller blev, hälftenägare till. Här bodde Elisabeth Lidell och maken Lorentz Göbel som nygifta, och här föddes också deras första barn.

I mantalslängden för S. Åsarp av år 1700 ser man att Lorentz Göbel övertagit "komministerdelen" i Skårtebo. Det låter ståndsmässigt, särskilt om man betänker hur arbetarbostäderna vid glasbruket måste ha sett ut vid samma tid. Det normala var att de stora familjerna bodde i ett rum och kök.

De närmaste åren därefter tycks Lorentz dock inte ha varit hemma i Skårtebo. Han vistades bevisligen på Liljedals glasbruk i Värmland, där också brodern Simon tidvis arbetade. Simon hade, i motsats till Lorentz, sin familj med sig. Från 1782 är Limmareds bruksräkenskaper bevarade och detta år finner man att de fyra bröderna åter arbetar vid Limmared, familjen Göbel är helt dominerande vid glasbruket.

Lorentz avlider redan 1788, endast 45 år gammal. Två av de fem barnen är då döda. Änkan Elisabeth blir glasarbetare. I brukets tillverkningslistor finner man Lisa Lidell tillverkande knappar. Yngste sonen Johannes är säkert "hyttpojke", men han dör 1793, 13 år gammal, av "svår halssjuka".

Nu återstår bara de två äldsta sönerna. Vad de egentligen sysslade med har det varit svårt att utröna. Helt säkert är att de inte varit glasblåsare eller haft någon annan fast anställning vid glasbruket. Carl Friedrich tillverkade flaskformar ibland och kallas alltid snickaren Göbel i husförhörslängderna.

Tre glasblåsarsaxar. Borås Museum. Foto Helena Törnqvist.

I den längd som omfattar åren 1807 - 1810 ser det ut som om Elisabeth bor ensam i komministerbostaden som ägs av brodern, komminister Christopher Lidell. Hennes namn är emellertid struket och därefter är hon inte skriven någonstans i socknen. I dödboken av år 1816 kan man dock läsa att Madame Elisabeth Göbel i Skårtebo avlidit den 9 januari. Precis så kallades hon i början av sitt äktenskap, när hon lade en slant i kollekten i S. Åsarps kyrka.

Sonen Christopher kan man spåra till en backstuga på Skårtebos ägor. Där bor han med hustru och dotter. Den senare gifter sig och får tre barn i denna stuga som senare kallas Kristofferstorp. Här bor också snickaren Carl Friedrich Göbel som kommit i klammeri med rättsvisan på grund av några småstölder. Han döms bl a till 5 års straffarbete på Malmöhus fästning och avlider efter bara några månader där.

Brodern Christopher slutar sina dagar i sockenstugan 1845. Nästan samtidigt dör en annan Christopher Göbel, kusinen och hyttmästaren på Limmareds glasbruk. Olika falla ödets lotter.

Tredje generationen

Glasblåsaren

Carl Eric Göbel f 29/5 1764 i Hjo

Hustru: Brita Cajsa Högren

Barn:

Anna Greta f 30/5 1788 i S. Åsarp d 22/8 1790 i S.Åsarp

Simon Nicolaus f 19/1 1790 i S. Åsarp

Denna familj flyttar 1794 till Cedersbergs glasbruk.

Hyttmästaren

Carl Fredrik Göbel f ca 1764 i S. Åsarp d 25/4 1818 i S. Åsarp

Hustru: Maria Catharina Skata f 6/9 1766 i S. Åsarp d 4/2 1854 i S. Åsarp

Barn:

Maria Christina f 12/1 1795 i S. Åsarp

Sophia f 22/12 1798 i S. Åsarp

Helena f 22/12 1798 i S. Åsarp

Charlotta Johanna f 15/5 1801 i S. Åsarp

Anna Elisabeth f 18/11 1803 i S. Åsarp

Carl Johan f 22/11 1806 i S. Åsarp d 1/5 1834

Dottern Charlotta Johanna flyttar till Örsås när hon är arton år gammal. Hon lär ha gift sig med en N. J. Bergendahl. Maria Christina gifter sig 1820 med inspektor Jacob Hallberg på glasbruket. Sedan dröjer det ända till 1828 innan det blir bröllop hos hyttmästaren igen. Då är det Helenas tur. Hennes make är handlanden Johan

Ekman från Ulricehamn. Sista flickan ut är Sophia. Hennes utvalde är furiren L. Bergendahl, och paret bosätter sig i Hult i Månstad.

Hyttmästaren Carl Fredrik Göbel måste ha varit en välbärgad man. Vid sin död 1818 ägde han inte bara Åsarp Ladugården (1/4 mantal), som han ägt sedan 1810, utan även Bystad Öfregården (1/4 mantal) i Tranemo från 1790. Änkan Maria Catharina sålde 1820 sin brukningsdel i Ladugården, men behöll Bystad. Det framgår av husförhörlängden att hon – i varje fall tidvis – själv brukat gården trots att hon hade åbor som kunde göra det. 1848 sålde hon gården till Anders Josef Grönbäck, farfars far till den siste ägaren, Henrik Grönbäck, som avled 1993. ”Enkan Göbel” tycks ha varit road av att göra fastighetsaffärer. Under åren 1834 - 1837 står hon som ägare till Bystad Mellangården (1/4 mantal), som tidigare ägts av svärsonen Jacob Hallberg. Någon gång före 1840 har hon sålt den till glasritaren J. P. Gauffin.

Efter Carl Fredrik Göbels död 1818 blir hans yngre bror arbetsledare i hyttan.

Hyttmästaren

Johan Christopher Göbel	f 27/3 1780 i S. Åsarp	d 22/4 1845 i S. Åsarp
Hustru: Maria Mårtensdotter	f 24/2 1775	d 13/11 1860 i S. Åsarp
Barn:		
Johan Emanuel	f 11/8 1804 i S. Åsarp	d 7/12 1841 i S. Åsarp
Maria Gustafva	f 13/7 1807 i S. Åsarp	
Alexander	f 13/8 1817 i S. Åsarp	d 3/7 1819 i S. Åsarp
Salomon	f 8/1 1821 i S. Åsarp	d 1/10 1821 i S. Åsarp

Denne hyttmästare Göbel tycks ha haft planer på att bli sin egen brukspatron. Tillsammans med hemmansägaren Andreas Lundgren i Åsarp Ladugården och kronolänsman Jacob Bånge i Håcksvik inlämnade han 1826 en ansökan till Kommerskollegium om att få starta ett glasbruk på kronoskattehemmanet Häljabos marker. Greve Claes-Eric Sparre som då ägde Limmareds glasbruk protesterade naturligtvis häftigt, men fick inte gehör. Efter en enorm pappersexercis utfärdades 1828 privilegier för Göbels m fl tilltänkta glasbruk, som dock aldrig kom till stånd.

Johan Christopher Göbel etablerade sig också som gårdsägare i Bystad. Han ägde Nedergården (3/16 mantal), men bara under ett tiotal år, från ca 1815 till ca 1825.

Ur en bouppteckning har det framgått att Johan Christopher Göbels hustru Maria var dotter till soldaten Mårten Kindqvist i Åsarp Ladugården; hon var dock inte född i S. Åsarp.

Om dottern Maria Gustafva finns följande anteckning i vigselboken 1827: ”Den 26 Februari sammanvigdes Fidei-Commissarien Lieutenanten D. v. Schedwin på Gälared, Hillareds socken, och Demoiselle Maria Gustafva Göbel på Limmareds

glasbruk”. Men säg den lycka som varar beständigt. Det blev skilsmässa från Schedwin, och fortsättningen följer i födelseboken av 1842: ”Den 14 Februari föddes oäkta barn i Bäckanäs, Bottnaryds pastorat i Småland, döptes till Bror Johan Mauritz Casimir. Modren f.d. Fru Gustafva Maria Schedwin på Limmareds glasbruk. Bördagumma Hyttmästerskan Maria Göbel”. Som faddrar tjänstgjorde en rad kända personer från glasbruket. Det lyckliga slutet visar sig i vigselboken samma år. Den 19 juni gifter Gustafva sig med arrendatorn av bostället Bäckanäs i Bottnaryds socken, Niclas Wessborg. Familjen bosätter sig på Björdal Mellangården i Månstad.

Glashandlaren

Johan Adam Göbel f 8/10 1762 i S. Åsarp

Hustru: Brita Ahlberg

Barn:

Agneta Lisa f 16/11 1781 i S. Åsarp d 27/12 1783 i S. Åsarp

Agneta Elisabeth f 22/4 1787 i S. Åsarp

Allt tyder på att denna familj tidigt flyttade från Limmared.

Fjärde generationen

Glasblåsaren

Carl Johan Göbel f 22/11 1806 i S. Åsarp d 1/3 1834 i S. Åsarp

Carl Johan var son till hyttmästaren Carl Fredrik Göbel och Maria Catharina Skata, som var dotter till mäster Lars Skata. Carl Johan var bara 12 år när fadern dog och hade väl då för länge sedan börjat arbeta i hyttan. Han finns med i avlöningslistorna t o m 1833. Den första maj året därpå avlider han av ”häftig förkylning”, endast 27 år gammal. Han hade inte hunnit skaffa sig familj. Modern skulle överleva honom med 20 år, hon nådde den då mycket höga åldern av 87 år.

Glasblåsaren

Johan Emanuel Göbel f 11/8 1804 i S. Åsarp d 7/12 1841 i S. Åsarp

Johan Emanuel var son till hyttmästaren Johan Christopher Göbel och Maria Mårtensdotter. Vi hittar honom i avlöningslistorna tillsammans med fadern. Båda blåser ”vitt glas” (ofärgat). Efter 1830 är han borta från tillverkningslängden men är kanske sysselsatt med annat arbete. Johan Emanuel Göbel blir bara 37 år. 1841 sätter den förfärliga lungsoten stopp för hans liv. När fadern avlider drygt tre år

senare är dödsorsaken ”bröstvattusot”. Modern blir liksom ovan nämnda svägerska mycket gammal. Vi citerar ur dödboken av 1860: ”Den 13 Nov. dog Enke Hyttmästerskan Maria Göbel från Limmareds glasbruk, begravd den 21 Nov., 85 år 8 mån. 20 dagar”.

Man anar stor vördnad bakom orden när prästen skriver namnet Göbel för sista gången i Limmareds historia.

SLÄKTEN GAUFFIN

Heter man Gauffin måste man vara vallonättling, och heter man dessutom Carl måste man nog ha sina rötter i järnhanteringen på Österby bruk. Detta framgår tydligt av en släktöversikt i Karl Kilboms bok ”Vallonerna”. Enligt husförhörslängderna skall Carl Gauffin vara född 1774, men det finns ingen upplysning om varifrån han kommer. Nyfikna på hans härstamning går vi till födelseboken för Film, församlingen där Österby bruk ligger. Här blir det genast napp. Carls föräldrar är räckardrängen Jan Carlsson Goffeng och hustrun Jana Lehnman, båda födda 1742.

Dessa tycks ha dött tidigt. Carl och en syster till honom har omhändertagits av farmodern, änkan Maria Goffeng, f 1718. Denna resoluta kvinna tar barnen med sig och flyttar till Stockholm 1789. Heribert Seitz har skrivit att Carl Gauffin arbetade på Kungsholms glasbruk under åren 1796 - 1799, alltså innan han kom till Limmared.

Detta gick att kontrollera med hjälp av husförhörslängderna från Ulrika Eleonora församling i Stockholm, där han finns med redan 1790 - 1794. Han kallas här lärling och står tillsammans med gesällen Claes Goffeng, säkert en släkting. Nästa gång vi möter Carl Gauffin är i S. Åsarps vigselbok av år 1802 och snart börjar det svårstavade namnet dyka upp med jämna mellanrum i födelseboken.

Glassliparen och ritaren

Carl Gauffin	f 10/3 1774 i Film	d 13/5 1848 i S. Åsarp
Hustru: Agneta Elisabeth Göbel	f 19/6 1778 i S. Åsarp	d 9/3 1822 i S. Åsarp
Barn:		
Carl Göran (dövstum)	f 4/7 1802 i S. Åsarp	d 9/2 1863 i S. Åsarp
Anna Lisa	f 18/11 1803 i S. Åsarp	d 7/4 1820 i S. Åsarp
Johanna Maria	f 16/5 1805 i S. Åsarp	
Johan Peter	f 1/1 1807 i S. Åsarp	
Sofia Magdalena	f 29/10 1808 i S. Åsarp	d 16/3 1866 i S. Åsarp
Lotta Christina	f 20/3 1810 i S. Åsarp	
hennes son:		
Eduard	f 5/3 1827 i S. Åsarp	
Gustaf	f 4/4 1812 i S. Åsarp	

Christopher (svagsint)
Brita Maria

f 11/3 1815 i S. Åsarp d 28/3 1855 i S. Åsarp
f 22/8 1817 i S. Åsarp d 28/11 1817 i S. Åsarp

Några kommentarer och tillägg till ovanstående torra siffror. Hustrun Agneta, som var dotter till hyttmästaren Johan Georg Göbel, dog som synes tidigt och då blev det väl döttrarna Johanna och Sofia som fick ta hand om hemmet. Den sistnämnda förblev ogift medan Johanna 1835 gifte sig med hyttmästaren och änklungen Johan Georg Schmidt. Hon tog med sig sin dödstumme bror. Yngsta flickan Lotta "råkade i olycka" och var bara 17 år gammal när hon fick sonen Eduard den 5/3 1827. Eduard omhändertogs av morbrodern J. P. Gauffin och fick stanna hos honom till 1845, då han flyttade till Borås. Den unga modern Lotta försvann från Limmared någon gång mellan åren 1829 och 1834, för vilken tid husförhållningar saknas. Johan Peter och Gustaf blev välkända yrkesmän som fadern, gifte sig och blev upphov till nya generationer.

Glasblåsaren

Johan Peter Gauffin

f 1/1 1807 i S. Åsarp d 15/5 1866 i S. Åsarp

Hustru: Johanna Wessborg

f 20/10 1811 d 18/4 1877 i S. Åsarp

Barn:

Maria Elisabeth

f 2/10 1840 i S. Åsarp d 14/10 1846 i S. Åsarp

Carl Axel Teodor

f 18/5 1843 i S. Åsarp d 18/4 1850 i S. Åsarp

Hulda Eufemia

f 16/9 1845 i S. Åsarp d 17/5 1875 i S. Åsarp

Johan Fredrik

f 8/4 1848 i S. Åsarp

Emma Sofia

f 4/7 1850 i S. Åsarp

Maria Evelina

f 8/12 1852 i S. Åsarp

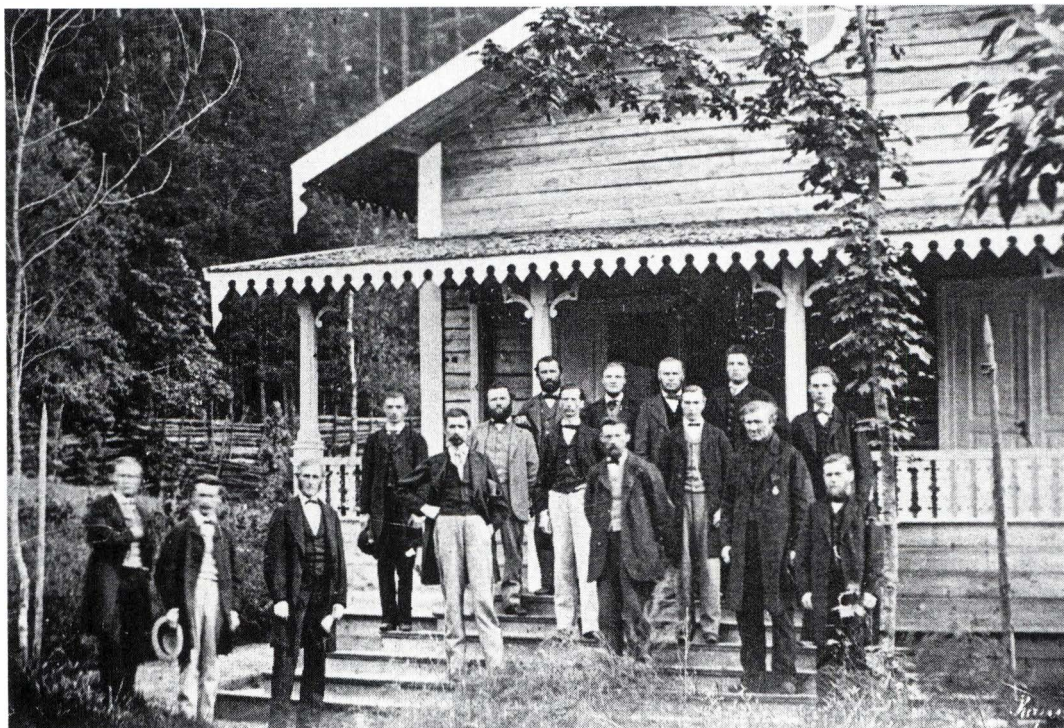
Johan Peter Gauffin var också gårdsägare under en period. Omkring 1840 köpte han Bystad Mellomgården (1/4 mantal) av änkan Maria Catharina Göbel men sålde den igen 1860.

Om döttrarna finns följande att berätta. Emma gifte sig med glasmålaren Liander 1869. Maria blev gift med Johan Robert Fahlman som var bokhållare i Limmared och därefter förvaltare i Strömsfors till 1883.

Sonen Johan Fredrik flyttade till Finland 1881, närmare bestämt till Iittala glasbruk som anlades just det året. Han deltog i arbetet från allra första dagen, tillsammans med flera andra glasblåsare från Limmared. Detta framgår av en broschyr från Iittalas 100-årsjubileum. Han kom tillbaka till Sverige 1885, till Fjåls glasbruk i Hässjö sn, Västernorrlands län. Detta glasbruk blev han själv ägare till (uppgifterna från Ivar Thonander, Mariestad).

Glasritaren Gustaf Gauffin	f 4/4 1812 i S. Åsarp	d 12/6 1870 i S. Åsarp
Hustru: Johanna Maria Svensdotter	f 30/9 1828 i Mossebo	d 12/4 1883 i S. Åsarp
Barn:		
Claes Axel Teodor	f 25/5 1851 i S. Åsarp	d 19/6 1854 i S. Åsarp
Wilhelmina Laurette	f 13/11 1853 i S. Åsarp	
Axel Emil	f 13/10 1855 i S. Åsarp	
Alfrida Sofia	f 5/6 1858 i S. Åsarp	d 7/9 1909 i S. Åsarp
Peter Gustaf Adolf	f 13/1 1861 i S. Åsarp	d 18/4 1884 i S. Åsarp
Carl Henning	f 24/2 1863 i S. Åsarp	
Claes Robert	f 25/7 1867 i S. Åsarp	d 1/7 1869 i S. Åsarp
Elin Elisabeth	f 8/8 1870 i S. Åsarp	d 31/3 1871 i S. Åsarp

Statussymbolen framför andra var för glasblåsaren i Limmared en liten gård – och då helst i Bystad i Tranemo sn. Man köpte och man sålde av varandra, kanske för

Anställda vid Limmareds glasbruk 1870-talet. Från vänster: Bokhållaren Hjalmar Wettervik, bokhållaren Severin Sjöstrand, brukspatron Fredrik Brusewitz, **glasblåsaren Janne Gauffin**, **glasblåsaren Victor Schmidt**, glasblåsaren Alexander Heintze, **hyttmästare Svante Schmidt**, glasblåsaren Per Olof Sandin, glassliparen Olof Nilsson (slätrakad), glasblåsaren Johan August Ekström (framför Nilsson), maskinisten P. A. Lindqvist, glasblåsaren Herman Modin, glasblåsaren Carl Dalman, smältaren Johannes, glasblåsaren Johannes Modin, formmakaren Abraham Nilsson.

Byggnaden bakom herrarna är den s k Expositionssalen, där man förvarade finare glas.

att alla var släkt med alla. Gustaf Gauffin blev ägare till Bystad Nedergården (3/16 mantal) någon gång mellan 1846 och 1850, men sålde den till Svante Schmidt ett tiotal år senare.

Av barnen var Wilhelmina först med att ge sig av hemifrån. Det skedde 1881, men det går inte att utläsa vart hon tog vägen. Brodern, glasblåsaren Carl Henning Gauffin emigrerade till Amerika 1884. Av syskonen återstår sedan bara en bror som det finns anledning att komma ihåg:

Glasblåsaren

Axel Emil Gauffin

f 13/10 1855 i S. Åsarp

Hustru: Emma Christina Magnidotter

f 11/11 1853 i Svenljunga

Axel Emil arbetade som mycket ung, 1873 - 1876, på Strömsfors glasbruk. Han blev den siste yrkesmannen av släkten Gauffin på Limmareds glasbruk, där hans förfäder varit såväl slipare som ritare och glasblåsare. Tillsammans med hustrun flyttade han mot slutet av 1884 till Ulricehamn, där han blev affärsman och tydligen en framgångsrik sådan. Han kunde nämligen 1899 köpa den fastighet som än idag kallas Gauffinska gården. Där hade han glas-, porslins- och lampaffär och hustrun Emma hade en mycket anlitad syateljé (UT 25/4 1968).

SLÄKTEN SCHMIDT

Medlemmar ur denna släkt dominerade stort på Limmareds glasbruk under större delen av 1800-talet, liksom tidigare generationer gjort på en rad andra svenska glasbruk.

Då det säkert finns ättlingar som funderar över sitt ursprung, vill jag gärna berätta något om anfadern till "vår" Schmidt-gren. Motstridiga uppgifter om hur många gånger denne var gift och vad fruarna hette har publicerats tidigare. För en utomstående kan ett problem av detta slag tyckas ovidkommande, men för den som forskar i sin egen släkt är det viktigt.

Att Johan Georg Schmidt, f. ca 1718, kom från Tyskland är oomtvistat. Vi finner honom allra först på Ettarps glasbruk (Enslöv). Han tituleras glasarbetare, medan Gottfrid Schmidt på samma glasbruk (troligtvis brodern) får heta glasmästare. Johan Georg och hans hustru Anna Fortula Greiffen får 1744 dottern Anna Catharina. Nästa barn föds på Kosta (Ekeberga) 1746 och döps till Anna Magdalena. Detta barns mor uppges heta Anna Kortel. Hon dör i barnsäng och den lilla dottern avlider också efter ett halvår. Jag anser det uppenbart att Anna Kortel är identisk med Anna Fortula Greiffen. Prästen måste ha missuppfattat det svåra namnet, och han har också haft stora problem med stavningen av andra utländska

glasarbetares namn. Detta bidrar till att göra släktforskningen nog så besvärlig, men Ekebergas ministeriallängder har ändå varit till stor nytta när det gäller glasarbetare som kommit till Limmared från Kosta.

Att Johan Georg Schmidt mycket snart gifte om sig med Magdalena Börjesdotter Berg och fick många barn med henne kan vi i detta sammanhang lämna därhän, men det kanske bör nämnas att den orolige Johan Georg även hinner med att arbeta vid Skånska glas bruket. Vid ett dop där noteras att "hustrun Magdalena Schmidt hölt barnet".

Så kommer vi då äntligen till det barn som kanske vållat släktforskarna mest huvudbry, nämligen sonen Niclas, som 1776 helt oväntat dyker upp i husförhörslängden för Lofta (Casimirborgs glasbruk), dit familjen flyttat 1764. Niclas uppges vara född 1742 i Tyskland och det är detta som gör frågan om vem som var hans mor så komplicerad. Utan tillgång till dopboken går det inte att fastställa detta, men jag förutsätter att Niclas mor var samma Anna Fortula Greiffen som var mor till Johan Georgs nästa barn som föddes bara två år senare.

Niclas Schmidt var gift med Anna Maria Elglund, f 1/12 1742. Paret fick fem barn, bland dem sonen Anders Gottfrid, f 26/9 1777. När Gottfrid var fem år

Glasblåsaren Svante Schmidt.

gammal flyttade han med sina föräldrar, syskon och farföräldrar till Cedersbergs glasbruk (Vist), där han naturligtvis i sinom tid började arbeta. 1794 flyttade han emellertid tillbaka till Casimirsborg, men därifrån försvann han spårlöst 1803. ”Om honom är fö ingenting känt”, skriver Bengt Westberg i sin monografi om Casimirsborg. Underligt nog kopplade Westberg inte ihop honom med Limmared, för det var dit han kom.

Första gången vi möter Anders Gottfrid Schmidt i kyrkoböckerna är när han 1804 gifter sig med änkan efter mästare Eric Torstensson. De bildar familj enligt följande:

Glasblåsaren

Anders Gottfrid Schmidt	f 26/9 1777 i Lofta (Cedersbergs glasbruk)	d 16/8 1830 i S. Åsarp
Hustru: Britta Stina Skata	f 15/11 1761 i S. Åsarp	d 1/9 1835 i S. Åsarp
Hennes dotter i 1:a äkt:		
Britta Appolonia Ericsson	f 31/12 1792 i S. Åsarp	
Gemensamma barn:		
Anna Sophia	f 5/6 1806 i S. Åsarp	
Maria Lovisa	f 10/9 1807 i S. Åsarp	
hennes dotter:		
Anna Emerentia	f 24/1 1834 i S. Åsarp	
Johan Georg	f 3/12 1809 i S. Åsarp	

Appolonia flyttar hemifrån någon gång mellan 1815 och 1820. Om flickorna Anna Sophia och Maria Lovisa noterar prästen att de ”kan hela Catechesen utantill”. Som vuxna flyttar de fram och tillbaka till Borås i flera omgångar, Maria Lovisa stannar där definitivt 1839. Sonen i huset blir kvar i Limmared, fortsätter glasblåsartraditionen och bildar familj.

Glasblåsaren

Johan Georg Schmidt	f 3/12 1809 i S. Åsarp	d 27/6 1839 i S. Åsarp
Hustru: Christina Klinghjert	f 9/12 1805 i Ulricehamn	d 8/4 1848 i S. Åsarp
Barn:		
Johan Christoffer Gottfrid	f 17/1 1834 i S. Åsarp	
Carl Fredrik August	f 17/1 1836 i S. Åsarp	
Alexander Frans Oscar	f 10/9 1838 i S. Åsarp	

Efter Johan Georg Schmidts död gifter änkan Christina om sig med bruksdrängen Johannes Svensson. De får sonen Svante Johansson den 29/11 1844. Sonen Johan Christoffer Gottfrid flyttar till Ulricehamn 1851, Carl Fredrik August till Svenljunga 1854 och Alexander Frans Oscar flyttar också dit två år senare. Vid den

tiden gifter deras styvfar om sig och flyttar med sonen Svante till Nittorp.

Det fanns ännu en Johan Georg Schmidt. Han kom från Cedersbergs glasbruk där hans många släktingar spelat en betydande roll, och där han var född som son till Carl Göran Schmidt och hans hustru Anna Lovisa Falk. Om man dessutom tillägger att Carl Göran var son till ovan speciellt omnämnde Niclas Schmidt går det lätt att räkna ut att de båda Johan Georg var kusiner.

Glasblåsaren

Johan Georg Schmidt f 28/12 1797 i Vist d 25/7 1852 i S. Åsarp

Hustru i 1:a giftet: Maria Britta Olman f ca 1794 d 27/6 1834 i S. Åsarp

Barn:

Mathilda Augusta f 14/3 1824 i Vist

Carl Ludvig f 31/5 1826 i Vist

Svante Johan Bernhard f 7/2 1829 i Vist

Hustru i 2:a giftet

Johanna Maria Gauffin f 16/5 1805 i S. Åsarp d 12/12 1883 i S. Åsarp

Barn:

Adolph Fredrik f 27/8 1835 i S. Åsarp

Victor Leander f 22/3 1838 i S. Åsarp

Claes Robert f 19/11 1839 i S. Åsarp

Anna Elisabeth f 10/11 1842 i S. Åsarp

Maria Josefina Lovisa f 15/8 1847 i S. Åsarp

Denne Johan Georg Schmidt avancerade så småningom till hyttmästare. Han tycks ha blivit en relativt välbärgad man. Under några år omkring 1845 ägde han gården Hympan (3/8 mantal) i Länghem.

Äldsta dottern Mathilda Augusta lämnar hemmet 1848 för att gifta sig med glasblåsaren Claes Lamberg.

Carl Ludvig flyttar till Eda glasbruk 1851. Han återvänder 1884 med hustrun Fredrika Sofia Levin och de får sonen Samuel Fredrik 1856. Den lilla familjen flyttar 1858 till Hadelands glasbruk i Norge.

Adolf Fredrik, som nog mest arbetade på limmaredsägda Bollsjö glasbruk i Mossebo, gifter sig med Anna Maria Andersdotter. De får 1863 sonen David Fredrik. Fem månader därefter dör Adolf. Änkan gifter om sig tre år senare, flyttar till Brobacken och får ytterligare fem barn. Hela familjen inklusive David Fredrik Schmidt emigrerar till Amerika 1887.

De två nästan jämnåriga bröderna Victor och Robert är strukna i den husförhörslängd som omfattar åren 1850 - 1860, men det finns ingen anteckning om vart de flyttat. Robert kommer i varje fall tillbaka från Eda 1855, men det är ovisst om eller hur länge han stannar hemma. 1871 kommer han från Sandö

glasbruk i Nora, 1872 flyttar han till limmaredsägda Strömsfors glasbruk i Örsås. Efter tre år bär det av till Kungälv's glasbruk. Att han därefter, liksom brodern Victor, kom att arbeta på Fåglaviks glasbruk i Hudene är välkänt. Den senare hade dock hunnit bilda familj i Limmared.

Glasblåsaren

Victor Leander Schmidt f 22/2 1838 i S. Åsarp

Hustru: Johanna Charlotta Hallqvist f 11/12 1839 i Borås

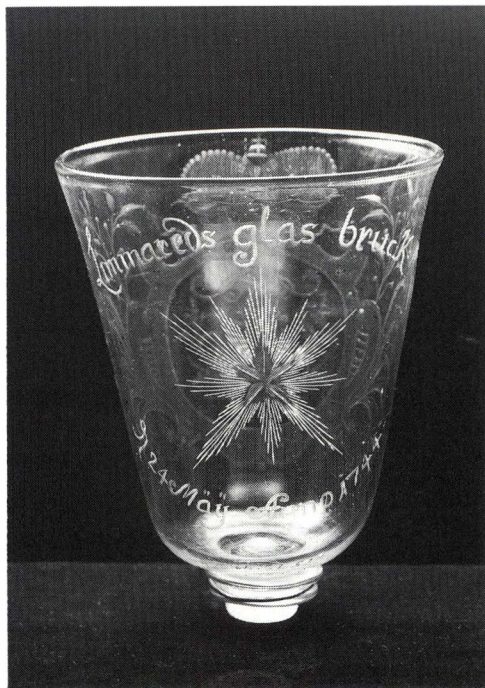
Barn:

Gottfried Nikolaus f 3/7 1865 i S. Åsarp

Agnes Mathilda f 31/5 1867 i S. Åsarp

Maria Victorina f 28/1 1870 i S. Åsarp

Familjen flyttar från Limmared 1871, men det går inte att uttyda vart. Det är omvittnat att Victor blev en mycket uppskattad yrkesman på Fåglaviks glasbruk, där han var med från början. Med detta lämnar vi tills vidare de två något oroliga parhästarna Victor och Robert för att se vad som händer med syskonen.

Fragment av pokal från Limmareds glasbruk. På ena sidan kronprins Adolf Fredriks monogram under furstekrona, på andra sidan inskriptionen "Limmareds glas bruck d. 24 Maij Anno 1744". Nordiska museet, inv.nr 159.685. Foto i Nordiska museets arkiv.

Anna Elisabeth gifte sig 1862 med bokhållaren och civilingenjören Josua Hesekiel Kjellgren och flyttade med honom till Sundsvall. Han fick en ledande befattning på Sandö glasbruk innan han 1868 blev disponent på Reijmyre glasbruk, vilket han senare blev ensam ägare till.

Maria Josefina Lovisa flyttade till Kungälv 1875. Troligtvis befann sig brodern Robert där vid samma tid.

Så kommer det kanske mest kända Schmidt-namnet i Limmared. Alla känner till Svante, han som gjorde den vackra glaskronan i Mossebo kyrka. Det verkar som om Svante trots sin ringa ålder, bara 23 år, blivit hyttmästare direkt efter faderns död 1852. Han gifter sig i Mossebo 1856 med en flicka därifrån och då tituleras han hyttmästare. Det ligger nära till hands att tro att Svante var med om att starta Limmareds annexglasbruk Bollsjö i Mossebo. Detta kom till just 1856. Det unga paret bosatte sig dock genast i Limmared.

Hyttmästare Svante Schmidt	f 7/2 1829 i Vist	d 6/10 1879 i S. Åsarp
Hustru: Maria Wilhelmina Rydin	f 6/3 1833 i Mossebo	d 8/3 1878 i S. Åsarp
Barn:		
Albert Georg	f 2/6 1857 i S. Åsarp	d 26/4 1874 i S. Åsarp
Thure Nikolaus	f 26/2 1862 i S. Åsarp	d 6/3 1864 i S. Åsarp
Johan Thure	f 31/5 1864 i S. Åsarp	d 4/6 1865 i S. Åsarp
Carl Ifvar	f 17/10 1865 i S. Åsarp	d 25/5 1866 i S. Åsarp
Göran Fredrik	f 24/5 1867 i S. Åsarp	
Anna Maria	f 10/12 1868 i S. Åsarp	d 14/9 1869 i S. Åsarp
Arfvid Magnus	f 24/2 1872 i S. Åsarp	
Nils Otto	f 27/8 1874 i S. Åsarp	

Bakom ovanstående kalla siffror döljer sig ett familjeöde som kanske inte var så ovanligt vid denna tid. Av Svante Schmidts nio barn dör fyra i späda ålder. Albert Georg, studerande, blir 1874 offer för "lungsoten", knappt 17 år gammal. Svantes hustru Maria Wilhelmina avlider av samma sjukdom 1878. Året därpå får Svante lunginflammation och dör. Kvar av den stora familjen är då fyra små pojkar i åldrarna 5, 7, 9 och 12 år. Deras öde går att utläsa ur husförhörslängden: Arvid Magnus flyttar till Villstad samma år som fadern dött och Gunnar Ivar Napoleon till Dalstorp 1880. De två andra blir inhysta hos Peter Gustaf Adolf Gauffin, glasblåsare och ungar. Han har sin mor, änkan Maria Svendsdotter boende hos sig samt en syster som är "på socknen" trots att hon är ung. Änkan dör 1883 av tbc. På hösten samma år flyttar de båda pojkarna, Göran Fredrik till Svenljunga och Nils Otto till Tranemo. Fem månader senare dör den snälle Peter Gauffin som tagit hand om de två Schmidt-pojkarna trots att de inte var släkt. Han blev bara 23 år gammal och kanske är det onödigt att tillägga att dödsorsaken var "lungsot".

Svante Schmidt var inte barskrapad. I Tranemo husförhörslängd 1856 - 1860 står han som ägare till Bystad Nedergården (3/16 mantal) i Tranemo socken. Han var kyrkligt och kommunalt starkt engagerad. Vi möter honom första gången på sockenstämman 1856 – han är då 27 år gammal – där han påpekar det olämpliga i att en blind piga kringforslas mellan gårdarna. Han föreslår att någon enskild person tar sig an henne och så blir också stämmans beslut.

Efter familjen Schmidts uttraderande ur kyrkoarkivalierna tror man kanske att det inte finns någon Schmidt kvar i Limmared, men det gör det faktiskt. Det är en flicka som nog kan vara intressant för släktforskande svenskamerikaner. Hon är ett s k oäkta barn som kallas Alfhild Schmidt, f 3/10 1874 i Örsås, där Strömsfors glasbruk var beläget och där Robert Schmidt arbetade vid samma tid. Alfhild emigrerade till Amerika 1893. Det intressanta är att dit hade Robert också emigrerat tre år tidigare, något som vi strax skall återkomma till.

Robert och hans bror Victor hade ju som tidigare nämnts flyttat från Limmared i början av 1870-talet för att arbeta vid andra glasbruk, främst då vid Fåglavik. Efter drygt tio år återvänder de till hembygden. De är dock inte skrivna i S. Åsarps församling utan i Nittorp. Limmareds glasbruk köpte Nittorps glasbruk 1883, och redan året därpå finns Robert på plats där, säkerligen handplockad av patron Bruswitz. Efter ytterligare ett år anländer Victor, troligen liksom Robert från Kungälv's glasbruk. Victors familjeförhållanden har ändrats något sedan han lämnade Limmared. De två äldsta barnen har flyttat hemifrån, men två nya har fötts i Fåglavik.

Förvaltaren

Victor Leander Schmidt

f 22/2 1838 i S. Åsarp

Hustru: Johanna Charlotta Hallqvist

f 11/12 1839 i Borås

Barn:

Maria Victorina

f 28/1 1870 i S. Åsarp

Ida Charlotta

f 11/3 1875 i Hudene (Fåglaviks glasbruk)

Adolfina Elisabeth Emilia

f 26/8 1877 i Hudene

Familjen emigrerade till Amerika med attestdatum den 24 januari 1890. Samma år den 6 oktober följde Robert Schmidt efter och därmed blev det han som kom att sätta punkt för epoken Schmidt på Limmareds glasbruk.

Det har senare framkommit att av Victor Schmidts fem barn var det bara dottern Agnes Mathilda som stannade i Sverige. Hon hade starka skäl för att stanna: den 4 september 1890 gifte hon sig med vice häradshövdingen, senare hovrättsrådet i Svea hovrätt, Ernst Grefberg.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Stockholms stadsarkiv

Ulrika Eleonora Församlings kyrkoarkiv (Kungsholms glasbruk): Husförhörslängder AI:6 (1790 - 1794) och AI:7 (1795 - 1799).

Landsarkivet i Uppsala

Films kyrkoarkiv (Österby bruk):

Husförhörslängder AI:3 (1765 - 1783) och AI:6 (1786 - 1789).

Födelse- och dopböcker C:4 (1768 - 1841).

Landsarkivet i Vadstena

Ekeberga kyrkoarkiv (Kosta glasbruk):

Ministerialböcker C:1 (1689 - 1762).

Lofta kyrkoarkiv (Casimirsborgs glasbruk):

Husförhörslängder AI:1 (1768 - 1786).

Ministerialböcker C:3 (1745 - 1801).

Vists kyrkoarkiv (Cedersbergs glasbruk):

Husförhörslängder AI:1 - AI:5 (1792 - 1830).

Ministerialböcker C:4 (1761 - 1863).

Landsarkivet i Lund

Enslövs kyrkoarkiv (Ettarps glasbruk):

Födelse- och dopböcker C:2 (1741 - 1774).

Perstorps kyrkoarkiv (Skånska glasbruket):

Födelse- och dopböcker C:1 (1680 - 1767).

Landsarkivet i Göteborg

Borås Födelseboksregister 1642 - 1860.

Botilsäters kyrkoarkiv (Annebergs glasbruk):

Husförhörslängder AI:1 (1764 - 1773) och AI:2 (1774 - 1785).

Födelse- och dopböcker C:2 (1760 - 1788).

Bro kyrkoarkiv (Liljedals glasbruk I):

Husförhörslängder AI:5 (1769 - 1775) och AI:6 (1775 - 1780).

Ministerialböcker C:2 (1734 - 1783).

Hjo stadsförsamlings kyrkoarkiv:

Födelse- och dopböcker C:2 (1731 - 1781).

Hudene kyrkoarkiv (Fåglaviks glasbruk):

Husförhörslängder AI:9 (1872 - 1882) och AI:10 (1883 - 1895).

SCB:s utdrag ur födelseböcker 1860 - 1897.

Långhems kyrkoarkiv:

Husförhörslängder AI:9 (1845 - 1851).

Födelse- och dopböcker C:3 (1756 - 1814).

Bilagor till flyttningslängder HII:1 (1732 - 1818).

Mossebo kyrkoarkiv (Bollsjö glasbruk):

Födelse- och dopböcker C:3 (1827 - 1860).

Nittorps kyrkoarkiv (Nittorps glasbruk):

Husförhörslängder AI:12 (1874 - 1890) och AI:13 (1891 - 1903).

Svenljunga kyrkoarkiv:

Födelse- och dopböcker C:6 (1836 - 1861).

Södra Åsarps kyrkoarkiv (Limmareds glasbruk):

Husförhörslängder AI:1 (1807 - 1820), AI:2 (1819 - 1828) och AI:3 (med början 1835) - AI:8 (med slut 1896).

Ministerialböcker C:1 (1720 - 1792, men med lucka 1763 - 1769) och C:2 (1793 - 1860).

SCB:s utdrag ur ministerialböckerna 1860 - 1920.

Kyrkoräkenskaper C:1 (1723 - 1792) och LI:1 (1793 - 1842).

Kinds häradsrätt. Bouppteckningar:

FI:10 Nr 1779:57-60 Glasblåsaren Adam Göbels änka, men namnet (Margareta Martinin) är inte nämnt i bouppteckningen.

FII:18 Nr 1803:967 Hyttmästaren Johan Georg Göbel.

FII:26 Nr 1818:151 Hyttmästaren Carl Fredrik Göbel.

FII:27 Nr 1822:1009 Carl Gauffins änka (Agneta Elisabeth Göbel).

FII:32 Nr 1830:617 Glasblåsaren Anders Gottfrid Schmidt.

FII:34 Nr 1834:1079 Maria Britta Olman (g m hyttmästaren Johan Georg Schmidt, f 1797).

FII:38 Nr 1839:847 Glasblåsaren Johan Georg Schmidt (f 1809).

FIIa:50 Nr 1852:805 Hyttmästaren Johan Georg Schmidt (f 1797)

Södra Åsarps sockenstämmoprotokoll KI:1 (1770 - 1862).

Älvsborgs läns landskontor:

Mantalslängd 1770, Södra Åsarp, Skårtebo.

Limmareds glasbruks arkiv 1782 - 1850 ca.

Tranemo kyrkoarkiv:

Husförhörslängder AI:2 (1803 - 1808), AI:3 (1819 - 1820) och AI:4 - AI:14 (1821 - 1860).

Älvsborgs läns landskontor:

Mantalslängder 1744 - 1805, Tranemo. Glasbruket är redovisat under Limmareds säteri, beläget i Tranemo socken.

Ulricehamns kyrkoarkiv:

Födelse- och dopböcker C:3 (1768 - 1823).

Örsås kyrkoarkiv (Strömsfors glasbruk):

Husförhörslängder AI:13 (1861 - 1872) och AI:14 (1873 - 1880).

Göta hovrätts arkiv i Jönköping:

Brottmålsutslag nr 105, 1833, betr. snickaren Carl Fredrik Göbel.

Litteraturförteckning

Anderbjörk, Jan Erik. Kosta glasbruk 1742 - 1942. Stockholm 1942.

Baekström, Arvid. Göteborgs glasbruk 1761 - 1808 och glashandel i Göteborg före 1820. Göteborg 1962.

Fogelberg, Torbjörn. Ettarps glasbruk 1736 - 1756. Halmstad 1983.

Fogelberg, Torbjörn & Nisbeth, Åke. Liljedals glasbruk II. Småskrifter utgivna av Värmlands museum 14. Ystad 1979.

Från Borås och de sju häraderna 1968 (årg. 23).
Kilbom, Karl. Vallonerna. Stockholm 1958.
Limmared 1740-1940. Ulricehamn 1940.
Löfberg, Aimo. Suomen lasinpuhaltajat 1748 - 1860. Finlands glasmuseum Riihimäki 1981.
Nisbeth, Åke. Carlsdal, Anneberg, Liljedal i Bro. Värmländska glasbruk I. Småskrifter utgivna av
Värmlands museum 4. Karlstad 1963.
Nordström, Olof. Svensk glasindustri 1550 - 1960, lokaliserings- och arbetskraftsproblem. Lund
1962.
Seitz, Heribert. Cedersbergs glasbruk och dess tillverkningar 1781 - 1832. Linköping 1934.
Seitz, Heribert. Glaset förr och nu. Stockholm 1933.
Seitz, Heribert. Äldre svenska glas med graverad dekor. Stockholm 1936.
Sundberg, J. Skånska glasbruket, en storindustri i Skåne under förra hälften av 1700-talet.
Hässleholm 1940.
Westberg, Bengt. Casimirsborgs glasbruk 1757 - 1811, en industri i Tjust för 175 år sedan.
Västervik 1961.

Magnus Pettersson i Ambjörnarp - ett livsöde

Sten Strömqvist

I Ambjörnarp har hembygdsföreningen fått en lokal i församlingshemmet Fridhem. Utanför lokalen står en minnessten med inskriptionen ”MP 1834 – 1862 – 1894 – 1915”. Stenen är rest till minne av Magnus Pettersson, som föddes i Ambjörnarp 1834, och som under sitt drygt 80-åriga liv hann uträtta mycket för sin hembygd.

Magnus Petterssons farfar kom från Lalabo i Ambjörnarp, morfadern hade sitt hem i Mo i Sjötofta sn. Båda var födda vid mitten av 1700-talet. Farfadern var smörresande och sålde smör i Göteborg. Eftersom affärerna gick bra blev han ägare till ett hemman i Sjötofta.

Nästa generation fortsatte knalleyrket, och Magnus Petterssons far gjorde resor till Skåne men han fortsatte också att göra smörresor till Göteborg. Så småningom kunde han lägga ytterligare ett hemman till sina ägor. Men tiderna ändrade sig. Förluster på handelsdrängar i kombination med ett för dyrbart levnadssätt gjorde att familjen blev utblottad och tvungen att flytta. Detta skedde år 1839, då Magnus var fem år gammal. Det nya hemmet blev ett litet torp som hette Stampen. Torpet kunde föda en ko och i bästa fall ett par får. Namnet Stampen kom från en vadmalpress som sedermera utökades med färgpanna och vridpress. Vid denna stamp fick Magnus hjälpa till med att göra lysestickor då han var sex år, och där kunde han få höra de äldres berättelser.

Modern betydde mycket för den unge pojken. Det var hon som lärde honom läsa och räkna. Barndomen var fattig. På 1820 - 1830-talen var det ofta missväxt. Modern berättade att det år 1826 inte kom en enda droppe regn från sådd till skörd, och att hon fick blanda syremjöl i brödet.

Magnus föddes som det åttonde av nio syskon. Av hans syskon dog tre mycket unga. Tidigt bestämde sig Magnus för att bli skollärare, men det var kostsamt att studera och några pengar fanns inte i hemmet. Men Magnus var en framåtsträvande yngling. Han skaffade sig lite inkomster genom att tillverka sigill. För detta fick han 8 skilling/st. Han anlidades också som tecknare av minnestavlor. Hela tiden hägrade läraryrket, och det kapital som behövdes för att studera i Lund var 1000 kr. För att få ihop denna summa började han arbeta som handelsdräng i Skåne. Ett besök på pastorexpeditionen i Tranemo gjordes för att få ett betyg. Prästen varnade för ett så dåligt yrke, men då Magnus talade om att syftet med handelsresorna var att bli lärare ändrade sig prästen. I sex år arbetade Magnus sedan inom knalleyrket, först som dräng och sedan som sin egen. Som egen gårdfarihandlare fick han skriva sig i Ulricehamn för att få handelspass. Under de sex åren blev det en och annan fotvandring hem till Sjötofta, ett företag som tog 5 - 6 dagar. Efter

sex år var studiekapitalet på 1000 kr räddat. Dessutom hade Magnus skaffat en boklåda, värd 60 kr.

Efter ett halvt år hemma gick Magnus till Halmstad, där han tog ångbåten ”Kattegatt” till Malmö. Resan kostade 3:50.

Det blev hårda studier hos rektor Elof Qviding, men efter läsning på all ledig tid kunde Magnus Pettersson erhålla ett godkänt betyg den 16 december 1861. Nu bar det av hemåt, samtidigt som lärartjänsten i Ambjörnarp ledigförklarats. Magnus sökte tjänsten och blev antagen. År 1862 – det andra årtalet på minnesstenen – började han sin lärargärning i Ambjörnarp. Vid ankomsten till sockenstugan en kall lördagskväll var välkomstkommittén – ett fattighjon som var änka efter en soldat – mycket upprörd över intrånget i stugan. Änkan bodde på första våningen i en liten lägenhet och ville ej bli störd eftersom hon i denna lägenhet serverade kaffegök åt kyrkbesökare och andra.

Magnus Pettersson kom upp på sin lilla kammare över skolsalen, och det var mycket kallt där. Efter att ha burit upp sina tillhörigheter var han tvungen att störa änkan och fråga om det fanns någon ved, så att han kunde göra upp eld i den dåliga spisen. Han blev visad till en vedbod bakom sockenstugan, men den var kullfallen och översnöad och någon ved fanns inte. Då var det inte lätt att hålla tillbaka tårarna.

Magnus Petterssons stuga Fridhem. 1890-talet.

På söndagen gick Magnus till kyrkan med en kungörelse om skolstart på efterföljande måndag. Det kom 75 barn i åldrarna 8 - 18 år till den lilla skolsalen, två elever var tjugo år gamla. Lilla Anna från Kohagen kunde dock inte komma eftersom hennes bror hade kängorna.

Efter sex veckor skulle Magnus över till Sjötofta och tjänstgöra där. Det blev inalles 200 barn som fick undervisning. Bostaden på andra våningen i Sjötofta skolhus var ännu sämre än den i Ambjörnarp. I detta rum bodde även två gamla änkor som var fattighjon. Första veckan föddes där ett oäkta gossebarn, och en gammal gubbe dog där som fattighjon efter att ha vistats där i två dagar.

Efter den första terminen på 22 veckor gick Magnus till skolkassören för att få ut den första lönen. Den uppgick till 50 kr från Ambjörnarp och 50 kr från Sjötofta. När sommarferierna var över blev det 18 veckors undervisning, och vid årets slut kunde läraren inkassera sin första årslön på totalt 294 kr.

Några år senare övergick tjänsten till undervisning endast i Ambjörnarp och så fortsatte det till 1894, det tredje årtalet på minnesstenen.

Under sin tid i Ambjörnarp var Magnus Pettersson en mycket aktiv person som tycktes hinna med allt. Han bevistade många skolmöten i Sverige och Norge, och han ordnade själv ett stort möte i Svenljunga. Han var stiftsombud för Göteborgs stift. Hans naturvetenskapliga intresse var stort, och det gjorde honom till husdoktor och ombud för läkaren i Svenljunga.

I det lilla hembygdsmuseet i Ambjörnarp finns en boksamling, som tillhört Magnus Pettersson, bevarad. Det är framför allt religiös litteratur, men också facklitteratur i olika ämnen, samt inbundna tidskrifter som "Allmogebudet", "Familj-Journalen" och "Svenska Weckobudet". I samlingen ingår även små häften med vers och en del manuskript, skrivna med blyerts av Magnus Pettersson. Hans mest kända verk är "Beskrifning öfer Kinds härad", utgiven i tre upplagor 1881, 1894 och 1900. 1912 utkom "Lifvets skola. Minnen och Anteckningar från flydda dagar". Alla facktidskrifter som kom band han in i bokform.

Om kritisk blick vittnar väl nedanstående citat :

"Klädedräkten är slaf under modet hos största delen af befolkningen. Fabrikstyger, kläden, korde-rojer, doffelm fl. slag, samt bomullstyger hafva undanträngt skinn och vadmal som för endast 30 à 40 år sedan allmänt beredd i hemmen och begagnades till kläder. Våra tiders kläder äro på långt när icke så starka och varaktiga som förra tiders, fastän de äro mycket dyrare.

Manskläder i förra tider – icke längre tillbaka än som förf. minnes och sett dem – bestodo af s.k. "hakatröjor", tämligen långa, af vadmal, och knäbyxor af skinn eller vadmal, hvilka åtsattes under knävecket med spännen af mässing eller silfver, samt strumpor och skor. Om vintern spändes stundom snösockar af vadmal om benen ned till skon öfver vristen. En kort axelkappa eller ock kapprock af grått vadmal utgjorde ytterkläder, synnerligen vid åk- eller ridturer.

Kvinnorna hade sina kjortlar af hemväfdt tjockt bastant tyg och tröjor af vadmal samt strumpor och skor. Endast små ullschalar begagnades, likaledes hemgjorda. Mörkblå kläden, (dukar), på hufvudet, men inga silkedukar. Burgnare fruntimmer, särdeles de äldre, hade en vadmalskolt till

ytterplagg.”

Dylika både mans- och fruntimmerskläder voro så varaktiga, att de kunde begagnas en hel mansålder, eller 30 à 40 år i bästa fall.

Till hvardags- eller arbetskläder begagnades allmänt kläder af sämskadt skinn för såväl man- som kvinnfolk.

(Ur: ”Beskrifvning öfer Kinds härad”)

Av Magnus Petterssons elever var det ej mindre än 600 som senare emigrerade till USA. Till dessa försökte han skicka Boken om Kind. Eftersom alla inte gick att nå, skrev han insändare i en tidning i USA som hette Svenska Tribunen, något som rönt stort intresse. Från USA fick Magnus Pettersson en gåva som glädde honom mycket, en järnekkäpp med guld Krycka

Magnus Pettersson gifte sig på Hallabo säteri med Carolina, men hustrun dog i barnsäng. Att sorgen var stor kan utläsas i en rad dikter. En syster till Carolina kom då till hjälp och så småningom uppstod tycke. För att få gifta sig med en svägerska fordrades på den tiden kungens samtycke. Magnus skrev till Stockholm och fick ett positivt svar på guldkantat papper med sigill, undertecknat av Carl XV, Stockholms Slott 8/7 1870. Som måg på säteriet blev han så småningom ägare till Hallabo, men han flyttade aldrig dit utan bodde i den lilla stugan Fridhem. Av dagböcker och kassaböcker framgår hur jordbruket på säteriet sköttes av en arrendator.

Måndagen den 14 oktober 1872 var skolan stängd. Skolläraren var kallad till Tranemo kyrka för att avlägga trohetseden till Oscar II som blivit konung.

År 1879 kunde Magnus Pettersson inviga en ny skola. Det var en stor dag för honom, och hans långa tal finns inbundet. Denna dag skänkte han en grundplåt till ett lånebibliotek.

I elva år arbetade Magnus Pettersson med att försöka få en bättre väg mellan Ambjörnarp och Svenljunga. Magnus Pettersson var mycket intresserad av goda kommunikationer, vägar och järnvägar. Han hävdade att det var av stor vikt att det vid missväxt skulle gå att transportera livsmedel till de orter som var värst drabbade. 1885 - 1896 bearbetade han myndigheterna i Stockholm med många skrivelser. Det gav resultat och en första utbetalning på 6000 kr till vägarbetet kom per post till Svenljunga. Att ha denna stora summa hemma gjorde Magnus Pettersson sömnlös, han var orolig för eld och tjuvar. På morgonen gick han till patron på Strömsfors bruk och fick låna hans inmurade kista att förvara pengarna i. Sedan hämtade han pengar där för utbetalningar allt eftersom arbetet fortskred. Då vägen var avsynad och klar 1896 fick Magnus Pettersson ett arvode på 200 kr, vilket han använde till att köpa en orgel åt skolbarnen.

Magnus Pettersson arbetade också som postombud för Svenljunga. I februari 1880 fick han ett eget postkontor med stämpeln Ambjörnarp.

Magnus Pettersson.

Andra uppdrag var ordförandeskapet på sockenstämmorna och medlemskap i hushållningssällskapet. När halva hemmanet Stommen skulle säljas drev Magnus Pettersson igenom att socknen skulle köpa det för att säkerställa jord för kyrkan, skolan och för en fattigåker. Om köpet gick med förlust skulle Magnus Pettersson själv få svara för det. När fem år hade gått kom en köpare till hela hemmanet, och då kunde sockenstämman inte säga nej utan sålde med lite förtjänst. Efter det mötet var Pettersson sorgfälld när han vandrade upp till sin lilla stuga. I hastigheten hade sockenstämman glömt att frånta marken för skolan, så i åtta år fick skolan arrendera mark. De fattiga fick ingen åker.

Under en sommarferie gick Pettersson på slöjdkurs för att kunna ge pojkarna slöjdundervisning. Han var glad över att kunna lägga fram förslaget om slöjdundervisning på sockenstämman, men stämman var ej på samma linje och det blev avslag. Detta resulterade i att Pettersson själv fick bekosta material och verktyg och sedan lova att under tolv år bedriva slöjdundervisningen under förutsättning att sockenkassan ej skulle behöva bidra med ett öre. Ett avtal skrevs och undertecknades av Magnus Pettersson och två åbor.

Det fjärde årtalet på stenen, 1915, är det år då Magnus Pettersson avled. En lärare och idealist hade gått ur tiden, men mycket av hans arbete och tankar lever kvar i hans skrifter och i vad han åstadkom i sin hembygd.

Företag i Kind - våra sponsorer

Borås Sparbank

Den 5 november 1994 hade Borås Sparbank varit Borås och Sjuhäradsbygdens egen bank i 163 år. Det är en lång tid. Många slantar har under åren runnit in i Sparbanken, många stora belopp också – särskilt under det senaste decenniet. Många, många personer i alla åldrar har under årens lopp genom ett idogt sparande kunnat uppnå ställda sparmål – skiftande till belopp och skiftande till sin karaktär i tid och rum.

Det egna hemmet, det egna huset har för många varit en fascinerande dröm, som kunnat förverkligas med ett sparat grundkapital och fördelaktiga lån i Sparbanken. Näringslivet har under de senaste 20 åren i allt högre grad tagit Sparbankens tjänster i anspråk.

Borås Sparbank har under så gott som alla de 163 åren haft en solid ställning, som betytt att Sparbanken inom ramen för skiftande lagbestämmelser ofta kunnat disponera en del av överskottet till allmännyttiga och välgörande ändamål.

- Det började redan 1874 med att 100 i Borås födda barn 1873 fick 10 kronor vardera.
- 1896 donerade Sparbanken Stadsparken till Borås.
- 1911 - 1921 anslogs över 500.000 kronor till tuberkulosfonden.
- 1975 överlämnades till Kulturhuset i Borås 617.000 kronor, som efter anslag 1936 - 1941 förräntats i en särskild fond för uppförande av teater- och konserthus.
- 1991 överlämnades två miljoner kronor till Borås Sparbanks Stiftelse för forskning vid Borås och Skene lasarett.

Många små anslag har under årens lopp betytt mycket – kanske överlevnad – för många föreningar och organisationer. Bland dessa finns t ex ”De sju häradernas kulturhistoriska förening”, som under åren 1904 - 1918 fått anslag med belopp mellan 200 och 500 kronor.

Borås Sparbank har i mer än 100 år varit en stordonator. De sponsrade beloppen har sammanlagt uppgått till cirka 20 miljoner kronor i dagens penningvärde.

Mjögäcks Sparbank – grundad 1904

Vid sammanträde i Mjögäcks komunalrum den 31 maj 1904 med tecknarna av bidrag till grundfonden beslöts att starta en bank. Kontoret skulle ligga i Överlida, ”såvida lokal därstädes erhålles utan ersättning”, och vara öppet den första och tredje lördagen i varje månad. Öppnandet skulle ske första lördagen i oktober 1904.

Det var i första hand riksdagsman C Eder Andersson i Knapasjö som var den drivande kraften. För att starta en sparbank vid den här tiden skulle stiftarna tillföra grundfonden minst 2.000 kr. Vid teckningstidens slut hade trettio personer tecknat 2.450 kr. Det första lånet som styrelsen beviljade var ett borgenslån på 50 kr. Efter tre månaders verksamhet (31/12 1904) hade 41 insättare tillsammans 3.267 kr inestående.

I januari 1908 flyttade banken verksamheten till Mjöbäck. Sedan 1950 finns kontor i Holsljunga, och sedan 1960-talet även i Älvsered. År 1979 öppnades ett kontor i Överlida, och sedan 1980 är huvudkontoret beläget där.

Mjöbäck Sparbank har under senare år varit mycket framgångsrik. År 1993 utnämndes den till "Sveriges bästa sparbank".

Ordförande för nuvarande styrelse är Arne Knutsson, Överlida, vice ordförande är Tore Lindgård, Holsljunga. Styrelsens målsättning är att driva Mjöbäck Sparbank som en fristående sparbank med låga omkostnader och kunnig personal, att ge bygdens invånare god service och låga priser på tjänster samt att ha bra räntor.

Styrelsen jubileumsåret 1954. Från vänster sittande: Gösta Carlsson, Birger Lorentzon, Hildor Andersson, Adolf Andersson, Karl H Bengtsson, Klas Eliasson, Wiktor Andersson, Arvid Johannesson och Carl M Magnusson

Personal jubileumsåret 1954. Stående: Banktjänsteman Rut Axelsson och bankchefen Georg Knapasjö.

Alcatel IKO Kabel

Det började med torvbrytning i mindre skala och utvecklades till ett högteknologiskt storföretag med tillverkning av hypermodern fiberoptik, telekablar och kraftkablar. Det handlar om Alcatel IKO Kabel – Kinds största företag.

I traktens stora mossar bröts under århundraden torv för husbehov, ända fram till 1800-talets slut, då brytning kom igång i större skala och Grimsås Torv AB startades. 1917 kom den då 23-årige Karl Olsson in i företaget och köpte så småningom ut de andra aktieägarna. Efter världskrigen var torvens dagar räknade, och 1947 bestämde sig Karl Olsson för kabeltillverkning. Det nya bolaget fick namnet Industriaktiebolaget Karl Olsson, senare förkortat IKO.

I Grimsås tillverkas kraftkablar för bland annat högspänning, kablar för telekommunikation och i en ny fabrik tillverkas kablar med hypermodern glasfiberoptik som har betydligt större kapacitet än de gamla metallkablar.

1993 stannade omsättningen på 824 miljoner kronor. 1992 var företaget tvunget att lägga ner verksamheten i Alstermo i Småland, där man tillverkade billedningar och sladdar för till exempel hushållsapparater. Nu är hela maskinparken flyttad från Alstermo till Grimsås.

Arbetare vid Grimsås Nya Torv AB.

Limmareds Glasbruk

Limmareds Glasbruk grundades redan 1740 av karolinen Gustaf Ruthensparre, och är det äldsta i Sverige i gång varande glasbruket.

Hög kvalitet har hela tiden kännetecknat glasbrukets produkter. Från 1700-talets vackra graverade pokaler och vinglas, 1800-talets enklare pressglas och sekelskiftets rikt slipade serviser till dagens burkar och flaskor.

Från 1930-talet valdes en inriktning på förpackningsglas. Maskinteknik infördes stegvis, och kontinuerlig drift startades på 1950-talet. Bruket tog då steget till en processindustri med långt driven automatisering.

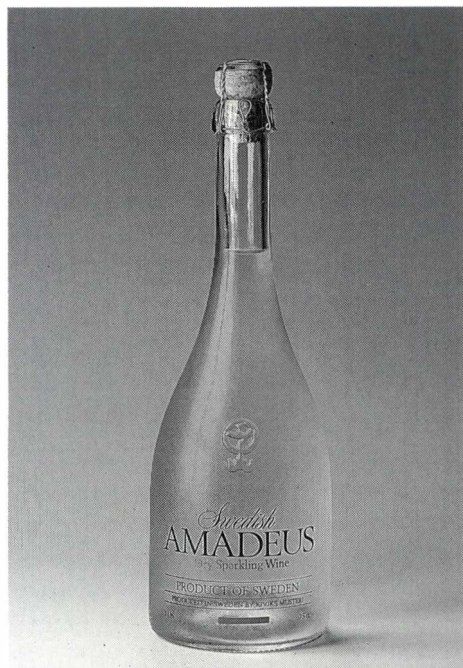
Bruket ingår i PLM-koncernen sedan 1960-talet.

En ständig utveckling bedrivs för att förbättra produkterna och därmed möta marknadens nya krav. Design och dekor har blivit ett allt viktigare inslag i kundernas profilering. En betydande kunskap och erfarenhet har därför byggts upp inom detta område som bedöms få en fortsatt intressant utveckling.

För att bättre kunna konkurrera med andra förpackningsmaterial utvecklas också lättare glasförpackningar. Dessutom ingår arbete med att ta fram ett starkare glas med hjälp av en ny beläggningsteknik.

*Vinglas av sk hessisk typ.
Limmared, 1700-talets mitt.
Smålands Museum, Växjö.
Foto Ingvar Lindh.*

*Amadeus, mousserande vin.
Flaskan är exempel på vackert
designade/dekorerade
förpackningsprodukter.
Foto Uno Sköld.*

Elmo-Calf AB

Elmo-Calf AB grundades i Svenljunga 1931. Till en början tillverkades läder till skoindustrin. När skoindustrin minskade i Sverige började man tillverka även andra lädertyper. Efter en omfattande om- och tillbyggnad koncentrerade man sig i slutet av 1970-talet på att tillverka högkvalitativt läder till möbelindustrin. Under 1980-talet blev också bilindustrin viktig köpare av företagets produkter.

I mitten av 1990-talet har företaget mer än 250 anställda i Svenljunga. Elmo-Calf AB är därmed den privata arbetsplats som har flest anställda i kommunen. Tillverkningen sker på skandinaviska nöthudar, i första hand kor och tjurar. Mer än 75 % av tillverkningen exporteras.

Verksamheten bedrivs numera inte enbart i Svenljunga. Förutom att försäljningsbolag finns i flera länder äger Elmo-Calf AB också ett garveri i USA som sysselsätter drygt 100 personer. Där tillverkas likartade produkter som i Svenljunga.

Samtliga anställda på Elmo-Calf AB, sommaren 1933.

Övre raden från vänster: Harry Pettersson, David Hansson, Alfred Svensson, Ander Pettersson, Helge Davidsson, Carl-Erik Svensson, Ernst Johansson, Anders Andersson, Henning Lundberg.

Mellanraden: Johan Gustavsson, Ernst Ljungberg, Olle Johansson, Carl Lundberg, Oskar Lundberg, Elis Hallberg, Nils Nilsson, John Larsson, Gustav Johansson, Olle (Nyskog) Johansson.

Nedre raden: Otto Persson, Tage Amour, Erik Andersson, Stig Ivarsson, Bror Andersson, Ejnar Johansson.

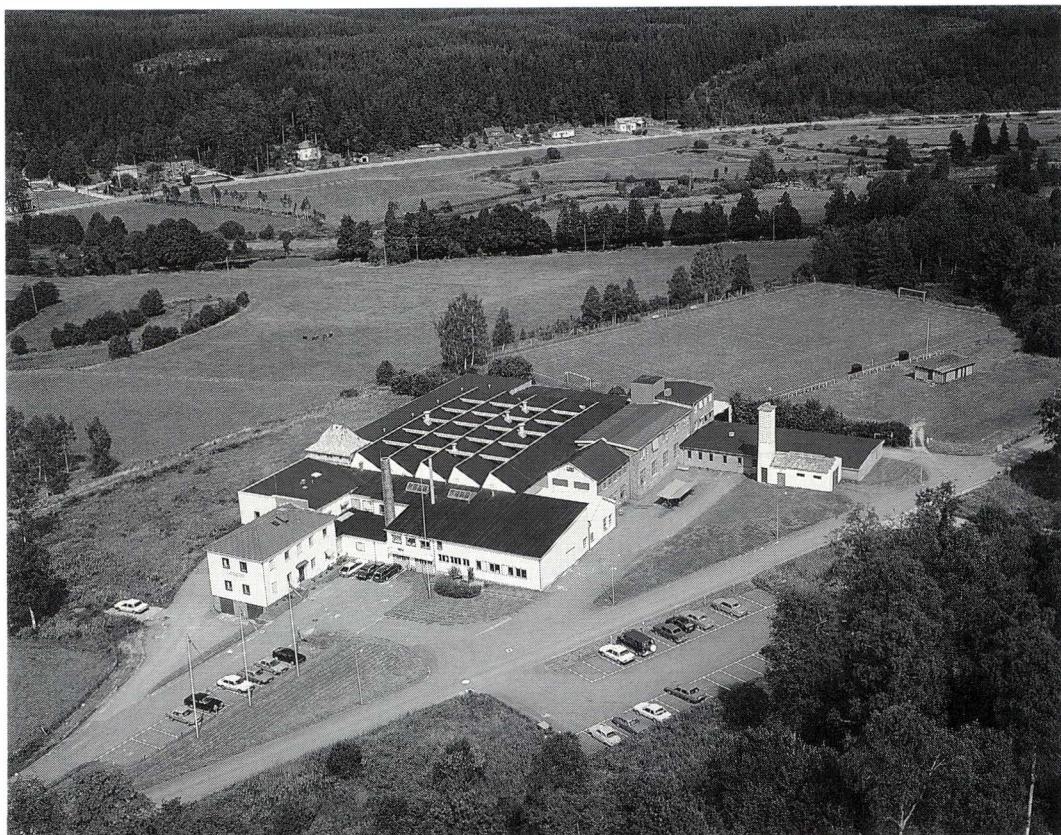
Väveriet Uddebo AB

Väveriet är ett av Sjuhäradsbygdens anrika textilföretag. Den industriella produktionen startades år 1895 och företaget kan alltså fira hundraårsjubileum 1995. Det var riksdagsman Peter Claesson, född i Kalv 1794, som tog initiativet till det stora familjeföretaget. Peter Claessons söner Carl och August följde den textila inriktningen.

1885 byggdes en ny fabrik som drevs med ångkraft, och nya maskiner införskaffades. I samband därmed kom August Claessons son Richard in i företagsledningen. Tio år senare lade Richard Claesson grunden för det företag som idag heter Väveriet i Uddebo. Nuvarande ägarna heter Rolf Bengtsson, Sven Palmé och Staffan Renström.

Från starten har jacquardvävtekniken varit företagets kännemärke. Bland annat producerades under en period en serie olika gobelänger. Produktionen består idag av möbeltyger med inriktning på mycket hög kvalitet i såväl design som material.

Företaget är privatägt och sysselsätter 30 anställda.

Väveriet Uddebo AB. Foto Scan-Foto, Stockholm.

Minnestavlor på Borås Museum

Britt Åstrand

I ett museums samlingar ingår många föremål som hänger samman med livets högtider. Där kan finnas dopkarameller, sirligt formade av någon skicklig sockerbagare. Där förvaras fästmögåvor, vackert skurna i trä, brudens myrtenkrona och diademen med vaxpärlor. Från livets sista högtid, den dag då kroppen sänks ned i graven, finns de svarta kläderna, begravningskonfekten och pärlkransarna. Ett föremål som knutits till alla dessa högtider är minnestavlan.

Under 1800-talet uppstod seden att uppvakta med en målad tavla vid dop, bröllop och begravning, men också vid namnsdagar och födelsedagar. Man anlätade någon tecknings- och välskrivningskunnig person i bygden, och denne fick på så sätt en välkommen extrainkomst. Vanligen var det folkskolläraren eller klockaren som åtog sig dessa uppdrag. Tekniken var akvarell på papper, och den dekorativa målningen åtföljdes av versar och tänkespråk. Någon gång utfördes minnestavlan som pappersklipp.

Bröllopstavlornas utbredningsområde är framför allt mellersta och sydvästra Sverige. Begravnings- och födelsedagstavlor är koncentrerade till sydvästra delen av landet. Namnsdagstavlor hör främst till Mellansveriges östra del, men exempel finns också i Västergötland. Att förekomsten av minnestavlor är särskilt stor i Halland, västra Småland, Dalarna, Härjedalen och Hälsingland kan förklaras med att dessa områden har haft ett rikt bonadsmåleri och målade möbler.

Minnestavlorna på Borås Museum är daterade 1815 - 1897, med flertalet från åren 1848 - 1885. Två mindre grupper innehåller gratulationstavlor (dop, namnsdag) och bröllopstavlor, och den största gruppen består av minnestavlor efter en avliden, även kallade gravskrifter.

Gratulationstavlor är målade i glada färger och dekorerade med symbolerna för tro, hopp och kärlek – kors, ankare och hjärta – blommor, duvor, träd, draperier mm. På bröllopstavlorna kan det unga paret förtjänster beaktas, ex ”Bonde Sånen Hederlige och Velacktade Lars och Bonde Dåttren Dygd Ädla Jungfru Catrina”, och de tillönskas ”Sann sällhet”. Men hur skall man tolka texten ”Korset först och krona sedan”?

På namnsdagstavlor inleds ofta det skrivna partiet med en gratulation på t ex Augusta-dagen, och därefter kan följa en längre eller kortare dikt.

”Skön är den dag som fått bära ditt namn
Hjertligt vi alla den fira.
Gerna vi sluta dig ömt i vår famn
Av blommor en krans vi dig vira”

Till skillnad från gratulationstavlorna är färgen på begravningsstavlorna dovare, ofta helt svart. Vanliga motiv är kors, ankare, timglas, kapell med kista, altare, himlavalv och krona. Från Mårdaklev kommer följande uppteckning om bildernas symbolik:

”Till de bortgångnas minne plägade ´gravskrifter´ upprättas. Dessa hade formen av en tavla och utfördes ofta i silhuett med någon symbol av döden, t ex ett träd vars *stam* var bruten, om det gällde en familjefar, en *gren* om det var ett barn som åsyftades.”

Begravningsstavlorna är präglade av religiositet och har nästan alltid ett citat ur psalmboken eller någon annan religiös skrift.

”Ålderdomen redan sprider
kring min hjessa hvita hår.
Jag till min förvandling skrider,
Trött av skiften, tung af år”

Äldre uppteckningar om hur man använde minnestavlorna är mycket få. Från Sexdrega berättas att gravskriften skulle vara inramad och klar till begravningen och ha den dödes initialer, födelse- och dödsdag samt en psalmvers eller ett bibelspråk. Gravskriften förvarades sedan i hemmet, där den vanligen hängdes upp på en vägg. Från samma socken finns ytterligare en tradition beskriven:

”Inne i storstugan skulle en gravskrift sättas upp. Längst framme hängdes ett stort lakan och på detta en svart huvudduk på snedden. Mitt på huvudduken hängdes gravskriften. Den förfärdigades av en gammal gubbe, som var lite häändig. Storleken var omkring 50x50 cm.”

Efter 1880-talet försvinner seden med minnestavlor.

Av Borås Museums ca fyrtio minnestavlor är det bara två som är signerade. Den ena kommer från Torpa socken (Borås) och är målad av Ellika Andersdotter som ”då målade taflor och sålde till folk omkring år 1848”. Den andra är tillverkad av folkskolläraren Per Sjölander, Marbäck. Om denne mångsidige man, som levde mellan åren 1812 och 1883, berättar Henrik Johansson nedan.

Källor

Borås Museums arkiv.

Dialekt- ortnamns- och folkminnesarkivet: I.F.G.H. acc. 843 och 930.

Hagberg, Louise. Minneskransar och ”tavlor”. *RIG* 1928.

Hagberg, Louise. När döden gästar. Stockholm 1937.

Hamenius, Barbro. Minnestavlor. *Nordisk folkkonst*. Lund 1972.

Nilsson, Harald. Sydhalländska minnestavlor. *Kulturen* 1935.

Per Sjölander i Marbäck – en mångsysslare

Henrik Johansson

Åren i Småland

”År 1812 den 17 mars föddes, och den 18 i samma månad döptes hemmansbrukaren Per Perssons och hustrun Stina Andersdoters i Södra Slåthult gossebarn Peter”.

Detta är den första anteckningen om folkskollärare P. Sjölander i Marbäck, och den är hämtad ur Villstads församlings födelse- och dopbok, Småland. Vägen till Marbäck gick bland annat över Jönköping, där Sjölander var lärare i Slottsförsamlingen och bland eleverna även hade slottsvaktmästarens son, Viktor Rydberg.

Det var år 1833 som Peter Sjölander började sin tjänst i Jönköping och han stannade där till 1839. Innan han gav sig in på lärarbanan hade han varit skomakare. Man vill gissa att det var hans rika begåvning som gjorde att han övergick till ett intellektuellt yrke. Under de första Jönköpingsåren hade han sin syster Katrin som hushållerska, men hennes hjälp blev överflödigt när den unge läraren gifte sig med Maria Helena Palm från Rogberga församling utanför Huskvarna. Maria Helena var född 1815. Äldste sonen Gottfrid föddes 1838.

Tack vare Viktor Rydberg vet vi att Slottsförsamlingens skolhus var en å bastionen Adolphus romantiskt belägen stuga. Rydberg hade sitt barndomshem i ett hus på själva borggården.

De stora skolklasserna och den schematiska undervisningen förr i världen gjorde väl att eleverna ofta upplevdes som ett kollektiv av läraren. Men att Sjölander verkligen lagt märke till den blivande författaren bland sina disciplar, vet vi genom hans redan nämnda syster. Hon har berättat att läraren berömde piltens flit. Och själv hade hon iakttagit hur välartad han var. Att Viktor Rydberg tog väl tillvara dessa tidiga tillfällen att inhämta bildning och vetande är inte överraskande.

Efter de sex åren i Jönköping flyttade familjen Sjölander till Järstorp, en församling strax norr om denna stad. Här stannade man i elva år. En skugga kastades över hemmet när andre sonen Janne några år gammal drunknade i en brunn. Men åren i Järstorp gav också tre barn som fick en framtid. Det var Albertina född 1843, Augusta född 1846 samt Hulda född 1848.

Flyttning till Marbäck

Vad som kom den småländska lärarfamiljen att lossa bopålar och flytta till Marbäck vet vi inte. Kanske var det helt enkelt en förhoppning att få det bättre. Sjölanders fullmakt på tjänsten utskrevs i Gällstads prästgård den 23 januari 1850 av Reinhold Rabe, ”Contr. Pr. och Kyrkoh”.

Per Sjölander med maka. Målningar av Wilhelm Sjölander. Privat ägo.

I jämnt ett kvartssekel behöll Sjölander lärartjänsten i Marbäck. Bostad och lärosal fanns i den nu rivna gamla folkskolan. På Sjölanders tid såg byggnaden ut på annat sätt än då den revs. Den var mindre och verandan saknades. Eftersom barnen i skogsbygden hade så långt till skolan fick läraren tidvis möta dem på hemmaplan. Han har gjort anteckningar om läxförhör på olika gårdar. Enligt ett gammalt protokoll beviljades honom fri middagsspisning i de hem där eleverna samlades.

Barnaskaran i lärarfamiljen växte ytterligare efter ankomsten till Marbäck. De fyra nya var Emil född 1851, Adelina född 1854, Vilhelm född 1857 samt Selma född 1862. Av barnen gav några sig ut i världen, medan andra stannade hemma. Eftersom folkskollärare Törnblom, Sjölanders efterträdare, var ogift fick man bo kvar i folkskolan ännu ett tag sedan den gamle lämnat katederstolen. Men hans egenhändiga almanacksanteckningar låter oss veta att familjen måste bryta upp. Den 27 mars 1877 flyttade familjen från hemmet i skolhuset där den bott i 27 år. Det nya hemmet var Sandlidsgården. – ”Den 16 mars 1878 på aftonen flyttade jag med min omgivning till Högelid. G. v. m. m. d.” – Betydelsen av förkortningen står det oss fritt att tyda.

Högelid hette således den lägenhet uppe i backarna dit familjen flyttade. Namnet kom att ändras till Stenstorp, men nog tycker man att det förstnämnda varit bäst passande. I folkmun fick lägenheten ofta helt enkelt heta ”Sjölanders”. En historia berättar att någon frågat Sjölander varför han valt sin bostad så långt upp i skogen. – ”Ja, jag är rädd att det blir ett nunnekloster” skulle han då ha svarat. Faktum är att det kom att vara hem åt fyra ogifta systrar och en ogift broder.

Sångaren Sjölander

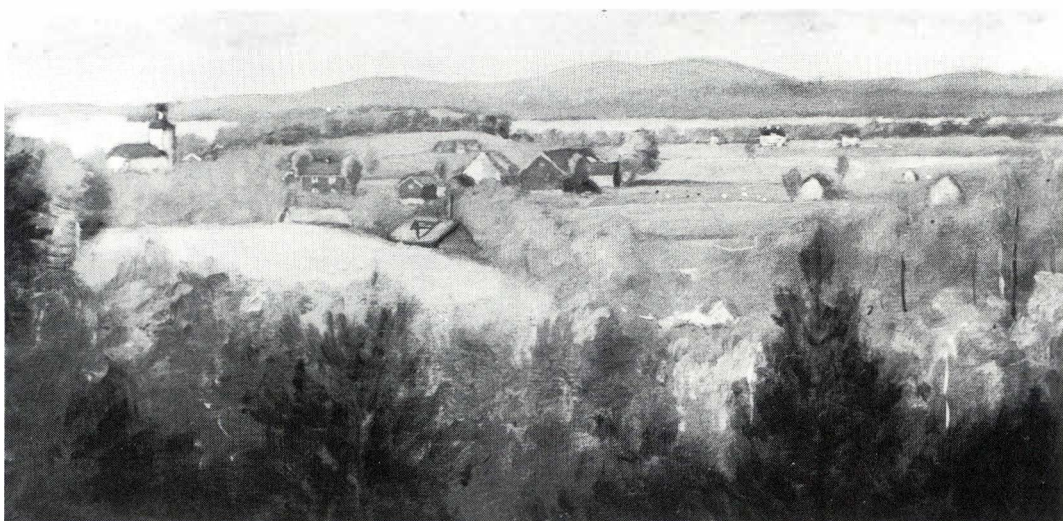
Folktraditionen har framför allt bevarat minnet av sångaren P. Sjölander. Han hade ett starkt bröst och en legendarisk sångröst. När han sjöng vid begravingar nere på kyrkogården kunde det vid lämplig vind höras ända uppåt skogsbygden. Enligt uppgift skulle han möta likföljerna redan vid skolan och gå sjungande uppför kyrkliden. Vid den tiden bars de döda hela vägen från hemmet till kyrkogården, så de trötta bärarna kunde nog behöva styrkas av toner de sista motiga stegen.

Även på andra sidan sjön fick man veta vilken klockare det fanns i Marbäck. När Tvärreds första kyrkorgel invigdes var Sjölander närvarande och överröstade med lätthet det fulla verket. En sådan sångarförmåga måste vara medfödd, men Sjölander hade även skolat rösten, vilket framgår av följande sångbetyg:

”Klockar-Eleven Peter Pehrsson Sjölander, som någon tid, under min ledning, evertuerat sig uti Sång-konsten, och dervid ådagalagt både flit och fattningsgåfwa. äger af naturen musikaliskt anlag, och har, wid anställd Examen uti Choral-Sången och Svenska Mässan, för hwilkas wärdiga utförande han äger en lycklig Organ, förenat med grundlig kännedom af Intervallerne och sättet att träffa tonerne en berömvärd säkerhet i föredraget, så att han med heder kan förestå och gör sig förtjent af en bättre lägenhet ibland Kyrko Sångare; hwilket honom Sjölander härigenom till wälförtjänt bevis och recommendation meddelas. Jönköping d. 26 Januari 1833. L. G. Wadell. Slottspastor och Dir. Mus. vid Jönköpings Kgl. Högre Lärdoms Schola.”

Om vi så vänder på betyget finner vi följande:

”Å andra sidan stående sångbetyg är i Wexjö domkapitel uppvisat och godkänt d. 20 febr. 1833. Es. Tegnér.”

Vy över Marbäck och Bredgården i slutet av 1800-talet. Målning av Wilhelm Sjölander. Privat ägo.

Den noggranne P. Sjölander har några år före sin död gjort upp förteckning på under vilka prästmän han tjänstgjort som klockare. Under åren i Marbäck var det inte mindre än tjugotvå olika präster, därav en som går under det originella namnet Jonten. Kanske han fick möta ytterligare någon i Marbäck, ty avskedet från skolan 1875 innebar inte att han slutade som klockare i kyrkan. Sina uppgifter där fick han behålla till sin död. Midfastosöndagen den 4 mars 1883 tjänstgjorde den gamle kyrkosångaren för sista gången i Marbäcks kyrka. Den 28 i samma månad avled han i hemmet, 71 år och 11 dagar gammal.

Vaccinatören och åderlåtaren Sjölander

När den 21-årige Peter Sjölander infann sig i Växjö med sitt sångbetyg hade han även ett annat papper med sig som kom att få stor betydelse för hans framtida gärning. Det var ett intyg från vikarierande provinsialläkaren att han erhållit undervisning i åderlåtning och vaccination. Det heter att han i dessa stycken förvärvat sig tillräcklig skicklighet för att kunna antagas till klockare och vaccinator. Uppgifterna hörde tydligen nära samman. Och även detta betyg har påskrift av Esaias Tegnér.

Även vaccinationerna har noga bokförts. Från den 1 maj 1833 till och med utgången av 1882 hade Sjölander utfört 2339 vaccinationer.

Sjölander var även vaccinator i Ulricehamn, i varje fall under sina senare år. Ett litet bestick som han fått som belöning för skyddskoppympning finns bevarat. På fodralet har han själv skrivit: "Av Kongl. Majestät mig Per Sjölander tillegnad".

För åderlåtningen finns inga motsvarande statistiska siffror. Men vi vet att han även hade utsocknes patienter, eller kunder, vilket man vill kalla dem. Av hans inkomstbok att döma var 6 skilling en vanlig taxa för åderlåtning. Men undantag förekom: "För åderlåtning av Cajsja i Sandlidsgården 4 skilling. För åderlåtning av Frun på Källebacka 24 skilling."

En verklig klockarefar

De gamla orden om att klockarefar skall allting bestyra hade sin fulla tillämpning på P. Sjölander. Han inte bara undervisade barnen, sjöng i kyrkan, vaccinerade och åderlät. Hans stora händighet gjorde honom till något av tusenkonstnär. Stor familj och liten lön gjorde väl att han också behövde de extrainkomster han kunde skaffa sig.

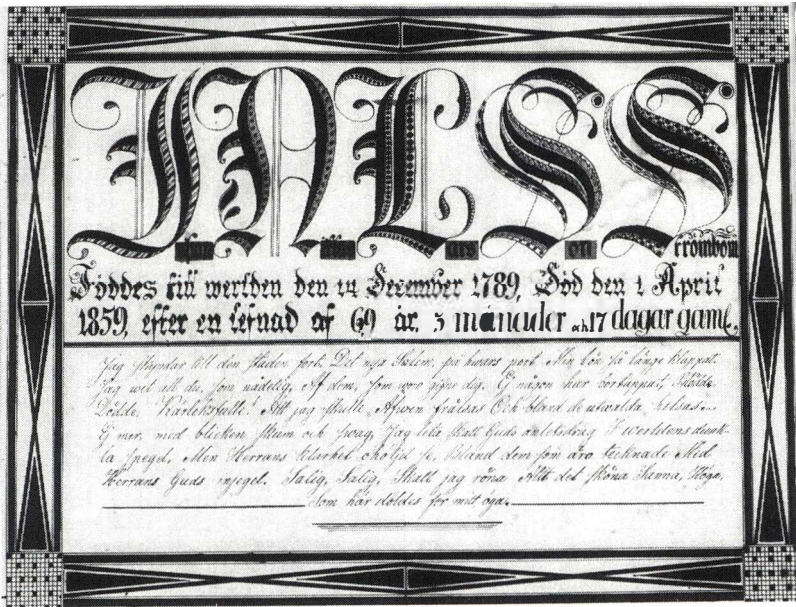
Sina skoverktyg behöll han även efter inträdet på lärarbanan. De kom till användning både för den egna familjens och andras räkning. Vidare gjorde han sigill av gamla mässingsknappar. Att slipa rakknivar var en av hans förnämsta bisysslor. Han hade kunder ända neråt Revesjöholm. I hans inkomstförteckningar kan man följa de många olika uppdragen. Här ett par prov: "Namnat en fingerborg åt mamsell Linder i Bondegårde", "Märkning på Näsboholm av 9 dussin näsdukar, 41 servetter, 3 dukar, 7 skjortor, 12 manschetter och 6 kragar".

Bokbindning och bokfodral hör hemma på listan. Likaså olika skrivarbeten, både åt enskilda och det allmänna. Ja, han tillverkade till och med skrivbläck. Produktionens storlek är okänd, men receptet finns bevarat och är nog så omfattande:

En fjärdedel galläpple
 En fjärdedel grön vitriol
 En fjärdedel gummi arabicum
 12 lod salmiak
 4 teskedar bordsalt
 12 kubiktum skarp vinättika
 25 kubiktum rent snö, regn-, sjö-
 eller flodvatten

En kuriös, enstaka anteckning är ”rofolja till kongsringsningen”. Det var vid Karl XV:s död 1859 som Sjölander ordnade denna detalj.

”Göres en vers till Josefina till 8/8” lyder en minnesanteckning i en almanacka. Detta erinrar oss om de prydliga, färgglada gratulationer Sjölander utförde till bröllop och födelsedagar, men än mer kända är nog hans gravskrifter, som i sin sirliga värdighet påminde bygdens folk om deras kära hädangångna. De konstnärliga anlagen, som blommat så rikt hos sonen Vilhelm Sjölander, fanns också hos fadern. En Sjölanders efterträdare i Marbäck, folkskollärare P. Erh. Eriksson, betecknade gravskrifterna som värdefulla alster av folklig konst.

Begravningsstavla till minne av Johan Niklas Lars Son Strömbom från år 1789. Målning av Per Sjölander. Privat ägo.

Även lärarna skulle förr i möjligaste mån ha självhushåll. Till Marbäcks skola hörde mycket lite jord, men Sjölander fick sätta potatis på någon av de närmasate gårdarna. Kofoder var det sockenbornas skyldighet att förse honom med. Grisen fick ålder och inköpspris bokfört vid inträdet i stian, samt en noggrann specifikation vad den gett vid slakten. Kornas kalvning noterades punktligt, och någon gång skriver han också när de stod i sin. 1855 års almanackalåter oss få en glimt från ett tillfälle då det blev ombyte i båset: ”Den 31 oktober såldes Flora på Trädets marknad för 70 riksdaler riksgälds”. – ”Köptes Rosa af Nyberg för 66 riks. 32 sk”.

Ödmjuk och fridsam

Det finns bilder av P. Sjölander, både fotografi och ett porträtt målat av sonen Vilhelm Sjölander. Onekligen ser gamle klockaren bred och myndig ut. En folkskollärare av gamla stammen – nog vet vi att en sådan var sträng, menar kanske många, men tycker inte barnen detsamma om dagens lärare?

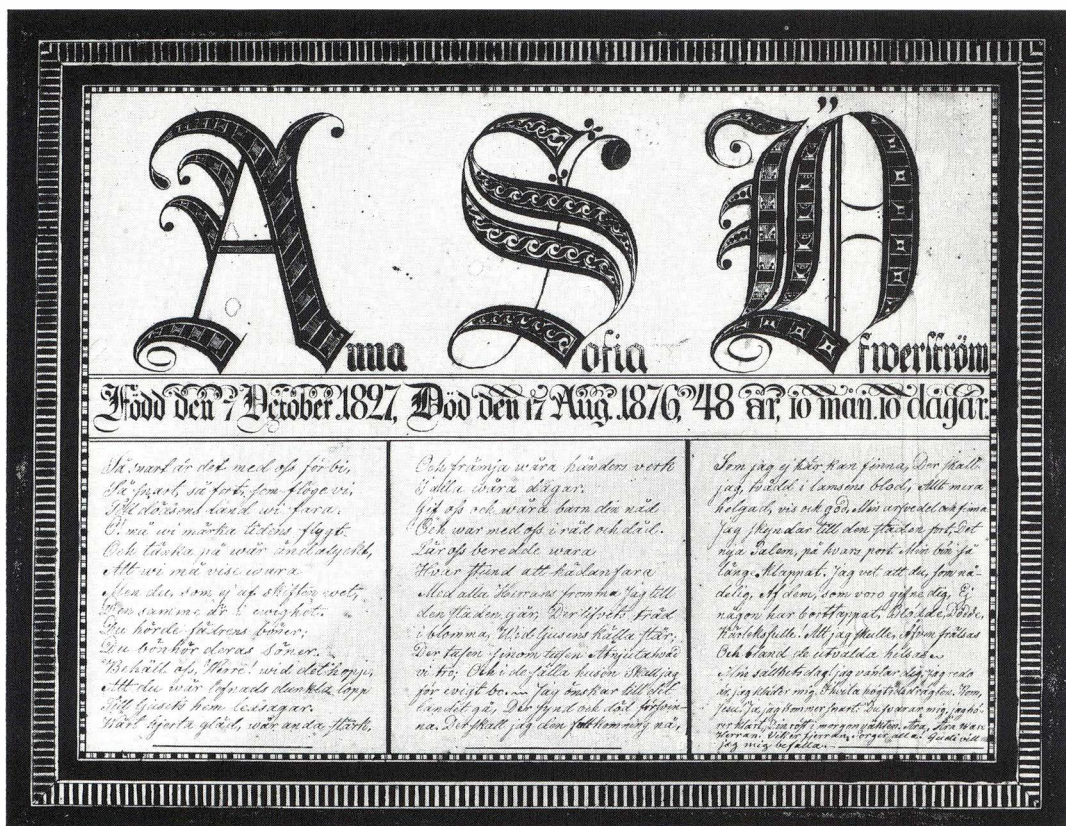
Familjetraditionen beskriver Per Sjölander som en vänlig och godmodig man, och detta bestyrkes av de brev och anteckningar han efterlämnat. Från tillförlitligt håll har lämnats uppgift om att han inte ville stöta sig med sockenborna. Fast Sjölander hade mycket att bestyra ville han inte regera någon i socknen.

Födelsedagstavla till Hilda Elisabeth Wessman, född den 25 mars 1863. Målning av Per Sjölander. Privat ägo.

Den sista sommaren han levde gjorde Sjölander tillsammans med sin maka en riktig långresa. De besökte Stockholm, där tre av barnen var bosatta, och där sonen Vilhelm vistats vid Konstakademien. Det gjordes uppehåll i Jönköping, där de besökte släktingar.

Om vi frågat den gamle om vi fått berätta om hans liv kanske han ställt sig avvisande. Men Per Sjölander som under torftiga villkor och mot en ringa lön utförde ett människovänligt och samhällsgagnande livsverk är väl värd att vi erinrar oss honom när det nu har gått mer än 180 år sedan han föddes till världen.

Begravningsstavla till minne av Anna Sofia Öfwerström, "Född den 7 October 1827, Död den 17 Aug. 1876, 48 år 10 mån. 10 dagar." Målning av Per Sjölander. Ulricehamns museum.

Aktuellt antikvariskt

Åkersta – en vin- och spirituosa försäljningslokal

Anna Lindqvist

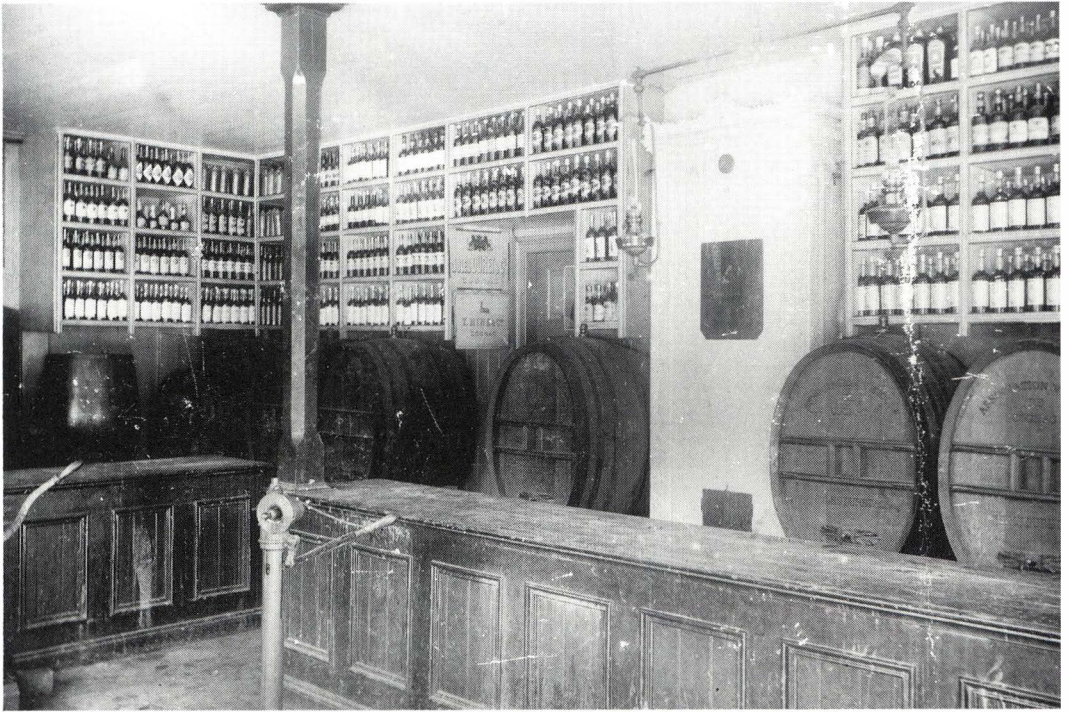
När man passerar genom Sexdrega saktar ofta den byggnadsintresserade resenären in utanför ett stort gult hus från 1800-talets slut. Byggnaden, som är i två våningar, har en stadsmässig fasad mot vägen med en affärsingång förlagd till det avfasade hörnet. Mot den stora trädgården domineras fasaden av en fantasifullt dekorerad veranda. Det är en fascinerande byggnad, som om den byggdes i tron att Sexdrega snabbt skulle expandera och byn regleras efter stadens byggnadsordning. Och kanske vara det just så som byggherrarna, Hedenlund & Co, tänkte.

Firma Hedenlund & Co grundades 1865. Den ägdes av bl a vinhandlarna Andreas Hedenlund och Nicolaus Wilhelm Flamén i Borås. De ägnade sig huvudsakligen åt utskänkning och handel med vin och spirituosa med lokaler i Borås, Svenljunga och Sexdrega. Det var säkert en inkomstbringande verksamhet, för 1873 köpte Flamén den stora gården vid Södra Torget i Borås som fortfarande går under namnet Flaménska gården.

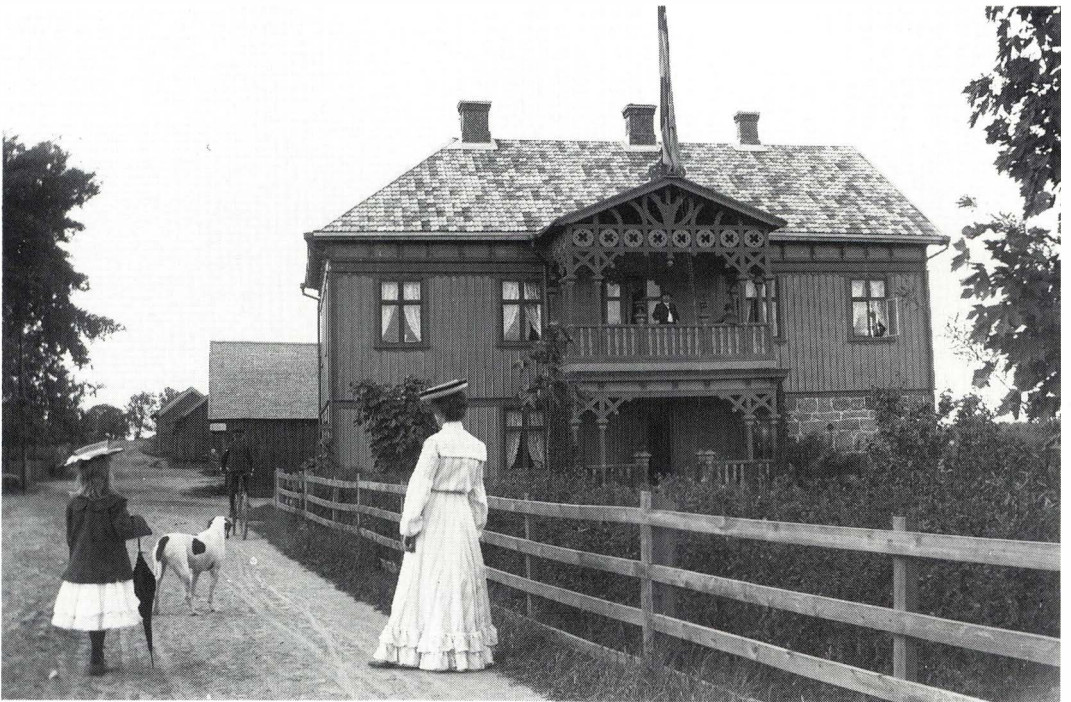
När Hedenlund & Co 1872 förvärvade Sexdrega Gästgivargård bestod byn av sockenkyrkan, prästgården, en skolbyggnad, gästgivargården och ett fåtal andra gårdar. En anledning till att de etablerade sig i byn var troligen den planerade Kindsbanan. Vid denna tidpunkt fördes en diskussion om att anlägga en järnväg mellan Borås och Svenljunga. Det resulterade i Kindsbanan, som invigdes i oktober 1885. Stationshuset förlades, efter påtryckningar från Hedenlund & Co, strax öster om gästgivargården. Med en stark framtidstro på järnvägens betydelse för byns framtida utveckling, beslöt bolaget att uppföra en lokal för vin- och spirituosa försäljning mitt emot gästgivargården. Läget var perfekt, landsvägen passerade mellan gästgiveriet och försäljningslokalen och tåget stannade strax intill.

Ritningen till Åkersta, som den nya byggnaden kallades, är daterad i februari 1885 i Borås och signerad av C J Friberg och T Svensson. Byggnadens fasadutformning tyder på en arkitektonisk medvetenhet. I skrivande stund har det dock inte gått att få några upplysningar om upphovsmännen. Frågorna kvarstår om Friberg och Svensson var skolade arkitekter eller lokala byggmästare och om de utfört ritningar till andra byggnader i trakten.

I bottenvåningen inrymdes försäljningslokalen med ingång från gatan, kontor samt lager och tillredningsrum med väggar av natursten. Hit forslades den importerade franska cognacen, portvinet, arraken, krusbärsvinet och ölet. Åkersta hade även en egen specialitet, mousserande punsch som tillverkades på stället. I de bevarade orderböckerna kan man avläsa kundkretsens dryckesvanor och alla inkomster och utgifter är noggrant bokförda. Övervåningen, med ingång från träd-

Vin- och spirituosa försäljningslokalen på 1890-talet. Foto privat ägo.

Åkersta strax efter sekelskiftet. Foto privat ägo.

gården, disponerades helt och hållet som bostad. Frans Gustafsson, som var bokhållare på gästgivargården, inträdde sannolikt 1885 i bolaget. Han bodde i den stora lägenheten om sex rum och kök.

A Hedenlund & Co vin- och spirituosaandel i Åkersta blev inte långlivad. Hedenlunds bortgång bidrog till att verksamheten upphörde redan 1897. Hedenlunds tredjedel övertogs av sonen Axel. Åkersta ägdes av bolaget fram till 1907 då Flamén avled. I bouppteckningen, förrättad 11/1 1907, uppges Flaméns andel i firman bl a bestå av en tredjedel av lägenheten Åkersta om en hektar 84 ar 60 m², avskild från 1/2 mtl Kronoskatte Bondabol. Sterbhuset samt Axel Hedenlund och Frans Gustafsson försålde Åkersta till Hovrättsnotarien greve C V Spens med tillträde den 1 februari 1908. Spens överlät dock omedelbart köpehandlingen utan tillägg eller förändring till Frans Gustafsson.

Frans Gustafsson avled 1909, två månader efter att dottern Ellen ingått äktenskap med folkskolläraren Åke Bondesson. Ellen och Åke Bondesson bosatte sig på Åkersta, där fem barn så småningom föddes.

Sedan januari i år ägs Åkersta av ett av deras barnbarn. Det unika med dagens Åkersta är att tiden stått stilla innanför väggarna. Rummens inredning är nästan identisk med fotografier från 1910-talet. Det är en förunderlig känsla att vistas i förmaket på andra våningen och blicka ut genom de handblåsta fönsterrutorna och se det moderna samhället utanför. I försäljningslokalen sitter doften av cigarr och cognac kvar i väggarna. Boddiskarna och huvudparten av den fasta hyllinredningen är bevarad.

Men även exteriörerna på bostadshuset och uthuset är välbevarade. Ägarna skall nu varsamt renovera byggnaderna i samarbete med Älvsborgs länsmuseum och Borås Museum med ekonomiskt bidrag från Länsstyrelsen. Fasaderna ska återfå sin ursprungliga färgsättning med en äkta linoljefärg. Rötskadade partier på verandans lövsågeriarbeten ska ersättas med ny specialtillverkad dekor.

Byggnaden låg ursprungligen i nivå med den lilla grusväg som löpte genom Sexdrega. Breddning och asfaltering har medfört att vägnivån höjts och regnvatten och vinterns salt rinner ner mot fasaden. Det har påverkat syllan, som idag är kraftigt rötskadad och i behov av iskarvning med friskt timmer.

Även uthuset, som bidrar till den värdefulla gårdsmiljön, ska varsamt renoveras. Uthuset uppfördes något år efter bostadshuset och innehåller stall, vagnbod, vedbod och hemlighet.

Länsmuseets förhoppning är att Åkersta i framtiden skall upptas på förteckningen över byggnadsminnen i länet.

Källor

Borås Museums arkiv; Flaménska arkivet.

Muntliga uppgifter av ägarna.

De sju häradernas kulturhistoriska förening 90 år

Lars Johansson

Den 12 december 1903 samlades i dåvarande rådhuset kl 12 på dagen ca 90 personer. De hade samlats för att besluta om bildandet av ”De sju häradernas kulturhistoriska förening”.

Detta möte var väl förberett. Redan i början av juni månad 1903 hade det i ortens tidningar utgått en inbjudan till personer som var intresserade att bilda en fornminnesförening för de sju häraderna i den södra länsdelen att sammanträda på rådhuset den 20 juni. Man skulle då behandla frågan om att uppföra ett museum – med dåtidens högtravande språk en s k fornsal – där man vid sidan om vanliga fornminnen även skulle förvara maskiner och redskap för samt prov av ortens äldre och dåvarande industri.

Denna inbjudan hade undertecknats av landshövdingen Lothigius, borgmästaren Boberg från Borås, direktör Johannes Erikson från Rydboholm, fabriksidkaren Alfred Sandwall från Borås, kammarherren Wästfelt från Kölingsholm i Kölingared samt kapten Otto Mannerfelt från Borås.

Den drivande var kapten Mannerfelt. Han påpekade, att de sju häraderna var en avskild och egenartad landsdel, att jordmånens karghet tidigt hade tvingat befolkningen till slöjd och handel som komplement till jordbruket och att detta bidragit till att sätta sin prägel på folket. Han betonade också den rikedom på historiska minnen som denna trakt hade på grund av sitt läge vid de forna danska landskapen.

Samhällsutvecklingen ansågs också vara en risk för bygdens seder och kultur. Förbättrade kommunikationer betydde att nya arbetsmetoder och idéer snabbt skulle kunna vinna terräng och avlösa äldre och föråldrade. Det fanns alltså ett behov att taga tillvara mycket av det gamla för att åt eftervärlden bevara minnet därav.

Till detta möte kom 50 personer och man beslöt ”att söka bilda en förening med huvudsakligast syftemål att i Borås åstadkomma ett museum för dels fornsaker och etnografiska föremål och dels äldre redskap och maskiner för samt alster av ortens industri”. Vidare utsågs en kommitté av tio personer, varav tre från Borås och en från vardera av de sju häraderna. Denna kommitté skulle utreda frågan vidare.

Kommittén verkade i ett knappt halvår och utlyste alltså ett allmänt möte på rådhuset till den 12 december 1903. Under landshövdingens ordförandeskap beslöts att bilda ”De sju häradernas kulturhistoriska förening”. Dennas yttersta syfte skulle enligt stadgarna vara att väcka och nära kärleken till hem och fosterland men den skulle också ”verka för åstadkommande i Borås av ett etnografiskt, fornsaks- och industrimuseum”.

Redan från början kom föreningen på en ekonomiskt säker grundval i och med att direktör Johannes Erikson från Rydboholm donerade 25.000 kr att användas till att åstadkomma en museibyggnad. Vid styrelsemöte samma dag utsågs Johannes Erikson till föreningens förste ordförande och tandläkare Gunnar Blomgren till intendent. Han skulle stanna på denna befattning till sin död 1939.

Fornminnesföreningar av denna typ hörde det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet till. De var föregångare till de lokala hembygdsföreningarna men med ett större geografiskt verksamhetsområde och med en klar antikvarisk inriktning. De sprang fram ur ett högre samhällsskikt och tillblivelseprocessen för vår förening visar ju att den faller väl in i detta sammanhang.

Bygdens historia och särpräglade näringsliv gjorde dock att denna regionala fornminnesförening mer än andra markerade det textila. I stadgarna talas det om ett industrimuseum och kapten Mannerfelt hade vid junisammanträdet sagt: "För varje dag som går är det en förlust att industrin ej har en anstalt där man kan samla gamla maskiner och alster av industrins verksamhet." Redan från början fanns det alltså en inriktning att vid sidan om fornminnen, äldre bebyggelse och föremål dokumentera den textila industrin, men det skulle dröja 70 år innan ett särskilt textilindustrimuseum kunde öppnas.

När det första året gått till ända hade i föreningens accessionsliggare antecknats 52 föremål. Nummer 1 utgörs av ett dynvar i krabbasår, vävt i Sätilla under senare hälften av 1850-talet. Att verksamheten redan från början var intensiv framgår av att det vid utgången av år 1904 fanns 1.521 föremål i föreningens samlingar.

Föreningen bildades år 1903, fick redan från början in museiföremål men hade inget museum. Detta problem löstes så att man en kort tid använde en tillfällig lokal i Enskilda Bankens hus, varefter man år 1904 flyttade till Tekniska skolan. Samma år erbjöd emellertid häradshövding Thor Odencrants en byggnadsplats i Annelundsparken. Man tillsatte därför en byggnadskommitté, som skulle anskaffa byggnadsritningar, infordra kostnadsförslag m m. Emellertid måste detta projekt läggas ner, eftersom det hela skulle kosta avsevärt mer än vad föreningen hade råd med.

År 1911 fick vår museiförening stadsfullmäktiges tillstånd att i den s k Idrotts-parken – den tidens benämning på Ramnaparken – uppföra de byggnader som föreningen redan ägde eller skulle kunna komma att förvärva. Frågan hade blivit aktuell genom att man redan 1910 hade inköpt en stuga i Eriksberg – den s k Gäsenestugan – men särskilt sedan Kinnarumma församlings kyrkostämman beslutat att till kulturhistoriska föreningen överlämna församlingens gamla kyrka. Kungl. Maj:t hade även medgivit att kyrkan fick flyttas till Borås och användas som museum.

Under åren 1911 - 1913 uppfördes ett flertal byggnader i parken. Utöver kyrkan och Gäsenestugan var det en ryggåstuga med loftbod från Förlanda i Halland (den s k Marbostugan), en visthusbod från Nittorp, en skvaltkvarn från Istorp och en

kölina från Borgstena. Byggnadskostnaderna finansierades huvudsakligen genom gåvor och då främst av Johannes Erikson från Rydboholm, häradshövding Odencrants och bergsingenjör Bruswitz från Limmared.

Museianläggningen – ”ett Skansen i smått” – invigdes vid midsommar år 1914 i närvaro av landshövdingen Husberg och statsrådet, sedermera riksmarskalken Vennersten.

Under de närmaste decennierna utökades byggnadsbeståndet med flera byggnader och när Ramslätts gästgivargård hade uppförts 1929, kunde Kinnarumma gamla kyrka befrias från de profana samlingarna och den kunde påföljande år återinvigas för gudstjänstbruk.

De byggnader som nu fanns i parken var alla från landsbygden. Det hade dock länge funnits förhoppningar att utöka fastighetsbeståndet med ett borgarhus från staden Borås. Detta förverkligades år 1932 när staden till föreningen donerade ett 1700-talshus, den s k Nymanska gården. Denna fastighet som tidigare stått vid Sven Eriksonsplatsen är utöver Brännerigården det enda bevarade huset från 1700-talet i det nutida Borås.

Stadsfullmäktige beslöt år 1962 att till Ramnaparken flytta ännu en borgarfastighet. Det var den s k Ohlsonska gården, som var ett gott exempel på den bebyggelse som vuxit fram i Borås efter de båda bränderna på 1820-talet. Den hade tidigare stått vid Österlånggatan. Detta hus kvarstår dock i stadens ägo men utnyttjas av museet som administrationsbyggnad och museilokal.

Många fler byggnader än de här omnämnda ingår i friluftsmuseets bestånd, var och en med sin särskilda historia. Ett sådant här museum blir dock aldrig färdigt. Nu arbetar den kulturhistoriska föreningen på att till Ramnaparken flytta dels Tärby gamla missionshus, dels en taxikur från 1920-talet.

Om man vill påstå att De sju häradernas kulturhistoriska förening har sitt upphov i ett högre samhällsskikt, kan man nog säga att detta också framkommer när man studerar längden över dess ordförande. Fram till år 1960 utgjordes dessa av direktör Johannes Erikson från Rydboholm, häradshövdingen Thor Odencrants, landshövdingarna Axel von Sneidern, Vilhelm Lundvik, Arvid Richert och Mats Lemne samt överingenjören Alex Engblom vid Väveribolaget. Därefter har framtoningen blivit mera folklig genom disponenten Bo Berg, direktören och kommunalrådet Axel-Uno Nylander, bankdirektören Olle Franzon och sedan 1984 rektor Birger Larson.

Föreningens intendent var från 1903 till 1939 tandläkare Gunnar Blomgren. På helt ideell basis lade han ner ett enastående arbete för museet. De sista åren var han bosatt i Ramslätts gästgivaregård och drev där för övrigt även sin tandläkarpraktik.

Efter hans bortgång var det inte längre möjligt att museet kunde skötas så helt ideellt. Man anställde då fröken Ingegärd Vallin som intendent. När Sjuhäradsbygden fr o m 1 juli 1947 blev eget landsantikvariedistrikt, tilldelades Ingegärd Vallin denna befattning, vartill kom att hon även skulle vara intendent för

kulturhistoriska föreningens museum.

I egenskap av landsantikvarie hade hon en mängd uppgifter att sköta ute i de sju häraderna. Hon hade bl a att handlägga frågor rörande kyrkor, kyrkogårdar och kyrkliga inventarier, fornminnesärenden, byggnadsplaner och tomtärenden samt frågor rörande naturvård. Därtill kom en nära kontakt med hembygdsföreningarna i distriktet. Antalet resdagar per år var oftast långt över 100.

En betydande idealitet färgade även Ingegärd Vallins arbete. Inte förrän år 1970 fick hon till sin hjälp en museiamanuens. Av verksamhetsberättelserna framgår, att hon oftast tvangs att arbeta både lördagar och söndagar och att hon sällan hade möjlighet att taga ut hela den semester som hon vara berättigad till.

Vid 1972 års utgång gick Ingegärd Vallin i pension. Därmed upphörde också den särskilda landsantikvariebefattningen. Hon kom dock att kvarstå i ledningen för museiverksamheten till dess att Hans Kruse tillträdde år 1974. Då hade kommunen och De sju häradernas kulturhistoriska förening kommit överens om att föreningens museichef samtidigt skulle vara chef för det kommunala konstmuseet. Redan 1979 lämnade dock Hans Kruse denna tjänst för landsantikvariebefattningen i Karlstad. I samband därmed blev Anders Larson tf museichef.

Som tidigare sagts fanns redan från början avsikter att textilindustrin särskilt skulle uppmärksammas i museiverksamheten. År 1959 fanns det planer på att på andra sidan Parkgatan mitt emot museet uppföra ett särskilt textilindustrimuseum. Kommunen beslöt anslå medel under förutsättning att staten även bidrog. Av dessa planer blev dock intet. Först år 1971 kunde man börja inflyttningen i ett särskilt textilindustrimuseum, då nämligen kommunen hade beslutat hyra lokaler i Konstsilkes äldsta byggnad. Invigningen skedde år 1972, dvs nästan 70 år efter det att de stolta planerna på ett industrimuseum hade fastlagts i föreningens stadgar. Utöver att driva Borås Museum och sedermera även det som kom att kallas Tekomuseum har Kulturhistoriska föreningen märkts genom att sedan år 1943 ge ut årsboken "Från Borås och De Sju Häraderna", vars senaste utgåva också förlänats namnet "Fässingen". Denna har blivit ett forum för publicerandet av kulturhistoriska artiklar rörande vår bygd.

Sedan år 1949 utdelas också plaketter till personer från Sjuhäradsbygden, som från kulturhistorisk synpunkt gjort sig förtjänta därav. Plaketten tilldelas enligt bestämmelserna den "som på ett förtjäntfullt sätt verkat för Sjuhäradsbygdens kulturminnesvård och historia". Grunderna för utdelning kan bl a vara mecenatskap, forskning, publicistisk verksamhet eller att ha utfört ett inom hembygdsvården gagnande arbete. Plaketten kan utdelas i guld, silver eller brons. De många människor som under de snart gångna 45 åren tilldelats föreningens förtjänstplakett har samtliga utfört ett värdefullt arbete i linje med De sju häradernas kulturhistoriska förenings målsättning.

Under årens lopp har ett stort antal donationsfonder överlämnats till föreningen. Vid 1992 års utgång disponerade man över 1,3 miljoner i fonder. För den löpande

driften av museerna hade dock Kulturhistoriska föreningen blivit beroende av bidrag från Borås kommun och landstinget, varav det klart största bidraget kom från kommunen. Detta ledde till att driften av Borås Museum och Tekomuseum från och med 1984 övertogs av Borås kommun. Vid detta tillfälle hade föreningen 65.837 registrerade föremål samt ca 180.000 fotonegativ. Onekligen ett imponerande resultat av 80 års verksamhet.

De sju häradernas kulturhistoriska förening kvarstod dock men med en annan funktion. I arbetet med denna organisatoriska förändring använde den tidigare ordföranden Axel-Uno Nylander en välfunnen term, hämtad från idrottsvärlden men kanske lite främmande i museisammanhang. Han menade att föreningens roll i fortsättningen skulle bli att vara en supporterklubb till de båda museerna, som i samband med kommunaliseringen skulle bli två fristående museiinstitutioner. Uppgiften skulle alltså bli att stödja de båda museerna, befrämja kulturminnesvård i hela Sjuhäradsbygden samt att genom publikationer, föreläsningar och på annat lämpligt sätt fördjupa och förmedla kunskap i hithörande ämnen.

Under de gångna tio åren har föreningen på olika sätt ekonomiskt stöttat de båda museerna både beträffande föremålsinköp och beträffande personalen. Man har fortsatt att utge årsboken, utdela förtjänstplaketter, medverka i museernas programverksamhet samt att ha god kontakt med hembygdsföreningarna i Sjuhäradsbygden.

Kommunen å sin sida har också utvecklat museerna. Mest uppmärksammas har väl invigningen av det nya Textilmuseet varit. I samband med att friluftsmuseet i Ramnaparken började planeras år 1911 uttryckte man i styrelsen med hänvisning till den principlösning som fanns vid Kulturen i Lund att ”originalbyggnader böra bilda omhölje för likartade samlingar”. Just så löstes även frågan om Textilmuseets nya lokaler, när man fick tillgång till Åkerlunds Bomullsspinneri. I slutet av år 1993 har för övrigt Borås kommuns kulturnämnd beslutat att administrativt åter lägga samman de två museerna.

Det är en nittioårig kulturgärning som vår förening med stolthet kan blicka tillbaka på. Genom de sju häradernas kulturhistoriska förening har en betydande och viktig del av traktens kulturhistoria – byggnader, föremål, näringsliv, traditioner mm – dokumenterats och bevarats.

Enligt de ursprungliga stadgarna var som ovan nämnts ett av föreningens viktigaste mål att få till stånd ”ett etnografiskt, fornsaks- och industrimuseum”. Fastän driften av Borås Museum och Textilmuseet överlämnats till Borås kommun, är vår förening alltjämt ägare till merparten av samlingarna. Inte minst därigenom har den fortfarande en viktig funktion att fylla i Sjuhäradsbygdens kulturliv. Låt oss hoppas, att De sju häradernas kulturhistoriska förening även framgent skall fullgöra sitt uppdrag med framgång!

De sju häradernas kulturhistoriska förening

Årsberättelse 1993

Styrelse

Ordförande under 1993:

F.d. rektor Birger Larson.

Ledamöter

Utsedda t o m årsmötet 1995:

Advokat Stig Claesson, Herr Karl-Erik Blomqvist, Stadsarkivarie Lars Johansson, Länshemslöjdskonsulent Ingrid Strömvall, Konsulent Svening Svenningsson

Ledamöter

Utsedda t o m årsmötet 1994:

Fotograf Ingemar Jansson, F.d. museiintendent Meje Josefson, Mätningstekniker Sture Johansson, Fru Britt-Marie Sundblad, Museiintendent Carola Östmark.

Birger Larson — ordförande, Ingemar Jansson — vice ordförande, Anders Larson — adj. ledamot, Margaretha Persson — adj. sekreterare, Kirsti Balström — adj. kassör.

Revisorer

Aukt. revisorn Karl-Erik Wägnerud och civilekonom Jens Söderberg med aukt. revisorn Jan-Erik Larsson och bankdirektör Olof Franzon som suppleanter.

Valberedning

Åke Svensson (sammankallande), Yngve Magnusson, Roland Persgården, Kerstin Follin och Bengt Östmark.

Margit Hörstadius donationsfond

F.d. rektor Birger Larson, designer Mona Björk och intendent Eva Hallström.

Sammanträden

Föreningens styrelse har under året haft sammanträden den 16 mars, 9 maj, 16 augusti, 4 oktober samt den 29 november.

Föreningens årsmöte den 9 maj inleddes med besök på Vinsarps stenhus, där Solveig Wigén visade runt. Därefter fortsatte resan till Årås kvarn, där Jens Böhn berättade om kvarnens historia. Årsmötesprogrammet fortsatte med föredrag av

Rune Ekre, Lödöse, som talade om Sjuhäradsbygdens medeltida borgar. Föreningen har under året haft 430 medlemmar och 10 ständiga medlemmar.

I Ramnakyrkan (Kinnarumma gamla kyrka) firades Föreningens 90-årsjubileum den 12 december 1993: Gunnel Johansson och Jorma Melander framförde musik, visor och låtar samt berättelser från Sjuhäradsbygden.

Ordföranden Birger Larson berättade om föreningens historia samt utdelade föreningens förtjänstplakett i silver till Waldemar Johanneson, Sparsör.

Över ämnet "Västergötland i världen — ett tiotusenårigt perspektiv" kåserade fil.dr. Ulf Erik Hagberg, Statens Historiska Museum.

Efter andakt av kyrkoherde Lennart Hallgren, Borås, flyttades firandet till Förläggargården Fällhult, där gammaldags kyrkkaffe serverades. Ett nittiotal medlemmar njöt av kaffe med elva sorters hembakade kakor. Tomas Johansson, Borås, hade bakat efter recept från sekelskiftet.

Föreningens första verksamhetsår och de tidiga föremålssamlingarna speglades i form av utställningar på Borås Museum och på Textilmuseet.

Verksamhet

Föreningens årsbok årgång 41 utkom i december efter flera års uppehåll i ny skepnad. Årsboken fick nu tillnamnet "Fässingen". Efter revisorernas inrådan kommer Fässingen, om inga andra ekonomiska förutsättningar uppstår, fortsättningsvis att utges vart annat år. Föreningsavgift kommer, efter flera års avgiftsfrihet, att anpassas därefter. Utöver årsboken kommer Föreningens medlemmar att erbjudas ett antal förmåner, exempelvis fri entré på Borås Museum och på Textilmuseet samt erbjudanden om specialpriser på vissa av museernas receptionsvaror.

Margit Hörstadius donationsfond har under året inköpt "Sidenvägen IX" av Margaretha Gelin, 10.000 kr. Ett lapptäcke, s.k. "crazy quilt" av Knutsson Antik- & Konsthandel, Vänersborg, 4.700 kr. Täcket är sytt av två flickor från Frändefors i Dalsland, som for till Amerika, den norra delen mot Canada, därför finns franska ord på några lappar. En av flickorna återvände till Sverige 1898 - 1899. Senaste ägaren till täcket var ett syskonbarnbarn. Från utställningen "Molnsiden" inköptes för 11.960 kr: 1. Ming-siden, kopia av kejsar Wan-lis (1573 - 1619) siden. 2. Mingsiden, kopia, dräktdetalj. Bård på framstycke till kejsar Wang-lis röda högtidsdräkt, den enda Mingkejsardräkt som är bevarad. Originalen förvaras i Peking på Ting-lingmuseet. Båda kopiorna är handvävda på Forskningsinstitutet i Nanking. 3. Mingsiden, prov, rosenmönstrat.

Margit Hörstadiusfonden har under året beslutat taga i anspråk 7.000 kr för inköp av "Dräll", handvävd av Kazuyo Nomura från utställningen "Båg och Våg", 4.350 kr för inköp av "Mondrian-eko", design Ylva Kongbäck samt "Halmmatta" av Lena Håkansson från utställningen "Bondens guld" på Textilmuseet.

Styrelsen har under året tagit i anspråk fondmedel för följande inköp:

8.000 kr ur allmänna fondavkastningen till bidrag åt Borås Museums studieresa till utställningarna i Stockholm om "Sveriges historia".

2.000 kr ur tekomuseifonden som bidrag till Eva Hallströms studieresa till Paris angående "Lapptäcken", samt 10.022 kr för Anders Larsons studieresa till Barcelona.

20.000 kr ur Algot Johanssons fond för uppförande av "Algot Johansson" på TextilMuseet.

Styrelsen har under året beslutat att taga i anspråk 12.000 kr ur allmänna fondavkastningen till inköp av silverragusken av Lorenz Vick 1783.

Föreningen har vidare deltagit i arbetet med publikationsserien "Känn Sjuhäradsbygden" som nu utkommit med nr 8, "Odling, handel, industri".

I årets bokslut har fondmedel som 1991 felaktigt tagits i anspråk från Plancks och Odencrants fonder återförts till respektive fond.

Ekonomi

Beträffande föreningens ekonomi hänvisas till vinst- och förlusträkningar samt balansräkningar.

De sju häradernas kulturhistoriska förening

BALANSRÄKNINGAR	1992	1993
<i>Tillgångar</i>		
Kassa och bank	265.476.46	154.158.78
Div. fordringar	35.703.88	8.125.00
Museiföremål	1.00	1.00
Fastigheten Hökerum 1:33	1.00	1.00
Byggnader	1.00	1.00
Inventarier	<u>3.324.00</u>	<u>1.00</u>
	304.507.34	162.287.78
 <i>Avkastade bundna fonder tillgångar</i>		
Bankmedel	954.854.54	981.514.91
Aktier	68.000.00	68.000.00
Avkastningsfond	<u>300.795.75</u>	<u>300.000.00</u>
	1.323.650.29	1.349.514.91
 Summa tillgångar	 1.628.157.63	 1.511.802.69
 <i>Skulder och eget kapital</i>		
Diverse skulder	195.361.00	38.820.75
Fond för Tekomuseum	<u>46.230.20</u>	<u>36.608.20</u>
	241.591.20	75.428.95
 <i>Avkastade fonder</i>		
Magda och Axel Plancks fond	105.977.52	110.466.02
Thor och Leonore Odencrants fond	85.223.34	89.629.75
Fritz Brusewitz fond	33.206.66	33.357.96
Jubileumsfonden	42.189.73	42.381.89
Axel Henrikssons fond	8.855.04	8.895.46
Ständiga ledamöters fond	5.419.60	5.444.12
Margit Hörstadius fond	744.980.39	778.769.88
Helena Frankes fond	118.104.43	118.642.48
Ramnakyrkans Syförenings fond	29.511.55	30.887.45
Kristina Jagenburgs fond	5.544.32	5.569.50
Algot Johansson AB Stiftelse	29.850.65	9.986.70
Ingrid och Vivan Weylerths fond	<u>114.787.06</u>	<u>115.483.70</u>
	1.323.650.29	1.349.514.91

De sju häradernas kulturhistoriska förening

RESULTATRÄKNINGAR	1992	1993
<i>Föreningens intäkter</i>		
Medlemsavgifter	0.00	200.00
Försäljning av böcker	10.399.00	30.925.00
Gåvor	0.00	765.00
Övriga intäkter	<u>1.900.00</u>	<u>548.00</u>
	12.299.00	32.438.00
För mycket reserverat för årsboken		33.750.00
<i>Föreningens kostnader</i>		
Jubileumskostnader	0.00	15.027.75
Inköp av böcker	11.620.00	10.890.00
Porto	2.932.10	6.005.00
Sammanträden och årsmöten	50.00	2.720.00
Inköp av vinster till lotteri	950.00	0.00
Revision	8.500.00	7.500.00
Inköp av museiföremål	44.000.00	0.00
Övriga kostnader	<u>6.181.00</u>	<u>14.522.24</u>
	74.233.10	56.664.99
Resultat av föreningsverksamhet	-61.934.10	9.523.01
<i>Avskrivningar</i>		
Avskrivningar på kontorsdatorn	13.294.00	-3.323.00
<i>Finansiella intäkter och kostnader</i>		
Intäktsränta	13.741.00	8.461.81
Kostnadsränta på fonden för Te-Mu	<u>-4.914.00</u>	<u>-2.400.00</u>
Resultat av finansiella intäkt & kostn	8.827.00	6.061.81
<i>Redovisning av förvaltade fonder</i>		
Fondavkastning	109.833.17	88.868.49
Fondavkastning överförd till resp fond	-75.856.18	-64.524.62
Återförda fondmedel	0.00	-8.000.00
Avkastning till BK enl avtal	<u>-6.945.00</u>	<u>-4.663.00</u>
Överskott av förvaltade fonder	27.031.99	11.680.87
Årets resultat	-39.369.11	23.942.69

Hembygdsföreningarna

Förteckning över hembygdsföreningarnas adresser, aktuell hösten 1993. De som svarat på enkäten detta år är märkta med -93, de andras adressuppgifter är äldre.

Bollebygds härad

Björketorps Sockens Hembygdsförening -93: Ivar Andersson, Gingsered,
430 64 HÄLLINGSJÖ

Bollebygds Hembygds- och Fornminnesförening -93: Rolf Linusson, Ringvägen
12, 517 00 BOLLEBYGD

Hultafors Intresse & Bygdegårdsförening -93: Paul Orrestrand, Hultafors 1283,
517 00 BOLLEBYGD

Töllsjö Fornminnesförening: Arne Johansson, Töllsjö 3184,
517 00 BOLLEBYGD

Ödenäs Hembygdsförening, Ödenäs 4606, 441 95 ALINGSÅS

Gäsene härad

Gäsene Hembygds o Fornminnesförening, Hermanstorp 4610 Od,
520 30 LJUNG

Hudene Hembygdsförening -93: Lena Lindeberg, Lindebacke, Hudene,
524 00 HERRLJUNGA

Jällby Hembygds- och Fornminnesförening: Rune Nordner, Jällby,
520 30 LJUNG

Nårunga-Ljur Missionshistoriska Museum -93: Karl-Erik Andersson,
Ljurhalla 4191, 447 00 VÅRGÅRDA

Odqvists Släktförening -93: Lars Skoglund, Skogsrydsvägen 95,
502 79 FRUFÄLLAN

Skölvne Hembygdsförening -93: Gun Larsson, Sötetorp, Skölvne,
524 93 HERRLJUNGA

Stiftelsen Gäsene Tingshus, Bertil Säll, Mörlandavägen 1 C, 520 30 LJUNG
Svältornas Fornminnesförening, Marianne Lindh, Björnebro Asklanda 3483,
447 93 VÅRGÅRDA

Kinds härad

Ambjörnarp Hembygdsförening, Bengt Carlsson, Pl 2491, Ambjörnarp,
514 00 TRANEMO

Dalstorps-Nittorps Hembygdsförening -93: Bengt Josefsson, Gumpebo,
510 94 GRIMSÅS

Dannike Hembygdsförening -93: Sture Gustavsson, Jättebo, 516 94 DANNIKE

Gällstads Hembygdsförening -93: Bror Eriksson, Boråsvägen 21,
520 10 GÄLLSTAD

Hillareds Hembygdsförening, Göran Karlsson, Åsendal, Hillared,
512 00 SVENLJUNGA

Håcksviks Hembygdsförening, Erik Larsson, Bäck, 330 62 BURSERYD

Kalvs Hembygdsförening Stenstugan, 510 60 ÖVERLIDA

Kindgillet -93: Bengt Lorentzon, Hallsteshagen 39,
421 56 VÄSTRA FRÖLUNDA

Limmareds Hembygdsförening -93: Thomas Johansson, Trumpetvägen 8,
514 00 TRANEMO

Ljungsarps Hembygdsförening -93: Gösta Jungmalm, Bladstigen 1, Ljungsarp,
510 90 LIMMARED

Ljushults Hembygdsförening -93: Erik Hökhult, Hökhult, 510 53 APLARED

Långhems Hembygdsförening -93: Gunhild Engström, Skolgatan 5,
510 91 LÄNGHEM

Månstads Hembygdsförening, Ragnar Gripenstam, Slumsvik, Månstad,
510 90 LIMMARED

Mårdaklevs Naturskyddsförening -93: Aina Nilsson, Hagaberg,
510 62 MÅRDAKLEV

Sexdrega Hembygdsförening -93: Ingemar Herngren, Källeredsvägen 6,
512 77 SEXDREGA

Sjötofta Hembygdsförening -93: Lars Borssén, Gäddvägen 6, Sjötofta,
514 00 TRANEMO

Svenljunga Hembygdsförening -93: Ingemar Jansson, Box 196,
512 23 SVENLJUNGA

Tranemo Hembygdsförening -93: Stig Rylander, Trollgatan 28, 502 35 BORÅS

Tvärreds Hembygdsförening -93: Bertil Gardell, Box 65, 520 11 VEGBY

Ölsremma Hembygdsförening -93: Isaac Orre, Lindvägen 16, Ölsremma,
510 95 DALSTORP

Örsås Hembygdsförening, Arthur Jansson, Pl 3235, 512 00 SVENLJUNGA

Östra Frölunda Hembygdsförening -93: Margaret Johansson, Lillegårdsvägen 18,
Östra Frölunda, 510 60 ÖVERLIDA

Marks härad

Berghems Hembygdsförening, Allan Carlsson, 511 02 SKENE

Fritsla Natur- och Hembygdsförening -93: Ulrika Svensson, Tyvik,
510 20 FRITSLA

Hajoms Hembygdsförening, 511 97 HAJOM

Hyssna Hembygdsförening -93: Arne Arnell, Björsåker, 510 22 HYSSNA

Kinna Hembygdsförening -93: Knut Carlsson, Övre Kammarbergsvägen 14,
511 57 KINNA

Kinnarumma Hembygdsförening -93: Elvy Ebers, Fritslavägen 99,
515 92 VISKAFORS

Seglora Hembygdsförening -93: Berit Karlsson, Hultaliden, 515 00 VISKAFORS

Skene-Örby Hembygdsförening -93: Brita Carlsson, Varbergsvägen 41,
511 62 SKENE

Surteby-Kattunga Hembygdsförening -93: Annie Andersson, Rya,
510 13 BJÖRKETORP

Sätilla Hembygdsförening, Box 1, 510 21 SÄTILA

Torestorps Hembygdsförening -93: Bror-Rune Svanhäll, Öresjövägen 100,
511 93 TORESTORP

Tostareds Hembygdsförening -93: Sven Johansson, Kullen Tostared,
510 13 BJÖRKETORP

Öxabäcks Hembygdsförening -93: Anna Gabrielsson, Backa, 511 95 ÖXABÄCK
Öxnevala J.U.F. avd., 510 10 HORRED

Redvägs härad

Blidsbergs Hembygdsförening, Assar Lundqvist, Ödegården,
520 24 BLIDSBERG

Dalums Hembygdsförening -93: Eric Claesson, Hagtornsvägen 18,
520 25 DALUM

Gullereds-Strängsereds Hembygdsförening, Nils Larsson, Gullered Stigared,
523 97 ULRICEHAMN

Kölaby Hembygds- och fornminnesförening -93: Eva-Lisa Törnqvist, Åviken,
520 26 TRÅDET

Liareds Hembygdsförening -93: Mats Svensson, Backgården, Liared,
523 91 ULRICEHAMN

Timmele hembygdsförening, Margareta Engqvist, Alarp 6847, 523 92 TIMMELE

Vedens härad

Bredareds Hembygdsförening -93: Ann-Marie Ödvall, Röhl, 513 00 FRISTAD

Fristads Hembygdsförening -93: Valdemar Johanneson, Kilsvägen 1, Sparsör,
513 00 FRISTAD

Fristads Folkhögskolas lantbruks- och hembygdsmuseum, Box 59,
513 00 FRISTAD

Hedareds Byalag, Göran Samuelsson, Skogstorp, 502 77 HEDARED

Sandhults Hembygdsförening -93: Gun Johansson, Pl 153, 510 40 SANDARED
Tämta Hembygdsförening -93: Magnus Persson, Tämta Skattegården,
513 00 FRISTAD
Vänga Hembygdsförening -93: Arthur Svensson, Vänga, 513 00 FRISTAD

Ås härad

Brämhults Hembygdsförening -93: Roland Persgården, Hedvigsborgsgatan 6,
502 55 BORÅS
Gingri Hembygdsförening -93: Göran Rydin, Rydegård Gingri,
513 01 FRISTAD
Grovar-Fänneslunda Hembygdsförening -93: Åke Levhammar, Ekängen,
520 15 HÖKERUM
Rångedala Hembygdsförening -93: Åke Claesson, Bygatan 74,
516 93 RÅNGEDALA
Södra Vings Hembygdsförening, Märtha Gustavsson, Sjöbredared,
516 00 DALSJÖFORS
Toarps Hembygdsförening -93: Liselotte Danielsson, Storgatan 89,
516 00 DALSJÖFORS
Äspereds Hembygdsförening -93: Uno Hallabro, Dalshester Söahagen,
516 92 ÄSPERED

Borås

Borås Hembygdsförening, Druveforsvägen 29, 502 56 BORÅS
Hembygdsföreningen Westergyllen -93: Gunvor Petterson, Torstensongatan 1,
502 33 BORÅS
I 15/Fo 34 Regementsmuseet, Box 852, 501 15 BORÅS
Viareds Natur- och Hembygdsförening -93: Sture Magnusson, Frälsegårdsgatan 3,
505 94 BORÅS

Ulricehamn

Brunns Hembygdsförening, Anna-Lisa Carlsson, Munkhättan, Brunn,
523 90 ULRICEHAMN
Grönahögs Hembygdsförening, 523 00 ULRICEHAMN
Ulricehamns Hembygdsförening, Meje Josefson, Box 80,
523 22 ULRICEHAMN

DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA FÖRENING

har till uppgift att inom häraderna Bollebygd, Gäsene, Kind, Mark, Redväg, Veden och Ås, samt Borås och Ulricehamn befrämja kulturminnesvård, dokumentation samt konst- och kulturhistorisk forskning. Speciellt intresse skall riktas mot bygdens textila tradition.

Stöd oss i vår verksamhet genom att bli medlem. Medlemskap berättigar till bl a Föreningens årsbok och till fritt inträde vid de kulturhistoriska museerna. Årsavgiften är f n 100 kr samt 50 kr för ytterligare familjemedlem.

